

EERO MEDIJAINEN

EESTI
VÄLISPOLIITIKA
BALTI SUUND
1926-1934

TÜ Ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor

EERO MEDIJAINEN

EESTI VÄLISPOLIITIKA
BALTI SUUND
1926 – 1934

Tartu 1991

Kaane kujundanud A. Peegel

ERSTI VÄLISPOLIITIKA
BALTISÜND
1926 - 1994

SISSEJUHATUS

Kaasajal aktualiseerunud Balti vabariikide koostöö küsimused on suurendanud huvi ühise mineviku vastu. Täna on teaduslikku käibesse jõudnud mitmed varem raskesti kättesaadavad arhiivimaterjalid ning väljaspool N Liitu kirjutatu. Seetõttu võime tulevikus oodata põhjalikku ning objektiivset ülevaadet Balti riikide omavaheliste suhete ajaloost. Loodetavasti suudab käesolev kirjutis anda oma panuse selle kujunemisele ja soodustab Balti vabariikide üksteisemõistmist tänapäeval.

Balti riikide omavaheliste suhete analüüs 1926-34 aastatel võimaldab tunduvalt täpsemalt vastata, mis segas või takistas Balti liidu loomist 1920. aastate esimesel poolel. Nimelt olid kõik sõlmküsimused pärit mainitud perioodist. See võimaldab selgitada, miks nn. Balti Antant loodi 1934. a vaid Eesti, Läti ja Leedu vahel ning aitab täpsustada selle liidu iseloomu.

I maailmasõja järel tekkinud Balti riikide välispoliitikas avanes oma julgeoleku ja iseseisvuse kaitsmiseks kolm peamist perspektiivi. Esiteks oli võimalus kuulutada end neutraalseks ja vältida kohustavaid liidulepinguid. Neutraliteeti andis seejuures mõista kui kogu Baltikumiseisundit või kui iga riigi erasaja.* Teiseks loodeti toetuda Rahnasteliidule s.t. eeskätt Inglismaale ja Prantsusmaale, kes võistlesid mõju pärast Baltikumis, kuid olid huvitatud barjäärist Venemaa ja Saksamaa vahel. Kõige ahvatlevamaks variandiks peeti aga regionaalse riikide liidu loomist. Kõik nimetatud võimalused, olles omavahel seotud, olid aastatel 1918-40 Balti riikide välispoliitikas ka paralleelselt päevakorral.

Eesti valitsusasutuste tegevuse ülevaates märgiti 1934. a märtsis: "Juba alates meie kõige varasematest kokkupuutumistest välisriikidega on väljastpoolt korduvalt juhitud meie tähelepanu lähema koostöö tarvidusele teiste Balti riikidega, et sel teel mitte ainult süvendada omavahelist sõprust ja igas mõttes kergendada vastastikuse läbikäimise arenemist, vaid ka väljapoole mõjuda stabiilsuse faktorina Balti rannikul ja nii aidata konsolideerida "status quo"-d Ida-Euroopas. Sellest põhimõttest on olnud juhitud kõik meie välispoliitilised algatused. Balti riikide tiheda koostöö tarvidus on meie välispoliitika nurgakiviiks." **

* Neutraliteedi mõiste areng 1920-30. aastatel vajab eri käsitlemist

** Valitsusasutuste tegevus 1918-34. Tln. 1934. Lk.282.

PROBLEEME

Tulenevalt ajaloolaste erinevaist maailmavaateist on Balti liidu ideed analüüsitud nii rahvuse- kui klassi(partei) positsioonilt ja nii väike- kui suurriikide seisukohalt.

Kahjuks on selle teemaga seotud probleemid olnud ja jäänud alaks, millele lähenemine pole N Liidus olnud võimalik "sine ira et studio". Kuni viimaste aastateni oli hinnangute andmine võimalik vaid lähtudes N Liidu positsioonidelt.

Balti riikide koostöö eesmärgiks peeti sõjalis-poliitilist kaitseliitu, mis oli eriti aktuaalne aastatel 1918-23. Maailmarevolutsiooni ideede levitamine toetus kindlale materiaalsele jõule - Punaarmeele, millele Balti riigid püüdsid vastandada omapoolse jõu. Liitu peeti vajalikuks ka suhtlemisel Rahvasteliidu ja suurriikidega (Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, N Liit jt.). Balti riikidel olid oma majanduslikud ja poliitilised erihuvid, millele loodeti toetust Balti liidult. Leedu võis liidu kaudu loota tuge suhetes Saksamaa ja Poolaga. Eesti lootis saada vahendajaks Balti riikide liidu ja Skandinaavia vahel. Balti riikide lähenemine seostus tiheda läbikäimisega kultuuri, spordi, turismi jm. aladel. Tähedam koostöö pidi kergendama omavaheliste arusaamatuste vältimist ning lahendamist.

Miks koostöö siiski vajalikul määral ei laabunud? Milliseid tõkkeid on Balti riikide lähenemisteedel nähtud?

Takistusena Balti liidu ees on nähtud Poola poliitikat. Poolal oli äärmiselt terav konflikt Leeduga, arusaamatusi esines ka suhetes Läti-ga. Balti riikidel oli teatav kartus Poola hegemoonia ees. Eesti ja Läti-ga võrreldes tundus Poola sise- ja eriti välispoliitiline olukord olevat ebakindlam ja see muutis Balti riigid tema suhtes ettevaatlikuks. Balti liidu loomist takistas veel Leedu keeruline poliitiline olukord ja Soome orienteerumine Skandinaavia riikidele. Takistuseks Balti liidu teostamisel olid ka Antanti riikide ja Saksamaa vastuolud ning erihuvid Baltikumis.

Vähe on uuritud Saksamaa Balti liidu vastast tegevust [1]. Täiesti käsitlemata on aga N Liidu analoogiline tegevus. Leidub üksikuid vii-teid sellele, et N Liit hoiatas Balti riike ühiste konverentside eest, sest neil olevat nõukogudevastane iseloom [2]. Mõne autori arvates oli Balti liidu nurjumise põhjuseks N Liidu järjekindel rahupoliitika [3]. N Liidu konkreetseid samme taolise liidu vastu pole põhjalikult uuri-tud.

On leitud, et Balti liidu loomine ebaõnnestus, sest selleks puudus igasugune nn. positiivne alus. Balti riikidel puudunud ühised majan-

duslikud huvid, loodav liit olnud aga suunatud töölisliikumise ja eriti N Liidu vastu [4].

N Liidus hinnati naaberriikide omavahelist koostööd tõepoolest negatiivse nähtusena. Seevastu seadsid Balti riigid ise oma tegevuse lähtealuseks just ühise välispoliitika suurriikidega (seda enam N Liiduga), nähes selles ühendav-positiivset momenti.

Balti riikide välispoliitika sõlmprobleemid olid aastatel 1926-34 tihedalt seotud N Liidust lähtuvate algatustega ning seepärast moodustasid N Liidu ja Balti riikide suhted sel perioodil tervikliku kompleksi. Balti riikide omavahelisi suhteid saab mõista vaid kontekstis N Liidu välispoliitikaga.

On viidatud transiidi - kõige valusama relva - kasutamisele Balti riikide poliitika mõjutamisel [5]. Pole kahtlust, et N Liidu aktiivne tegevus oli olulisim välispoliitiline faktor, mis 1920. aastatel Balti liidu loomist takistas. Siinjuures tuleks ära märkida mõned tähtsamad faktid N Liidu sise- ja välispoliitikast tolle ajavahemikul.

Aastad 1926-34 moodustasid N Liidu välispoliitikas omaette perioodi. Esiteks oli N Liit neil aastatel ainuke suurriik Euroopas, kes ei osalenud Rahvasteliidu töös ja oli selle organisatsiooni suhtes eitavalt meelestatud. Samal ajal süüdistas ta Rahvasteliitu kõikvõimalikes ühisaktsioonides enda vastu.

Teiseks eemaldati 1920. aastate teisel poolel N Liidu poliitilised elust L. Trotski ja G. Zinovjev jt., mis tähendas teatud tagasitõmbumist maailmarevolutsiooni ideest. Kolmandaks peegeldusid neil aastatel toimunud majanduslikud ja poliitilised ümberkorraldused võimuvõitluses ÜKP juhtkonnas ja lõppesid Stalini diktatuuri lõpliku väljakujunemisega. Lisaks sisemisele võimuvõitlusele tekkis sel perioodil pinevuskolle N Liidu idapiiril. Loetletuga on seletatavad Liidu algatused sõlmida oma naaberriikidega mittekallaletungilepingud, Briand-Kelloggi pakt, agressori määratlemise konventsioon jne. Ühtlasi kasutati neid algatusi, aga samuti soodsate tellimuste ja kaubalepingute pakkumisi, et vältida ükskõik millise riikide koalitsiooni kujunemist Vene impeeriumi endiste osade vahel.

Lähemalt pole analüüsitud ka Balti riikide omavahelisi vastuolusid, mis olid liidu ebaõnnestumisel samuti määrava tähtsusega. Rohkem on teada vastuoludest Poolaga ja probleemidest Eesti-Soome suhetes [6]. Eesti-Läti ja Eesti-Leedu suhetest on kirjutatud minimaalselt ning seda enamasti teisejärgulise probleemina ühe Balti riigi ja mõne suurriigi suhete analüüsimisel. Nõukogude historiograafias ei loeta Balti riikide omavahelisi lahkelsid eriti olulisteks, sest see varjutaks nende käsitlemist N Liidu vastase jõuna.

Kuidas Balti riikide omavahelisele koostööle mõjus poliitilise korra erinevus ühelt poolt Leedus ja teiselt poolt Eestis ja Lätis?

1926. a toimunud riigipöörde tulemusena likvideeriti Leedus parlament. Eestis ja Lätis toimus analoogiline pööre 1934. a. Mitmed Balti riikide poliitikud olid 1920. aastatel veendunud, et valitsuste kiire vahetumine Eestis ja Lätis ning erakondade rohkus segab Balti liidu loomist. Balti liit teostuski alles 1934. a sügisel, mil see takistus oli kõrvaldatud.

Kogu valitsuse ja eriti välis- ja peaministri (riigivanema) poliitilisest kuuluvusest ja sümpaatiatest olenes Balti riikide välispoliitikas küllaltki palju. Ühiseid jooni on leitud vasakpoolsete valitsuste sise- ja välispoliitikas aastatel 1926-29 [7]. Käesolevas töös ei peatuta siiski eraldi ühe või teise poliitilise partei välispoliitilistel seisukohtadel. See vajab eraldi uurimust. Meenutagem vaid, et aastatel 1926-34 vahetus Eestis 9 ja Lätis samal ajal 8 valitsust. Pea- ja välisministrite kuulumist tsentristlikesse, parem- või vasakpoolsetesse parteidesse püüab edastada lisa 2.

Huvitava sotsiaal-psühholoogilise takistuse Balti liidu loomisel tõstis esile läti päritoluga USA-s töötanud ajaloolane E. Anderson.

Ta väidab, et Balti rahvad olid võidelnud õiguse eest olla vabad ja iseseisvad. Tugev uhkustunne takistas neil end koostöö pärast naabritega piirata [8]. Sellega lähedane on väide, et iga Balti riigi kodanlus täntis ise juhtida, korraldada ja organiseerida ning Eesti ja Läti võistlised juhtiva koha eest loodavas liidus [9].

Loomulikult tekitas raskusi keelte erinevus. Üksikud eesti diplomaadid (J. Lattik, J. Mölder jt.) valdasid läti keelt. Mõned läti poliitikud (V. Munters, J. Seskis jt.) oskasid eesti keelt. Sama olukord valitses Läti-Leedu suhetes, kuid üldiselt toimus suhtlemine peamiselt vene ja saksa keeles. Tähtsamad teated, noodid, memorandumid jms. esitati prantsuse keeles. Keeleküsimus kerkis juba 1920. aastatel, kuid eriti aktiivselt arutati seda Balti liidu loomise eel ja tegevuse ajal. Väga aktuaalne oli see küsimus seltside, liitude ja organisatsioonide omavahelistes suhetes.

Üheks takistuseks liidu loomisel on peetud sedagi, et Leedus valitses katoliku-, Eestis ja Lätis aga luterlik kirik. Erinevate konfessioonide mõju maade sisemisele arengule oli muidugi märkimisväärne, kuid omavahelist läbikäimist see oluliselt ei seganud (vt lisa 3).

LÜHIDALT PERIODISEERINGUST

Balti liidu ajalugu on erinevalt periodiseeritud. B. Kazlauskas eristab 1939. a ilmunud teoses "Balti Äntant" liidu eelloos kaht perioodi. Esimene haarab aastaid 1918-23, mil liidu loomiseks tehti eriti inten-

siivseid jõupingutusi. Teise perioodina pakub ta aastaid 1923-33. Oma raamatus on ta põhitähelepanu pööranud kolmandale perioodile (alates 1934. aastast), mil Balti Antant realselt eksisteeris [10].

Levinud on variant, mille puhul esimene periood langeb aastatesse 1918-25, mil Balti liitu üritati tõmmata Soomet või/ ja Poolat. Seda ajajärku põhjalikumalt uurinud H. Arumäe teostest selgub, et Balti riikide 1924. a jaanuarikonverentsi loeti täiesti ebaõnnestunuks ning 1925. a konverents olnud suuresti reageering Tallinnas 1924. a 1. detsembril asetleidnud sündmustele.

Balti liidu loomiskatsete esimeseks perioodiks võiks lugeda samuti aastaid 1918-27, sest formaalselt toimusid mitmepoolsed Balti riikide välisministrite kokkusaamised ka 1926. a juulis ja 1927. a jaanuaris [11].

Balti riikide sisemisi ja maailmapoliitikas toimunud muudatusi 1925. aastaks (eriti Locarno konverentsi otsuste tagajärgi Baltikumile) on senises ajalookirjanduses piisavalt analüüsitud.

Alates 1926. a muutus Balti riikide senine välispoliitika. Esiplaanile tõsteti majandusliku ja kultuurilise koostöö probleemid, mis varem olid poliitilise ja sõjalise liidu idee varjus. Poliitiline liit jäi eesmärgiks endaspidigi, aga selle saavutamiseks tuli leida kaudsemaid teid. Sellega seoses tõestati, et formaalne liit polegi nii oluline, kui sisuline koostöö puudub - see vaid uinutavat valvsust [12].

Mõistmaks Eesti välispoliitika Balti liidu loomisega seotud probleeme, ei tohi unustada, et Balti liit polnud Eestile omaette eesmärk, sest välispoliitika oli vaid riigi eksistentsiks vajalik eeldus ja tagatis. Liidu kaudu taotles Eesti kindlmaid garantiisid iseseisvuse säilitamiseks. Sama eesmärki peeti silmas ka mujal tegutsedes.

Ja lõpuks terminist - mida mõeldi Balti riikide all? "Baltikumi" võib vaadelda eri aspektidest - geograafilisest, keelelisest, poliitilisest või ajaloolisest. 1920. aastatel lähtuti Balti vabariikide iseloomustamisel endistest Balti (või saksapäraselt Ida) kubermangudest [13]. Baltikumi defineeriti ka kui maa-alä Läänemere ja N liidu ning Soome ja Saksamaa vahel [14]. Eesti Vabariigi poliitikutele on Balti liidu teemadel kõige enam esinenud ja kirjutanud Kari Robert Pusta ning Ants Piip. 1918. a arvasid nad, et tulevasse Balti liitu ühinevad kolme gruppi ja-gunevad riigid. Esimesse oleks kuulunud Skandinaavia, teise Ida-Balti ehk Soome, Eesti, Läti ning kolmandasse Lõuna-Balti riigid ehk Leedu, Poola, Saksamaa. 1932. a märkis A. Piip, et pärast Esimest maailmasõda Balti liidu sõlmimise plaane pidades mõeldi Balti riikide all kõiki maid, mis ümbritsesid Balti merd. Hiljem levis aga mõiste kitsamas mõttes ja hõlmas Eestit, Lätit ning Leedut [15]. Eesti Entsüklopeedia (1932) kinnitab, et Balti riikide all mõeldakse Eestit, Lätit ja Leedut ning mõnikord ka Soomet.

I POLIITIKA

1. VIIMANE KATSE BALTI RIIKIDE KOOSTÖÖKS EHK MITTEKALLALETUNGILEPINGU LÄBIRÄÄKIMISED (1926-27. a)

16. oktoobril 1925. a kirjutati Locarnos alla kokkulepetele, millega Itaalia ja Inglismaa kohustusid garanteerima Saksamaa-Prantsusmaa ning Saksamaa-Belgia vahelised piirid. Locarno protsessi otseseks initsiaatoriks peetakse Inglismaad [1].

Saksamaa võeti selle tagajärjel vastu Rahvasteliitu ja ta sai koha Rahvasteliidu Nõukogus võrdselt teiste suurriikidega. Prantsusmaa oli samuti huvitatud oma suhete korraldamisest Saksamaaga, mis 1923. aastast alates olid püsinud pingelistena.

Edukad läbirääkimised kujundasid Euroopas arvamuse, et kõik vastuolud ongi sel teel lahendatavad ning saabumas on püsiva rahu periood. Nn "Locarno väim" stabiliseeris olukorda Euroopas.

N Liidu välispoliitika oli seni kasutanud Euroopa riikide vahelisi vastuolusid oma huvides ning Rapallo lepingust alates loonud head suhted Saksamaaga. Viimane püüdis neid oma mõju suurendamiseks säilitada. Enne Saksamaa vastuvõtmist Rahvasteliidu liikmeks sõlmis ta N Liiduga neutraliteedi ja mittekallaletungilepingu. Edukalt arenesid Saksamaa-N Liidu majandussuhted.

LOCARNO & BALTIKUM

Locarno mõju avaldus otseselt ka Balti riikides. Balti regiooni peeti puhvriks, mis vältis Saksamaa ja N Liidu lähenemist. Prantsusmaa oli sõlminud sõjalise liidu Poolaga ning toetanud Poola ja Rumeenia liitu, aga samuti soosinud katseid luua Poola-keskset Balti liitu. Locarno lepingud jätsid Saksamaa idapiiri küsimuse lahti. See omakorda nõrgestas nn Prantsuse-Poola suuna pooldajate positsioone Baltikumis.

Iseloomulik oli Poola- ja Prantsuse-meelse poliitiku K.R. Pusta eemaldamine Eesti välispoliitika juhtimisest. Tuntud Eesti arst ja kultuuritegelane J. Luiga iseloomustas 1925. a tekkinud situatsiooni: "Läti välisminister Meierovicsi traagiline surm langes kokku Pusta poliitilise surmaga. Pusta sattus kergesti Meierovicsi välispoliitilise optimismi ringi. Pusta on harjunud suurte riikide välispoliitiliste võtetega: konverentsid, toetus sõjajõule, rahvaste organiseerimine sõjaliseks kooste-

gevuseks "[2]. K. R. Pusta ise kirjutas oma mälestustes, et taoliste süüdistuste taga tuleb näha Nõukogude kaubandusesindajate kätt, kes, lubades Eesti paberivabrikutele tellimusi, nõudsid tema lahkumist välisministri kohalt [3].

Välisministri lahkumise põhjuseks oli ka Eesti pettumus Rahvasteliidu senises poliitikas. Rahvasteliidus hakati 1925. a alates loobuma ühistest tagatislepingutest ja võeti kurss regionaalsetele liitudele [4]. Kauaaegne Eesti saadik Prantsusmaal ja Belgias, hiljem Poolas, K.R. Pusta oli tihedalt seotud Rahvasteliiduga, kuid viimane ei pakkunud Balti vabariikidele piisavalt garantiisid.

Ka uus välisminister A. Piip oli veendunud Balti liidu pooldaja. Ta tunnistas ministeeriumi töötajatele, et "meie ei pääse Balti riikide föderatsioonist, sest kui meie ise seda ei tee, siis meid sunnitakse seda tegema" [5].

Baltikumis oli kujunenud mitu välispoliitilist orientatsiooni, mida erinevad grupeeringud toetasid. Esiteks eraldati tendentsi lähenemisele N Liidule, ja arutati isegi plaane tolliuniooniks temaga. Eriti mõjukad olid ringkonnad, kes orienteerusid Inglismaale, ja teised, kes taotlesid koostööd Prantsuse-Poola blokiga. Neljanda iseseisva suunana võis eraldada poliitikuid ja majandustegelasi, kes pooldasid sõltumatu Balti liidu loomist [6].

Balti riikides ja ka Skandinaavias hakatigi 1925/26. aastal taas pageerima omavahelist regionaalset liitu. Tekkis kava sõlmida nn Läänemere-, Ida- või Põhja-Locarno. Eriti tuntuks sai kava, mille esitas 17. novembril 1925. a intervjuus ajalehele "Helsingin Sanomat" Soome alaline esindaja Rahvasteliidus, Helsingi ülikooli rahvusvahelise õiguse professor Rafael Erich [7]. See nn Põhja-Locarno pidi garanteerima eeskätt Saksamaast idas asuvate riikide piiride puutumatuse. Idee leidis elavat vastukaja Skandinaavias ja Balti riikides. Eesti ja ka teiste riikide ajakirjandus arvas suhteliselt üksmeelselt, et Põhja-Locarno on võimalik vaid N Liidu osavõtul.

N LIIT REAGEERIB EITAVALT

N Liit reageeris taolistele arutlustele eitavalt ja süüdistas Balti riike Nõukogude-vastastes sepsustes. 22. novembril 1925. a ilmus "Izvestijas" pikem artikkel iseloomuliku pealkirjaga "Locarno - imperialismi uus loosung". 12. detsembril kinnitas aga Pravda", et prof. R. Erich teadvat, et N Liit ei osale sellistes lepingutes suhete puudumise tõttu Rahvasteliiduga ja ettepaneku taga olevat vaid soov vabastada Balti riikide käed omavahelise liidu loomiseks. Lehe arvates oli tegemist vana lauluga Eesti, Läti, Leedu ja Soome liidust Inglismaa juhtimisel [8].

Vastukaaluks esitas N Liit oma programmi, milles M. Litvinovi sõnul Locarno ja Rahvasteliidu poliitikale, s.o gruppide ja kombinatsioonide poliitikale, eelistati blokkide ja liitude likvideerimist ja individuaalsete lepingute sõlmimist [9]. N Liit tegi piiririikidele ettepaneku sõlmida neutraliteedi- ja mittekalletungilepingud. Eraldi ettepanekutega pöördus N Liit Poola ja Leedu, hiljem Eesti, Läti ja Soome poole. Ühtlasi tehti ettepanekud reguleerida omavahelised kaubanduslikud ja muud suhted ning anti lubadusi soodsateks tellimusteks.

Mittekalletungilepingu läbirääkimised Poola ja N Liidu vahel algasid 1925. a lõpul. Poola ei olnud aga nõus sõlmima eraldi lepingut N Liiduga. Varssavis nimetati niisugust kahepoolset lepingut pleonasmiks (1920. a Riia lepingu kordamiseks) ning esitati plaan, mis eeldas N Liidu, Poola ja Balti riikide ühist lepingut. Poola kartis Saksa mõju kasvu Baltimaades ja enda isoleerimist. Ta rõhutas, et üksikute riikide vahelisi lepinguid on kergem rikkuda ja nii Ida-Euroopat destabiliseerida. Poola ja Balti riikide ühisest lepingust oli huvitatud ka Prantsusmaa, kes soovis Venemaa ja Saksamaa vahel tugevama tõkke loomist ning püüdis omapoolse toetusega Poolat lohutada. Viimane tundis end Locarno lepinguga reedetud olevat. Samal ajal leidsid N Liidu ettepanekud toetust Leedus [10]. Seal sooviti rahulepinguga kindlaks määratud piire kinnitada ja tunnistada Leedu õigust Vilniusele. Kardeti, et N Liidu-Poola leping tunnustab viimase piire. Töenäoliselt aitas Leedu-N Liidu lähenemisele kaasa ka TASSi teade Eesti, Läti ning Poola sõjaväelaste salajasest nõupidamisest 1925. a. detsembris. Seda serveeriti kui Leedu ja N Liidu vastast aktsiooni. Teate esmaavaldamises süüdistati Leedu kommuniste. Eesti ja Läti eitasid niisuguse konverentsi toimumist [11].

PRANTSUSMAA TOETAB OMA LIITLASI POOLAT JA BALTIMAID

16. veebruaril 1926. a avaldati Eestis Prantsuse parlamendi väliskomisjoni abiesimehe, Prantsuse-Eesti ühingu esimehe G. Reynald'i artikkel, milles teravalt rünnati N Liidu ettepanekuid ja hoiatati eraldi lepingute eest [12]. Ka Eesti saadik Prantsusmaal K.R. Pusta hoiatas välisministeeriumi, et N Liit tahab Eestit Rahvasteliidust eemale tõmmata. Ta leidis, et kuna kallaletungi pole karta mujalt kui Venemaalt, seoks Eesti end kohustustega, saamata ise midagi vastu [13]. G. Reynald külastas märtsi lõpul ja aprilli algul Balti riike, Helsingit ja Varssavit ning soovitas kõikjal väga tihedat omavahelist koostööd teha [14]. Balti riike külastas ka Poola Seimi delegatsioon. Tema pidas silmas oma kasu. Lisaks läbirääkimistele N Liiduga vajas Poola veel toetust Rahvasteliidus, sest oli oodata Saksamaa vastuvõtmist ja Poola

lootis samuti pääseda Rahvasteliidu Nõukogusse. Selleks oli vaja aga võita võimalikult paljude riikide häali.

LEEDU LÄHEB OMA TEED

1926. a märtsis tegi N Liidu esindaja Eestile, Lätile ja Soomele suuliselt ettepaneku sõlmida mittekallaletungilepingud ja hoiatas ühtlasi, et ta pole nõus seda tegema koos Poolaga. 16. märtsil teatas Eesti saadik Moskvas, et N Liit pole vastu ühisele lepingule koos Eesti, Läti ja Leeduga [15]. Viimane aga ei pooldanud sellist varianti. 9. märtsil 1926. a, soovis peaminister L. Bistras vestluses N Liidu saadikuga Leedus poliitiliste läbirääkimiste kiiremat lõpetamist, et mitte raskendada neid "uuele tasandile viimisega" [16]. Ka Eesti saadikud Moskvas, Londonis ja mujal teatasid Leedu valmisolekust kirjutada alla separaatlepingule. "Päevalehe" juhtartiklis 21. aprillil küsis H. Rebane: "Kas Leedu Balti riikidele selga pööramas?". Artiklis avaldati lootust, et kuuludused N Liidu ja Leedu lepingu valmimise kohta on liialdatud. Autor ei uskunud, et Leedu midagi sellist ette võtaks. Samas süüdistas ta Eesti poliitikuid, et need Leedule liiga vähe tähelepanu pööravad [17].

Leedu ja N Liidu läbirääkimised kiirenesid eriti alates 1926. a maist, pärast Leedu vasakpoolsete valimisvõitu ja J. Pilsudski samaaegset võimuletulekut Poolas. Viimase tõuke Leedu-N Liidu mittekallaletungilepingu allakirjutamiseks 1926. a sügisel andis Saksamaa ja Poola valimine Rahvasteliidu Nõukogu liikmeteks [18].

Balti riikidest pooldas tihedamat koostööd Poolaga vaid Eesti. Ka Läti oli vastu. 1926. a veebruaris teatas saadik J. Seljamaa Riias, et Läti ei pooldanud Poola kandidatuuri Rahvasteliidu Nõukogusse. Põhjuseks olid piiritülid Poolaga; probleeme tekitas ka kompensatsiooni maksmine poola päritoluga mõisnikele. H. Albats kinnitas Riias 21. märtsil 1926. a Eesti ja Läti välisministrite nõupidamisel, et Läti toetab N Liidu-Eesti-Läti-Leedu või N Liidu-Balti riikide ja Soome läbirääkimiste varianti, kuid pole nõus koos Poolaga osalema. Paraku oli Leedu juba loobumas.

ÜRITATAKSE LUUA EESTI, LÄTI JA SOOME ÜHISRINNET

N Liidu ja Saksamaa mittekallaletungilepingu allakirjutamine 1926. a aprillis kiirendas Balti riikide omavahelisi läbirääkimisi. H. Albats rõhutas pärast kohtumist A. Piibuga, et Eesti ja Läti välispoliitika toimub täielikus omavahelises kooskõlas. 26. aprilli kohtumisel otsustati läbirääkimisi alustada, kuid enne siiski N Liidu kirjalik ettepanek ära oodata. Leiti, et leping tuleks sõlmida võimalikult suure riikide grupiga, kuid samas ei usutud Soome ja Poola üheaegset osavõttu. Seepärast jädi lootma Soomele. Pärast H. Albatsi külaskäiku sõitis A. Piip

Helsingisse ja pidas 29.-30. aprillil läbirääkimisi Soome välisministri-ga. Eesti, Läti ja Soome suutsid oma ettepanekud ühtlustada ning 5. mail esitati vastused N Liidule. 9. mail 1926. a ilmus vastuse tekst Eesti tähtsamates päevalehtedes. Märjiti, et tulevane kokkulepe ei tohiks olla vastuolus Eesti ja Läti 1923. a lepingu, Rahvasteliitu kuulumisest tulenevate kohustuste ning Ahvenamaa saarte lepinguga [19]. Vajalikuks peeti kallaletungija definitsiooni täpsemat formuleerimist ning vahekohtu sisseseadmist võimalike tülide lahendamiseks.

Vastuse mitmed punktid ja kolme riigi ühine tekst ei sobinud Moskvale. 25. mail trükiti sealsetes lehtedes ära Pariisist saadetud telegramm, et taoliste N Liidule vastuvõetamatute ettepanekute taga on Poola. Süüdlast nähti eeskätt S. Janikowskis. Aprilli lõpul ja mai algul oli Poola välisministeeriumi idaosakonna juhataja S. Janikowski tööpoolest külastanud Riivat, Tallinnat ja Helsingit. Ta tutvustas siin oma läbirääkimiste käiku Moskvast ja huvitus N Liidu-Balti riikide kõnelustest. Moskva süüdistas S. Janikowskit, et too pakkunud Eestile ja Lätile relvastatud abi N Liidu kallaletungi puhuks, kusjuures vastuteeneid Poola-N Liidu sõja korral polevat nõutud. Eestilt ning Lätilt tahetud vaid Soome kaasamist ühisesse lepingusse N Liiduga [20]. Arvatavasti oli selle telegrammi näol tegemist osava poliitilise manöövriga. Teade Poola ja Eesti-Läti võimalikust sõjalisest koostööst oli mõeldud Soome hirmutamiseks.

Märkigem veel, et S. Janikowski jõudis Tallinna alles 5. mai hommikul. Eesti-Läti-Soome ühised vastused olid ühtlustatud varem. Eesti välisminister teatas 11. mail K. R. Pustale seoses S. Janikowski visiidiga, et "olud on alates 1922. a muutunud" (A. Piip pidas silmas Moskva desarmeerimiskonverentsi 1922. a, kus ühise laua taga istusid N Venemaa, Poola, Eesti ja Läti) [21]. Tallinnas oldi nõus ka Eesti, Läti ja Soome ühisteks läbirääkimisteks N Liiduga.

BALTI ÜHISRINNE MURDUB

Pärast N Liidu vastunooti (21. mail Lätile ja 26. mail Eestile), toimus 27. mail Riias Eesti-Läti välisministrite uus kohtumine. Konstanteriti, et märtsis lubas N liit ühiseid läbirääkimisi Eesti, Läti ja Soomega, aga nüüd nõutakse vaid kahepoolseid lepinguid. Sellist varianti loeti vastuvõetamatuks ja otsustati ära oodata N Liidu vastus Soomele. Moskva lükkas seda aga pidevalt edasi, mis andis omakorda võimalusi süüdistada A. Piipu läbirääkimiste venitamises [22]. 16. juunil, Läti Moskva saadiku K. Ozolsi vestlusel B. Stomonjakoviga, süüdistas viimane Lätit ja Eestit, et need püüavad segada läbirääkimistesse kolmandaid riike, s.o Soomet [23].

Välispoliitika põhisuundi arutati Eesti diplomaatide nõupidamisel 6.-8. juulil 1926. a Tallinnas. Saadik Lätis J. Seljamaa kinnitas, et otsingute periood Läti välispoliitikas algas pärast Z. Meierovicsi surma ning et orienteerutakse peamiselt Eestile ja Leedule. Nõupidamisel arutati erinevaid võimalikke koostöövariante. A. Piip leidis, et nelja riigi liit Poola või Leedu osavõtul pole praegusel hetkel reaalne. Samamoodi hinnati seoses mittekallaletungilepingu läbirääkimistega 1926. a alguses tekkinud jutte Eesti, Läti ja Poola võimalikust liidust. Saadik Londonis O. Kallas hoiatas, et Inglismaa soovitab Eesti, Läti ja Leedu liitu ja on vastu koostööle Poolaga [24]. Pikemalt peatuti Eesti, Läti ja Leedu kolmikuniooni perspektiividel. Paraku tunnistati, et majanduslikult ja sõjaliselt nõrk Leedu Eestit eriti ei huvita. Leeduga ei leitud ka kultuurilisi ühishuvisid ja seepärast peeti vajalikuks jääda äraootavale positsioonile. Kõige soovitamaks ja reaalsemaks peeti Eesti, Läti ja Soome lähenemist. Takistuseks loeti Soome orienteerumist Rootsile.

N Liidu vastus Soomele anti üle 12. juulil 1926. a. Järgmisel päeval algas Tallinnas Eesti ja Läti välisministrite kohtumine, kuhu saabus ka Soome välisminister E. Setälä. Peaküsimuseks oli vastus N Liidule. Kohtumisel pooldas A. Piip Eesti-Läti-Soome komisjoni loomist, mis oleks 5. mai ühise vastuse loomulik järg, samuti ühiseid läbirääkimisi. E. Setälä pidas teatud tingimustel võimalikuks ka separaatseid läbirääkimisi.

Nõupidamise alguspäeval, 13. juulil, anti Moskvast Eestile lõök alapoolle võõd. Sellele päevale ajastati GPU operatsiooni "Trust" ühe ohvri, Eesti saadiku Ado Birki kirja avaldamine "Izvestijas". Kiri sisaldas süüdistusi Eesti poliitikute ja kindralstaabi aadressil. Need püüdvat luua N Liidu vastast agressiivset riikide blokki Poola juhtimisel. Operatsiooni üheks eesmärgiks oli Balti riikide vahel vastuolusid süvendada ning Soomet hoiatada koostöö eest Poola ja Balti riikidega. Nüüd oli juba raskem ühiselt jätkata.

Juuli lõpul valmis siiski Eesti-Läti-Soome ühesuguse tekstiga memorandum. Selles oli ette nähtud moodustada lepingut ettevalmistav komisjon, kuhu kuuluksid N Liit, Eesti, Läti ja Soome. A. Piip toonitas Eesti memorandumit üle andes, et Eestil pole midagi ka Leedu ja Poola osalemise vastu. N Liidu saadik Eestis A. Petrovski vastas, et Moskva ei tunnista kollektiivlepingut ning ei saa aktsepteerida vahekohut, sest see on partei seisukoht, millega peab arvestama [25].

Samuti ebaõnnestus katse taastada üksmeel Eesti-Läti-Leedu vahel. Pärast Tallinna nõupidamist käis K. Ulmanis Kaunases, et Leedut ühistele läbirääkimistele tagasi tuua. Kaunas keeldus. Selles on näh-

tud viimast kirstunaela, mis löödi Balti riikide koostööpüüete sarka [26].

N Liidule otsustati vastu tulla ja augusti teisel poolel teatasid Eesti, Läti ja Soome, et nad on valmis eraldi läbirääkimisteks, pidades siiski tihedat omavahelist sidet. Nüüd moodustati Eestis, Lätis ning Soomes komisjonid, kes pidasid kohtadel läbirääkimisi Nõukogude saadikutega.

MOSKVA PAKUB LOHUTUSEKS "PRÄÄNIKUIID"

N Liidu esindajad kinnitasid, et kokkuleppe järel on oodata ka majanduslikke soodustusi. Juba 31. augustil teatas A. Petrovski, et talle on antud õigus peatada paberitellimusi Eestile. Kui aga leping sõlmitakse, on tuleval aastal tellimused kindlustatud kahe miljoni rubla väärtuses. 25. septembril kirjutas "Päevaleht", et Moskvast lubatakse Eestile 100 miljoni kuldmarginale tellimus vagunitele [27]. Lätis moodustati samal ajal komisjon, mis alustas läbirääkimisi kaubalepingu sõlmimiseks N Liiduga. Naabrite lootusi ergutas asjaolu, et Leedu saatis kohe pärast mittekallaletungilepingule allakirjutamist Moskvasse esindusliku kaubandusdelegatsiooni [28].

SEPARAATLÄBIRÄÄKIMISED ALGAVAD

Oktoobris alanud läbirääkimised keetsid lühemate või pikemate vaheaegadega 1926. a detsembrini erilist edu saavutamata. Kerkis mitmeid probleeme. N Liit ei tunnistanud vahekohtu ja lepituskomisjoni erapooletu esimehe institutsiooni. Moskvast väideti, et ühegi riigi esindaja ei suuda olla tema suhtes erapooletu. Lepituskomisjon tuli seepärast moodustada võrdsetel alustel ilma kolmanda riigi esindaja osavõtuta. Eesti ja Läti seevastu leidsid, et võrdsetel alustel moodustatud kahepoolsed lepituskomisjonid annavad eeliseid N Liidule kui suurriigile. N Liidu eesmärk oli vältida ükskõik missuguse koalitsiooni kujunemise võimalust. N Liit soovis lepingu teksti võtta nõude, et Eesti või Läti ei sõlmiks tema vastu käivaid lepinguid. Need omakorda pidasid vajalikuks täpsemalt määratleda, millised on N Liidu vastased lepingud, sest vastasel juhul sattunuks nende välispoliitika idanaabri kontrolli alla. Raskusi tekitasid formuleeringud, mis puudutavad kohustusi Rahvasteliidu ees.

MÄNGU TULEB UUS FAKTOR - SISEPOLIITIKA

Pärast pikemat valitsuskriisi moodustati 19. detsembril 1926. a Lätis vasakpoolne valitsus. Välisministri portfell anti sotsiaaldemokraat F. Cielensile. 2.-3. jaanuaril 1927. a sai teoks Eesti, Läti ja Soome välisministrite kohtumine, kus olid kõne all läbirääkimised N Liiduga.

Hoolimata valminud uuest tolliunioonilepingust, selgus mõttevahetu-
se käigus, et Eesti ja Läti pole enam ühel meelel. Lahkhelisid tekitasid
ühelt poolt N Liidu soodsad majanduslikud lubadused ja teiselt poolt
Poola katsed siduda Balti riike kasulike kaubalepingutega. Eesti-Poola
kaubandusläbirääkimised arenesid küllaltki edukalt. Poola tegi kat-
seid parandada suhteid ka Lätiga.

F. Akel teatas nõupidamisel, et Eesti ei saa loobuda erapooletu esi-
mehe nõudest. F. Cielens leidis, et kui õnnestub tagada välispoliitiline
sõltumatus ning mingil kujul fikseerida kohustused Rahvasteliidu ees,
võiks ka piirduda komisjoni erapooletu sekretäri või protokollija taot-
lemisega. Ta kinnitas, et lepingut on kindlasti vaja, sest majandus va-
jab krediite [29]. F. Cielens vajas toetust ka oma parteilt, et liidri kohal
püsida. Sotsiaaldemokraadid nõudsid suhete parandamist N Liiduga.

Veebruari alguses teatas Eesti saadik Moskvas, et Lätile pakutavat
kolmeks aastaks tellimusi paberile, kui ta mittekallaletungilepingule
alla kirjutab. Eesti saatkonnalt Lätis tuli ärevaid teateid, et Läti välis-
ministeeriumi kaastöölised ei tea täpselt, millest F. Cielens ja N Liidu
esindaja V. Aralov omavahel räägivad. Samal ajal said siiski teatavaks
Moskva uued järeleandmised Lätile. N Liidu esindaja mainis 28. veeb-
ruaril Soome välisministrile, et Lätiga arutatakse võimalust teatud ting-
imustel määrata tulevase lepituskomisjoni neutraalne esimees [30].

N Liidu soodustused Lätile said teatavaks Eesti ja Läti välisminist-
rite kohtumisel 28. veebruaril. Eriarvamus tekkis küsimuses, kas Eesti
ning Läti rahulepinguid N Venemaaga tuleks valmivas lepingus mai-
nida või mitte. Nimelt siin oli tekkinud Eesti-N Liidu läbirääkimistel
seisak.

N Liidu arvates nõudis Tartu rahulepingu paragrahv 7 täielikku
neutraliteeti (samasugune oli Läti-N Vene rahulepingu paragrahv 4)
igasuguse sõja korral, vaatamata sellele, kes on agressor. Selle alusel
süüdistati Rahvasteliidu liikmeid Eestit ja Lätit rahulepingute rikkumise-
s, sest Rahvasteliidu põhikirja paragrahv 16 lõi võimaluse liikme-
te ühiseks väljaastumiseks agressori vastu. Eesti oli rahulepingu niisu-
guse tõlgendamise vastu.

Eesti saadik Lätis J. Seljamaa püüdis F. Cielensi mõjutamiseks ka-
sutada Läti presidendi J. Cakste eestisõbralikkust. Ta teatas erakirjas
A. Schmid'ile, et J. Cakste lubanud F. Cielensit veenda, et ei sõlmitaks
lepingut ilma Eestita. Veebruaris aga haigestus J. Cakste raskelt ja
saatkonna andmetel talle läbirääkimiste käigust ei teatatud [31].

NAABRID MÕISTAVAD LÄTI OLUKORDA

Naaberriikides siiski mõisteti, et Läti majandus vajab N Liidu tur-
gu ja N Liidule on, arvestades suhteid Inglismaaga, vajalikud poliitili-

sed lepingud. Eriti arusaavalt Läti valitsuse olukorda suhtus Soome välisminister sotsiaaldemokraat V. Voionmaa [32].

Mõningat toetust leidis Läti ka Leedust. Leedus olid 1926. a detsembris toimunud sündmused, mis ei jätnud mõju avaldamata välispoliitikale. 17. detsembril, presidendi 60. sünnipäeval, kukutati Leedus osa armee abiga pahempoolne valitsus. President, peaminister jt valitsuse liikmed arreteeriti ja K. Griniust sunniti valitsust laiali saatma. Uueks presidendiks sai A. Smetona. Valitsuse moodustas A. Voldemaras, kes võttis endale ka välisministri portfelli [33]. A. Voldemarase võimuletulek ei tootanud Eestile ja Lätile erilisi koostöövõimalusi. Tema arvates põhines Balti liidu idee rohkem tundmustel kui mõistusel. Läti-N Liidu lepingu vastu polnud aga Leedul midagi, sest eraldi lepinguid N Liidu ja Balti riikidega loeti Poola välispoliitika lüüasaamiseks.

Pealegi tõlgendati Leedus toimunud riigipööret kui saatust, mis tabab kõiki riike, kes N Liiduga lepingu sõlmivad [34]. Läti-N Liidu leping andnuks Leedule sise- ja välispoliitilist toetust. Loodeti sõlmida ka Leedu-Läti kaubalepingu. 6. märtsil 1927. a toimunud A. Voldemarase ja F. Cielensi kohtumine oli salajane, sest A. Voldemarase diktaatuur polnud Lätis eriti populaarne. Mingiks lähemaks koostööks polnud A. Voldemaras aga valmis, kui Läti teda tülis Poolaga ei toeta.

9. märtsil 1927. a parafeeriti N Liidu-Läti mittekallaletungilepingu neli kokkulepitud punkti. 10. märtsil teatas F. Cielens, et lõpliku teksti allakirjutamise aeg pole veel kindel ja esialgne tekst ei ole vastuolus Rahvasteliidu ega Eestiga sõlmitud lepingute põhimõtetega [35].

LAHKHELID EESTI JA LÄTI VAHEL SÜVENEVAD

19. märtsil 1927. a märgiti Eesti välisministeeriumi ringkirjas saadikutele, et F. Cielens parafeeris lepingu teksti ja seal pole midagi, mis Eesti ja N Liidu vahel oleks kokku leppimata, aga Tallinnas hinnatakse seda siiski kui teatud lahkumist ühisest joonest. Arvestades kaubalepingu sõlmimist Poolaga ja Rahvasteliidult (Inglismaalt) lubatud laenu, ilmutas Eesti rahulolematust. J. Laidoner andis sel puhul intervjuu, milles ütles, et N Liidul on soov Balti riike lahutada Euroopast ja lepe Lätiga on tema suur võit. Lätil ei olevat sellest mingit kasu [36]. Välisminister F. Akel kinnitas, et tema sai parafeerimisest kuulda alles 10. märtsil.

Eesti väliskomisjon oli eriti rahulolematu Läti-Leedu suhete üle (6. märtsi kohtumine). A. Rei arvas, et siin on tegemist intriigiga Eesti vastu. H. Rebane leidis, et vastukaaluks tuleks katkestada Eesti-N Liidu läbirääkimised. Nii võiks demonstreerida Eesti iseseisvat välispoliitikat ja avaldada survet Lätile.

Eesti-N Liidu läbirääkimised ei liikunud edasi selletõttu, et viimane nõudis lepingus absoluutse erapooletuse kinnitamist ja Rahvasteliidu ees olevate kohustuste väljajätmist sõlmitavast leppest.

MIDAGI MUUTA POLE ENAM VÕIMALIK

23. mail teatas N Liidu saadik Eestis A. Petrovski, et Moskva nõuab ultimatiivselt täieliku neutraliteedi rõhutamist mittekallaletungilepingule lisatavas noodis. Petrovski rõhutas ühtlasi, et täieliku neutraliteedi peale olevat nende tähelepanu juhtinud F. Cielens ja nüüd nad sellest enam ei tagane [37]. Eesti ei olnud nõus loobuma lepituskomisjoni erapooletust esimehest.

Alates 25. maist seiskusid Eesti ja N Liidu läbirääkimised mittekallaletungilepingu sõlmimiseks. Samal päeval, 25. mail 1927. a, katkes Inglismaa diplomaatilised suhted N Liiduga.

1. mail 1927. a Moskvasse sõitnud Läti delegatsioon pidi alla kirjutama kaubalepingule. See aga venis ja allkirjad anti alles 2. juunil 1927. a. Eestile teatati lohutuseks, et mittekallaletungilepingut ilma temata ei sõlmita ja F. Cielens lubas Eesti-Läti tolliuniooni eeltöid kohe jätkata.

BALTI RIIKIDE SUHTED LANGEVAD MADALSEISU

Mittekallaletungilepinguid teiste Balti riikidega peale Leedu alla ei kirjutatud. Läbirääkimiste ajal õnnestus N Liidul nõrgendada Poola-Balti riikide suhteid ja vältida koalitsiooni kujunemist tema ja Saksamaa vastu. Ühtlasi olid läbirääkimised ja lepingu allakirjutamine Leeduga ning parafeerimine Lätiga N Liidule kasulik. See oli talle pinevates suhetes Inglismaaga väikeseks trumbiks. Eesti pettumust läbirääkimiste käigust väljendas "Päevaleht", kirjutades, et "Balti riikide ühine poliitika on võimalik ainult siis, kui N Liit teeb mõne sammu - siis algavad Balti riikide diplomaatide ringsõidud jne. Mõni kuu vaikust paneb kõik unustama. Instinktiivselt tuntakse, milline peaks koostöö olema, tegelikult talitatakse otse vastupidi" [38]. Artiklis süüdistati Balti riike liigeses orienteerumises suurriikidele ja nõuti tihedamat omavahelist koostööd.

Majanduslikult Balti riigid 1927. a teatud määral võitsid. N Liidu ja Läti vahel sõlmiti viimasele kasulik kaubaleping. Tõenäoliselt kergendasid läbirääkimised Eestil kaubalepingu sõlmimist Poolaga ning laenu saamist Rahvasteliidult [39].

Kokkuvõtlikult tundub, et 1927. a jäid mittekallaletungilepingu läbirääkimised pooleli N Liidule kasulikus seisus. Balti riikide suhtes õnnestus põhimõte "divide et impera" ning sai selgeks, et Balti liidu ees on suured takistused.

2. SULUSEIS BALTI RIIKIDE SUHETES

Läti-N Liidu kaubaleping ja Eesti-Läti arusaamatused tolliuniooni läbirääkimistel ei võimaldanud 1927. a sügisel Eesti ja Läti suhteid endisel kujul taastada. Eesti väliskomisjonis nenditi, et tegemist on tõelise kriisiga. Nii Läti kui Eesti katsed arendada vahekordi Leeduga ei andnud samuti tulemusi. Paljuski oli siin süüdi Leedu sisepoliitiline olukord. Aprillis 1927. a arreteeriti üks opositsiooni esindajatest ja A. Voldemaras nõudis tolle karistamist valitsusvastase tegevuse pärast. Parlament ei nõustunud ja saadeti laiali [1]. Septembris oli Leedus mässukatse. Pärast selle mahasurumist põgenes osa poliitilisi emigrante Riiga, kus peeti nende kongress. Ilmsiks tulid Läti sotsiaal-demokraatide ja Leedu opositsionääride sidemed. Kaunases toimusid Läti-vastased väljaastumised. Eesti lehed tõid teateid, et Läti saadik olevat palunud saatkonnale kaitset [2].

Samal ajal teravnesid Leedu-Poola suhted seoses Vilniuse hõivamise aastapäeva tähistamisega [3]. Leedus hakati seejärel sulgema poola koole ja vallandama ning arreteerima õppejõude. Poola vastas kohe samaga. Tüli tulemusena oodati novembris Leedus iga päev kallalolekutungi ja viidi läbi osaline mobilisatsioon. Samal ajal tugevnes A. Voldemarase vastane sisemine opositsioon [4]. Otsese sõjategevuse hoidis ära suurriikide vaheleastumine. Nii teatas N Liit 21. novembril, et Poola rünnakut Leedu vastu vaadeldakse kui esimest sammu kallalolekutungiks N Liidule [5]. Leppimist nõuti ka Leedult. Seetõttu ei saanud Eesti ega Läti üritada suhete normaliseerimist Leeduga: see tähendaks vastuolusid Poolaga.

KATSE PÖÖRDUDA PÕHJA POOLE

Suluseis Balti riikide suhetes sundis Eestit peatähelepanu pöörama Skandinaaviale. Alates 1927. a sügisest ilmus Eesti lehtedes üha rohkem artikleid, milles kutsuti üles lähenema Soomele ja Rootsile. "Vaba Maa" arvas, et tee Soome ja Rootsi poole on tee rahu, moraali ja Pan-Euroopa poole [6]. Soome oli mittekallaletungilepingu läbirääkimiste käigus Balti riikidest kaugenenu. Eriti oli viimasest häiritud Eesti, kes soovis nüüd olukorda parandada.

Kõige aktiivsemateks kujunesid suhted aastatel 1928-29. a Rootsi-ga, kes samuti huvitus Balti riikidest. Laienes kaubavahetus, arenesid kultuurisuhted. Rootsi kapital tungis üha enam Balti riikidesse. J. Kreugeri tikustrust ostis ära kõikide Balti riikide tikuvabrikud. Rootsi kapital huvitus Eesti põlevkivist jne [7]. Eesti aukonsulid Rootsis kinkisid ülikoolile Gustav Adolphi kuju, teatati Rootsi keele õppetooli loomisest Tartu Ülikooli juures. Tõsiselt kaaluti praamiühenduse sisse-

seadmist Eesti-Läti ja Rootsi vahel. Toimused Läti presidendi ja Eesti riigivanema visiidid Rootsi kuningale, kes tähistas oma 70. sünnipäeva ja pisut varem 20 valitsemisaasta möödumist. 1929. a järgnes kuningas vastuvisiit Eestisse ja Lätisse.

LÜHIAJALINE EDU JA UUS KRIIS

Balti riikide omavaheliste suhete paranemist võis siiski märgata 1928. a esimesel poolel. Eriti aitas sellele kaasa 1928. a sõlmitud Eesti-Läti majandusleping. Riias loodi Läti-Eesti ühing, arutati ühendusteede parandamise võimalusi Valga ja Heinaste kaudu. Lepiti kokku pagasi- ja passikontrolli lihtsustamise suhtes (varem toimus kontroll kaks korda, nüüd üks kord ja ühiselt). 1928. a alguses lähenes ka Leedu põhjanaabritele. Suurriigid soovitasid Leedu-Poola leppimist ja märtsi lõpul algasid Köningsbergis läbirääkimised. Leedu lootis siin toetust ka Balti riikidelt. 21.-22. aprillil sai teoks Balti riikide esimene majanduskonverents, kus Leedu esindaja kutsus üles sõlmima lähemal ajal omavahelisi kaubalepinguid. On tähelepanuvääriv, et N Liidule Balti riikide suhete mõningane paranemine muret ei teinud. Konverentsi toimumist kommenteerides arvas M. Litvinov, et Balti liit on kaotanud oma aktuaalsuse ja seda pooldab veel vaid Eesti [8].

Leedu huvi Eesti ja Läti vastu vähenes 1928. a teisel poolel. Rahvasteliidus ei saavutanud Leedu-Poola leppimist ja Leedu lootis edaspidigi N Liidu-Poola ning Poola-Saksamaa vastuoludele. Septembris häiris Läti ja Leedu suhteid Leedu-poolne raudteeühenduse takistamine. Läti vajas Liepaja sadama arenguks raudteeühendust Poola ja Venega üle Vilniuse piirkonna. Leedule see ei meeldinud. 1928. a septembris süüdistas Läti Rahvasteliidu istungil Kaunast Liepaja-Romnõ vahelise raudtee rikkumises [9].

Läti kuulutas end Leedu-Poola konfliktis erapooletuks ja luges enastki kannatajaks. Kaunas leidis, et sellega kaldub ta hoopis Poolat toetama ning süüdistuste taga, nagu lõhutaks Leedus raudteed, on samuti Poola. Eesti saadik teatas Kaunasest, et A. Voldemaras keelas Leedu ohvitseridel Läti Vabariigi aastapäeva puhul Läti ordeneid vastu võtta [10].

JÄLLE JAGELEMINE

Seoses Rootsi kuninga eelseisva visiidiga muutus taas aktuaalseks Eesti ja Läti vaheline "arhiivisõda". Läti nõudis Tartu rahulepingu alusel Eestisse toodud Liivimaa rootsiaegse kindralkubeneri arhiivi tagastamist. Esimese maailmasõja ajal oli see Riiaest esialgu Eestisse ja siit edasi Venemaale evakueeritud. Arhiivide küsimus oli päevakorras mitmel Eesti ja Läti välisministrite kohtumisel. Läbirääkimised käisid

ka mõlema maa arhiivide juhtide vahel. Alles 1930. a jõuti arhiivide vahetamise konventsioonini, kuid seegi jäi täitmata [11]. Kuninga visiidi ajal Tartusse korraldati siin näitus rootsiaegsetest dokumentidest ning kuningas külastas seda.

Oktoobris-novembris hakkas Eesti ajakirjanduses ilmuma teateid Eesti ja Läti omavahelistest ebakõladest. Riia lähedale kavatseti asutada Eesti tekstiilitööstuse tütaretevõte, Läti aga tegi Eesti kapitalile takistusi. Oktoobri keskel tekitasid arusaamatust Läti sõjaväemanöövrid. Eesti esindajad ei läinud sinna, sest kindral J. Tõrvandile olevat kutse üle antud alles manöövrite alguspäeva hommikul.

1928. a teisele poolele iseloomulik tendents - sidemete nõrgenemine Läti ja Leeduga ning vastukaaluks kontaktide tihendamine Skandinaaviaga - süvenes järgmisel aastal veelgi. Seoses kuninga visiidiga hakati isegi võimalikust Balti-Skandinaavia liidust rääkima. "Kaitse Kodu" kirjutas, et Rootsil on põhjust ajada "Baltimere poliitikat", sest Eesti ja Läti olemasolu kaitseb ka Rootsit [12]. 1929. a juunis sooritas kindral J. Laidoner pikema-ringreisi Läänemere riikides, andes mitmel pool intervjuusid Balti ja Skandinaavia riikide koostöö probleemidest. Kopenhagenis ütles kindral, et Balti meri peab jääma vabaks, sest see on Eesti, Läti, Soome, Poola ja ka Rootsi ning Taani püsimise vajalik tingimus. Intervjuu tõi ära ka "Päevaleht". Ühes järgnevas usutluses märkis J. Laidoner, et Balti diplomaatia ei taha avalikult välja tulla Põhja (Balti) liidu mõttega, kartes ärritada Venemaad ja hirmutada Rootsit. Ta lootis, et liitu on võimalik luua ka ilma seda paberil fikseerimata [13].

W. Hasselblatt kirjutas ajakirjas "Baltische Monatschrift", et Balti rannik on alati olnud Saksa ja Vene võitluse tallermaaks. Ühtlasi aga tuletas ta meelde, et 16. septembril 1929. a möödus 300 aastat Altmargi vaherahust, millega Eesti- ja Liivimaa läksid Rootsi koosseisu, ja kutsus üles taaslooma Rootsi juhivat põhjariikide protestantistlikku ühendust [14].

Ametlik Rootsi hoidis oma neutraliteeti ega vastanud liiduüleskutsetele. Sellele aitas kaasa Saksamaa ja N Liidu rahulolematu suisuguste plaanide suhtes.

3. BRIAND-KELLOGGI PAKTIST LITVINOVI PROTOKOLLINI

Ülemaailmset desarmeerimiskonverentsi ettevalmistava komisjoni istungjärgul 6. aprillil 1927. a esines Prantsuse välisminister A. Briand USA ajakirjanike ees. 6. aprillil 1917. a olid Ameerika Ühendriigid astunud Esimesse maailmasõtta. A. Briand teatas selle sündmuse 10. aastapäeval, et Prantsusmaa on valmis sõlmima lepingut, mis keelaks sõjad kahe riigi suhetes. 20. juunil 1927. a andis ta USA saadikule Prantsusmaal üle nn "igavese rahu" lepinguprojekti, millega loobuti sõjast kui rahvusliku poliitika vahendist. USA riigisekretär F.B. Kellogg vastas, et leping peaks olema võimalikult lai, kaasa tuleks haarata teisigi riike. USA saatiski 14 riigile lepingu lõppteksti ja tegi neile ettepaneku ühinemiseks. 27. augustil 1928. a kirjutasid 15 maa esindajad Pariisis paktile pidulikult alla. Juba 5. augustil 1928. a teatas välisasjade rahvakomissar G. Tšitšerin N Liidu valmisolekust liituda Briand-Kelloggi paktiga. Seda ei võetud esialgu arvesse. Pariisi paktile allakirjutamise päeval saatis USA valitsus kute veel 47 valitsusele. Afganistanile ja N Liidule, kellega USA-l diplomaatilised suhted puudusid, andis kutsed üle Prantsusmaa esindaja.

MIDA ARVATA VENE INITSIAATIVIST?

A. Balodis leidis Eesti-Läti välisministrite järjekordsel kokusaamisel 16.-17. augustil 1928. a, et pakt on Lätile vastuvõetav. H. Rebane arvas, et peaks siiski täpsustusi tegema, et mitte anda N Liidule kerge võimalust lepingut kasutada oma huvides. Lepiti kokku, et suusõnaliselt küsitakse USA saadiku arvamust. Eesti esindaja J. Leppik leidis, et pakt ei tohiks riivata Eesti ja Läti liitlaskohustusi ning seepärast võiks ühineda teatud reservatsioonidega [1].

31. augustil teatas Läti USA saadikule, et ta on põhimõtteliselt valmis ühinema, aga täpsem vastus kooskõlastatakse Eestiga.

On väidetud, et Eesti ja Läti vahel olnud pakti suhtes algusest peale eriarvamusi. Läti koos Poolaga olnud valmis ühinema, Eesti ja Soome aga venitanud [2]. Eesti viivitas tõepoolest vastusega USA-le, alles oktoobri keskel saadeti see ära. Põhjenduseks öeldi, et tahetud jõuda selgusele lepingu kooskõlas Eesti-Läti liiduga [3]. See oli muidugi ainult ettekääne. Jäädi äraootavale seisukohale, eriti kui sai teatavaks N Liidu kõrgenenud huvi asja vastu. Püüti hankida andmeid suurriikide suhtumisest N Liidu soovi paktiga ühineda. Prantsusmaal hinnati seda kui N Liidu püüet mõjuda USA-le. Prantsuse saadik Moskvas E. Herbette arvas, et N Liidul oli kaks peamist motiivi. Esiteks loodetud suhete sisseseadmist USA-ga, et sellelt krediite hankida. Teiseks

sundinud sisepoliitiline olukord seda tegema, sest vägivaldne kollektiiviseerimine tekitas maal pingeid. USA saadik Lätis arvas, et N Liidu lootus sellega USA-le meeldida on asjatu, sest N Liidu olud on hästi teada [4].

N Liidu ruttamine lepingu ratifitseerimisega tekitas Eestis ja Lätis võõrastust. Moskvas kritiseeriti ju pakti formaalsust ning võimetust reaalselt rahu tagada. A. Rei on arvanud, et kiirustati vaid propagandistlikel eesmärkidel, demonstreerimaks oma rahupüüdeid [5].

Novembri alguses huvituti Moskvas paaril korral, kui kaugel olakse Eestis ja Lätis paktiga liitumisel [6]. Sellest teatati kohe Tallinna. Siin otsustati veel oodata ja püüti seda lükata USA süüks. 17. novembril kinnitati vastuseks saadiku järelepärimisele, et Eesti ja Läti pole lõplikult ühinenud vormilistel põhjustel, sest USA ei selgitanud, kuidas see peaks toimuma, kas ära kirjade allakirjutamisega või mõnel muul moel. Asja lubati uurida.

MOSKVA KASUTAB PAKTI OMA HUVIDES

Briand-Kelloggi pakt muutus N Liidu-Poola-Leedu suhetes aktuaalseks 1928. a novembris. Septembris-oktoobris arutati Rahvasteliidu eestkostmisel Poola-Leedu vahekorda. Leedu-Poola küsimuse võimalik lahendamine Rahvasteliidus ei rahuldanud Moskvat. See oleks tugevdanud Poola ja Prantsusmaa mõju Baltikumis. N Liit soovitas A. Voldemarasele tungivalt, et Poolale tuleks pakkuda lepingut, millega loobutaks vägivaldast vaidlusaluste küsimuste lahendamisel. Novembri alguses tegigi A. Voldemaras Poolale ettepaneku sõlmida Kelloggi paktile sarnane kokkulepe Poola, Leedu, N Liidu, Läti ja Saksamaa vahel [7].

Tagamõte selgus Saksa välisministri G. Stresemanni ja N Liidu saadiku N. Krestinski vestlusest 5. detsembril 1928. a. Rahvasteliidus otsustati moodustada ekspertide komisjon Leedu ja Poola lepitamiseks. N. Krestinski sõnul vajas N Liit Rahvasteliidu liikme Saksamaa toetust, et jätta Leedu ja Poola konflikt vaid nende kahe lahendada. G. Stresemann oli nõus, et Poola-Leedu küsimus tuleks Rahvasteliidu päevakorrast maha võtta, ja lubas selles suunas tegutseda [8].

24. detsembril 1928. a teatati kõigile N Liidu saadikutele, et Poolale ja Leedule tehakse ettepanek kiirendada Briand-Kelloggi pakti elluviimist kolmepoolse erilepinguga. 29. detsembril aga anti kummalegi üle eraldi ettepanekud. Selgituseks mainiti, et kolmepoolsest lepingust loobuti, sest teksti kooskõlastamine võtnuks asjatult aega ning Poola oleks seda tõlgendanud katsena sekkuda Poola-Leedu tülli. Raskem oluks sel juhul põhjendada ka Rumeenia ja Eesti, Läti ning Soome kõrvale jätmist.

Eesti saadik Poolas O. Strandman teatas 1929. a jaanuaris, et Poola on lepingust huvitatud vist samadel põhjustel kui N Liit, st. loodab USA-lt laenu saada. O. Strandman kinnitas, et Poola tahab ühineda koos Balti riikidega, ja soovib, et Eesti teisi selles suunas mõjutaks [9].

16. jaanuaril andis O. Kallas Londonist edasi Inglise ringkondade arvamusi. Seal peeti N Liidu algatust bluffiks, mis sündis sisemistest põhjustest ja eesmärgist demonstreerida oma rahupüüdeid. Kui kava vastu ei võeta, järgnevad aga süüdistused, nagu püüaks Balti riigid ühineda N Liidu vastu. Teise põhjusena tõi ka O. Kallas esile N Liidu soovi USA-lt toetust saada [10].

LEEDU KAHTLANE INITSIIATIIV

1929. a jaanuari alguses tegi järgmise sammu hoopis Kaunas. Leedu saadik külastas Eesti välisministeeriumi ning teatas, et tema valitsus näeks meeleldi Eesti ja Läti ühinemist paktiga [11]. Samal ajal kohutus M. Litvinov Eesti ja Läti esindajatega Moskvas ja toetas Kaunase ettepanekut [12]. Eesti lehed reageerisid Leedu ettepanekule võõrastavalt. Küsiti, miks on Leedu vahemeheks tegelikult N Liidu ettepanekule, miks see tuleb Leedu kaudu [13].

Nii Leedu kui N Liit selgitasid, et varem Eesti ja Läti poole ei pöördutud, sest nende parlamendid polnud pakti veel ratifitseerinud. Leeduga olevat teine lugu, sest sealse võimukorralduse juures piisavat ühinemiseks vajad valitsuse otsusest. Asi jäi siiski segaseks, sest H. Laretei teate kohaselt ei lugenud ka Leedu välisminister D. Zaunius lepingut ratifitseeritaks [14]. Küsimus, kas Balti riigid on lepinguga ühinenud või mitte, jäigi lahtiseks.

Tegelikult oli tunda, et Eesti ja Läti suhtumist pakti loeti teisejärguliseks küsimuseks. Eesti saadik Moskvas J. Seljamaa selgitas 14. jaanuaril, et tema arvamust päritud mitteametlikult novembris, aga diplomaatilisel teel pole seda keegi seni veel teinud.

VORMISTAMISRASKUSED

Pärast mitmeid kohtumisi ja nootide vahetamisi leppisid Poola ja N Liit kokku, et ametliku ettepaneku Eestile ja Lätile ühinemiseks teeb N Liit, Poola pöördub aga Rumeenia poole.

Sellega muutusid aktuaalseks protseduurilised küsimused. Poola ja Leedu polnud nõus ühiselt alla kirjutama ja Eesti ning Läti ees seisis probleem, kummaga seda koos teha.

4.-5. veebruaril 1929. a toimus Riias Eesti ja Läti välisministrite nõupidamine, millel tähtsaim küsimus oli Kelloggi pakt ehk nüüd Litvinovi protokoll. Selle allakirjutamise esialgne kuupäev oli määratud 7. veebruarile. Eesti ja Läti poliitilistes ringkondades puudus üksmeel.

Eestis toetati enamasti ühinemist koos Poolaga. Lätis käis aga vaidlus. President ja enamus valitsusest soovisid ühinemist koos Eesti ja Poolaga. Väliskomisjoni esimees F. Ciens, aga ka osa parempoolseid eesotsas K. Ulmanisega pooldasid Leedu kaasamist [15].

Samal ajal teatas välisminister J. Lattik väliskomisjonile, et Leedu lubanud sõlmida Eestiga kaubalepingu ja soovib, et Eesti ja Läti ühinemise paktiga hiljem. J. Lattiku arvates näitas see tegelikult N Liidu soovimatust koos Poola ja Balti riikidega asuda ühise laua taha [16].

Teiselt poolt süüdistas M. Litvinov Poolat, et too olevat ultimatiivselt nõudnud Eesti ja Läti ühinemist. Ta kinnitas, et Läti välisminister A. Balodis tahtnud ühineda pärast Poola-N Liidu lepingut. [17]. Ka N Liidu saadik Eestis A. Petrovski väljendas oma pettumust, kui Eesti ja Läti otsustasid siiski koos Poolaga minna.

Läti lõplik otsus tehti viimasel minutil. Veel 8. veebruaril arvati, et Läti ja Eesti lähevad lahus ja Läti ühineb hiljem koos Leeduga [18].

H. Laretei saatis Eesti lehtede teadete peale välisministerceriumile äreva telegrammi, milles hoiatati, et Läti eemalejäämise korral muutuvad Eesti-Leedu suhted veelgi jahedamaks. Ta kartis, et kaubaleping Leeduga tuleb sel puhul ohvriks tuua. H. Laretei arvas, et siis peaks ka Eesti loobuma Poolaga ühisest allakirjutamisest, sest lahkkelid Poolaga ei kaaluks üles raskusi Leeduga [19].

9. veebruari õhtul toimus Moskvas Litvinovi protokollil pidulik allakirjutamine. Järgnes bankett ja vastuvõtt Poola saatkonnas. Peategelastena osalesid N Liidu, Poola, Rumeenia, Eesti ja Läti esindajad [20].

Leedu ühines paktiga aprillis, hiljem liitusid ka Türgi ja Iraan. 10. mail kinnitas Soome esindaja, et tema valitsus teeb seda kohe, kui pakti lääneriikide poolt lähemal ajal ei ratifitseerita [21].

Kelloggi pakt jõustus 1929. a juunis. Litvinovi ehk Moskva protokollil allakirjutamist viis kuud varem on loetud N Liidu välispoliitika suureks eduks: ta võitnud oma naabrite kõhklused ja juhtinud kõigi riikide tähelepanu vajadusele pakt kiiresti ratifitseerida [22].

Rahul võis olla ka Poola, kes esialgse kolmepoolse lepinguvariandi asemele saavutas oma liitlase Rumeenia ning Eesti ja Läti osalemise. Poola mõju hakkas Eestis ja Lätis 1929. a märgatavalt kasvama.

Eesti ja Läti üheaegne paktile allakirjutamine koos Poolaga sai teoks tänu asjaolule, et leping oli ajutine ning nende riikide ühinemine või eemalejäämine oli sisuliselt teisejärguline küsimus. Tundub, et ka N Liit jäi rahule. Sellele vihjab Eesti-N Liidu suhete mõningane paranemine. 17. mail 1929. a kirjutati alla omavahelisele kaubalepingule.

4. MAJANDUSKRIIS JA BALTI RIIGID

ROOTSI VÕI POOLA?

Kuigi Balti riikide ja Skandinaavia lähenemine 1929. a esimesel poolel jätkus, kõnelesid mitmed faktid Poola aktiivsuse tõusust. Samal ajal pettus Eesti suhetes Skandinaaviaga. Balti-Skandinaavia liiduidee utoopilisus sai 1929. a teisel poolel üha selgemaks.

E. Virgo, kes oli kuni 1928. a kevadeni Rootsis saadikuks olnud, kinnitas juba Eesti saadikute ühishooldamisel 1928. a augustis, et Rootsist pole peale moraalse toetuse midagi loota. Siiski soovitas ta viimase osatähtsust maailmas maksimaalselt ära kasutada. Nõupidamisel leiti, et Eesti-Rootsi suhete arenedes paraneb ka Eesti-Soome vahekord. Välisministri abi A. Schmidt arvas veel, et hea vahekord Poola, Soome ja Rootsiga mõjub soodsalt Eesti-Läti suhetele. J. Seljamaa soovitas juba siis läheneda Poolale [1].

Seoses Briand-Kelloggi pakti sõlmimisega kasvas Eestis ja Lätis Poola mõju. Algasid Läti ja Poola läbirääkimised kaubavahetuse ja meresõidu ning otsese raudteeühenduse lepingu sõlmimiseks. 1928. a novembris avati Riias Läti-Poola ühing. Rootsi kuninga Eesti ja Läti visiidi alguspäeval kirjutati ajakirjas "Södur", et Balti-Skandinaavia lähenemine ei ole Poolale kahjulik [2]. 1928. a novembris asutati Eesti-Poola ajakirjanike liit, milles Poola esindajaks määrati välisministeeriumi pressiosakonna juhataja K. Libicki. Poolasse saabunud Eesti delegatsiooni eesotsas J. Laidoneriga võeti vastu rõhutatud pidulikkusega; J. Pilsudski külastas sel puhul Eesti saatkonda ja andis üle kallihinnalisi kingitusi. Uus Poola saadik K. Libicki saabus Eestisse 1929. a mais. Juunis kirjutati "Päevalehes", et Poola ajalehtede andmetel olevat otsustatud riigivanema sõit Varssavisse, kuid see toimub alles pärast uue Riigikogu kokkutulekut [3]. Nii selgitati Eesti lugejale, et algatus tuli Varssavist.

Uus valitsus moodustati juulis pärast valimisi. Riigivanemaks sai endine saadik Poolas O. Strandman. Augustis toimus Eesti suuremate ajalehtede esindajate ringreis Poolas, kus peeti ühtlasi Poola-Eesti ajakirjanike liidu II konverents. Samal ajal viibis Poolas ka Eesti majandusminister. Eestikeelse Tartu Ülikooli aastapäeval detsembris valiti audoktoriteks ka kaks Poola kodanikku. Neist üks oli Poola senati marssal J. Szymanski. Poola välisministeeriumi idaosakonna juhataja T. Holowko külastas Eesti riigivanema sõidu eel Balti riike. Tema reisisa seoses hakati mõnedes ringkondades jälle rääkima Balti liidust Poola juhtimisel.

KRIITIKATULI IGAST SUUNAST

8. jaanuaril 1930. a selgitas välisministeerium oma ringkirjaga kõigile Eesti saadikutele, et riigivanema sõit toimub Poola kutsel ja tegemist on viisakusvisiidiga, mille ajal ei peeta poliitilisi, sõjalisi ega majanduslikke läbirääkimisi. Eraldi kutsuti välisministeeriumisse N Liidu saadik Tallinnas A. Petrovski. Ta tänas varajase informeerimise eest, kuid teatas, et visiiti peetakse siiski väljakutseks N Liidu avalikule arvamusele. A.Petrovski rõhutas, et Moskva kavatses transiiti üle Tallinna suurendada, kuid nüüd mõeldakse ümber [4].

Riias arvati samuti, et see visiit võib Eesti-Läti suhteid veelgi jaheendada. Soovitavaks peeti riigivanema küllasõitu laevaga, sest rongi puhul tekiks küsimus, kas suhtuda O. Strandmanisse kui riigivanemasse või kui tavalisse reisijasse (pealegi langes O. Strandmani sõit kokku üldise rahvaloendusega Lätis). Eesti lehed refereerisid Läti erinevate ringkondade arvamusi hukkamõistust heakskiiduni. Samas toodi teateid Läti ja Leedu presidentide kavatsstavatest vastastikustest visiitidest ning üleskutsetest tihedamaid omavahelisi sidemeid arendada. E. Andersoni andmetel oli O. Strandmani Poola visiit Lätiga kooskõlastamata. Suhted jahenesid juba 1929. a lõpul J. Laidoneri poolt Läti aadressil tehtud teravate märkuste tõttu [5].

Visiidiga ei oldud rahul ka Stockholmis. Sealne Eesti saadik F. Akel kirjutas, et Rootsile ei meeldi, kui ta uued austajad Eesti ja Läti heidavad pilke Poolale [6]. K. Menning Saksamaalt teatas, et deklaratsioonidest hoolimata ei usuta seal sõidu apoliitilist iseloomu [7].

KAS O. STRANDMAN UNUSTAS END?

Kõige enam meeolehärrmi tekitas riigivanema sõit muidugi Leedus. H. Lareteil ei õnnestunud Eesti välisministeeriumi 8.jaanuari selgitavat ringkirja Leedu välisministrile tutvustada. See jõudis Kaunasesse alles 11. jaanuaril, kui välisminister oli juba Genfi sõitnud ja ETA telegrammid visiidi kohta teatavaks saanud. H. Laretei kirjutas, et Leedu seisukohalt ei tule sõit sugugi soodsal ajal, sest siin ollakse ärevuses Poola-Saksamaa suhete paranemise ja Klaipeda küsimuste pärast.

8. veebruaril 1930. a kutsuti H. Laretei Leedu välisministeeriumi ja teatati, et riigivanema võimalikku peatumist Vilniuses ja tervituskõnet seal loetakse Leedu-vastaseks demonstratsiooniks. Välisminister D. Zauniuse arvates muudab see käsiloleva kaubalepingu sõlmimise veelgi raskemaks. H. Laretei kinnitas, et Eestist saadud andmetel riigivanem Vilniuses kõnet ei pea.

Tegelikult väljus O. Strandman Vilniuse raudteejaamas siiski vagunist ja tervitas linnadelegatsiooni lühikese prantsuskeelse sõnavõtuga. Ta väljendas oma heameelt, et viibib Poola ajaloos nii kuulsa minevi-

kuga linnas, kust on võrsunud suurmehed J. Pilsudski ja A. B. Mickiewics. 11. veebruaril jõudsid teated kõnest Kaunasesse ning 13. veebruaril toimus Eesti saatkonna lähedal Eesti-vastane protestidemonstratsioon umbes 50 inimese osavõtul [8]. H. Laretei juhtis tähelepanu asjaolule, et kuigi Leedus on demonstratsioonid keelatud, ei aetud seda laiali [9].

Visiidi tulemustega ei oldud rahul ka Eestis. H. Rebane kirjutas, et oleks tulnud tagajärgi arvestada. N Liit ei võtnud vastu Eesti majandusdelegatsiooni, uuest saadikust - endisest Eesti vastu sõdinud sõjaväelasest [10] - teatati päeval, mil Eesti ja Poola riigijuhtide vastastikused kõned ajalehtedes ilmusid. H. Rebane märkis samuti, et Eesti-Läti tähtsamad küsimused on madalseisus ja mõistaandmine, nagu oleks Eesti visiidiga Lätist ette jõudnud, suhteid ei paranda. Ta rõhutas, et O. Strandman oli esimeseks riigipeaks, kes Vilniuses peatus. Kokkuvõtteks ütles H. Rebane, et enne tuleks rahvaesindusega nõu pidada ja siis alles samme astuda [11].

Ajakiri "Sõdur" oli visiidist vastupidisel arvamusel. Väideti, et Lätis elatud külaskäigule soojalt kaasa ja sõit ei tähendavat sugugi Skandinaavia orientatsioonist loobumist. Eesti vajavat sõpru kõikjal ja seepärast olnud visiit vaid samm rahu poole [12].

Poola presidendi sõit Eestisse 1930. a augustis nii teravaid reageeringuid enam ei tekitanud. Tegemist oli viisakusnõudeid arvestava vastukülaskäiguga.

TÕSISEMAD PROBLEEMID ALLES ALGAVAD

Riigivanema Poola-visitidist tulenenud Balti riikide suhete halvemine mõõdus suhteliselt kiiresti. Püsivama ja sügavama iseloomuga olid majanduskriisi tagajärjed: tööpuuduse kasv ja tõrjuv suhtumine teistest rahvustest inimestesse.

Eesti rahvuspoliitikat on ühelt poolt kiidetud, teisalt aga üsna teravalt kritiseeritud [13]. Nn natsionalismi tõus 1920. aastate lõpul ning 1930. aastatel oli omane peaaegu kõikidele riikidele ja tulenes nende autarkiaist. Sel perioodil ei suhtunud kusagil Euroopas naabritesse eriti sõbralikult.

Probleem muutus eriti aktuaalseks alates 1929. a kevadest, mil Balti riikides valmisid välismaalaste peatumise ja töötamise seadused. 23. aprillil teatas "Päevaleht", et Riiaist tulevatel andmetel võib Lätis umbes 1000 eestlast teenistusest jääda. Leht ennustas, et kokkuleppe saavutamise on raske, sest sissesõidulubade pärast on tekkinud "väike sõda" [14]. "Vaba Maa" arvas, et "sõda" peatuslubade ümber annab ametlikult propageeritavast Eesti-Läti südamesõprusest hoopis teise pildi [15].

15. mail 1929. a välisministrite järjekordsel kohtumisel otsustati teha kõik, et liitlasriigist tulnud inimesed töötä ei jääks. Midagi konkreetset siiski ette ei võetud ja 1929.-30. a sagesenisid vastastikused süüdistused töö leidmisel tehtavate takistuste kohta. Töö- ja peatuslubade küsimus oli kõne all peaaegu kõigil järgnevatel Eesti ja Läti välisministrite kohtumistel. 1930. a novembris tegi Eesti ettepaneku töölubadelt võetavat lõivu alandada. V. Munters soovitas tööload vastastikku üldse kaotada, muidu võivat enamsoodustuse põhimõtte alusel maksume vähendamist nõuda ka Leedu ja Saksamaa. J. Lattik polnud sellega nõus. Makse otsustati siiski ühtlustada välisministrite kohtumisel 1931. a mais. Samasuguseid probleeme tekkis ka mujal Euroopas ja nende lahendamiseks tuli abi otsida isegi rahvusvahelistelt konverentsidelt. Tavaliselt küll erilise eduta.

Ka Läti ja Poola suhted halvenesid 1931. a. Lätis suleti mõned poola koolid, saadeti laiali paar poolakate organisatsiooni ja avaldati survet nende ajalehtedele. Pingeid teravdasid poola koguduse kirikutes peetud lätikeelsed jumalateenistused. Varssavis ja Kaunases oktoobris vastastikused protestidemonstratsioonid. Eesti lehed teatasid Läti-vastastest väljaastumistest Vilniuseski. Liikumine "Lätimaa lätlastele" puudutas ka Eestit. 1931. a märtsis teatas J. Mölder Riia saatkonnast, et Lätis vallandatakse välismaalasi ja soovitas ka Eestis lätlasi kimbutama hakata. 1931. a "Välis-Eesti Almanaki" maikuu numbris ilmus E. Tiro pikem artikkel eestlastest Lätis, milles kutsuti üles päästma neid käimasolevast lätistamisest [16]. Vastastikuste väljaastumisteni asi siiski ei arenenud.

1924. a loodud Piirimaade Selts, mis seni tegeles eestluse hoidmise ja arendamisega venelaste, ingerlaste ning setude asualadel, kesken- dus nüüd Läti eestlaste probleemidele. Sellega tegelesid Piirimaade Seltsi osakonnad Pärnus, Mõisakülas ja Valgas, osaliselt ka Tartus ning Võrus [17]. Seltsi tegelased olid sagedased külalised Põhja-Lätis ja liivlaste juures. Seltsi peasekretär S. Sommer leidnud 1931. a Põhja-Lätis 100 perega eesti asunduse, millest seni midagi ei teatud [18]. Eriti hoolikalt jälgiti eestlaste kooliolusid Lätis. Sagesenisid Baltimaade omavahelised süüdistused piirangute kohta naaberkeelsete koolide suhtes. Küsimus muutus eriti aktuaalseks majanduskriisi tingimustes, kui hakati õpetajaid vallandama ja õpilaste arvu klassis suurendama. 1931. a jaanuaris sõlmiti Läti ja Leedu koolikonventsioon, mis fikseeris vastastikused soodustused emakeelsetele koolidele [19].

Algasid ka Eesti-Läti koolikonventsiooni eeltööd. Materjale selleks kogusid Eesti saatkond ja konsulid ning Piirimaade Selts. Seltsi juht S. Sommer ründas teravalt lätlasi ning süüdistas "Välis-Eesti" II ülemaailmsel kongressil ka Eesti võime liigeses liberaalsuses kooliküsimuse lahendamisel Lätiga [20].

Eesti ja Läti koolikonventsioon kirjutati alla Riias 17. veebruaril 1934. a, kuid selle täitmine tekitas jätkuvalt lahkkelisid [21]. Eesti ja Leedu ajakirjanduses ilmus arvukalt etteheiteid Lätile nende ebaõiglase rahvuspoliitika pärast [22]. 1930.aastate alguses elas Lätis umbes 7000 eestlast ja 28 000 leedulast, Leedus ligikaudu 15 000 lätlast (vt lisa 3).

ERANDIKS POLE ISEGI EESTI JA LEEDU SUHTED

Tunduvalt vähem oli selliseid probleeme muidugi Eesti ja Leedu vahel, kuid üldine tendents avaldus siingi. Samal perioodil elas Eestis paarsada leedulast ja Leedus ligikaudu sada eestlast. Neist umbes 80 inimesel oli Eesti kodakondsus ja umbes 25-30 eestlannat olid abiellunud Leedu kodanikega. Eestlased töötasid Leedus enamasti kõrget kvalifikatsiooni nõudvatel erialadel - tehnikud, mehaanikud, piiritusemeistrid, meierid, kontoriametnikud, ärimehed jne.

1931. a alguses hakkas Eesti saatkonda tulema andmeid, nagu tehtaks eestlastele takistusi Leedus töötamiseks. Märtsis pidas saatkond vajalikuks Eestis elavate Leedu kodanike suhtes rakendada samasuguseid abinõusid, nagu rakendati eestlaste suhtes Leedus. Ka Eesti ja Leedu suhetes kujunes teravaks töölubade küsimus. Tõsteti töölubade hankimismaksu, lühendati nende kehtivust, trahviti kõrgelt loa muretsemata jätmisel jne. 1932. a aga hoiatas saatkond, et Leedule peaks töölubade osas vastu tulema, sest Leedus töötavad niisuguse ettevalmistusega eestlased, keda Eestis pole kusagile tööle panna. 1933. a lahkusid siiski mõned eestlased Leedust [23].

Majanduskriisi aastatel sõlmiti Balti riikide vahel küll mitmeid kaubalepinguid, kuid need olid vaid üksikud sammud suhete paranemiseks ega kujutanud veel eeldusi omavahelise liidu loomiseks. Läbirääkimised Pan-Euroopa kava ümber, ülemaailmse desarmeerimiskonverentsi ettevalmistused, rahvusvahelistest majanduskonverentsidest ning vilja ja metsa eksportivate riikide nõupidamistest osavõtt ei pakkunud väikeriikidele koostöölootusi, sest suurriikide vastuolude tõttu polnud neil ettevõtmistel erilisi tulemusi. Majanduskriisi tingimustes ei õnnestunud Eesti ja Läti ühine aktsioon Saksamaa vastu, kes piiras või ja teiste põllumajandussaaduste sissevedu. Majanduskriisi ajal jäid Balti riigid põllumajandussaaduste ekspordi pärast suurriikidesse omavahel võistlejaks.

Paljudele riikidele iseloomulik autarkia laienes kriisiaastail teistelegi eluvaldkondadele ning Balti riikide omavahelised suhted kannatasid 1929.-32. a seetõttu tõsiselt.

5. MITTEKALLALETUNGILEPINGUTE SÖLMIMINE BALTI RIIKIDE JA N LIIDU VAHEL

V. Sipols väidab, et üha enam meenutati Prantsusmaal 1930. aasta alguses, kuidas tänu liidule Venemaaga suudeti Esimeses maailmasõjas kokkuvarisemist vältida, ja 1931. a teatati valmisolekust N Liiduga mittekallaletungileping sõlmida. V. Sipols on kindel, et Prantsuse valitsevad ringkonnad ei soovinud niivõrd suhete arengut N Liiduga, kui võrd tahtsid Nõukogude-Saksa lähenemist takistada, et Saksamaad nõrgestada võimaliku konflikti korral Prantsusmaaga [1].

KES ALUSTAS?

Kaasaegsed olid pisut segaduses teadmatuses, kes oli läbirääkimiste algatajaks. "Baltische Monatshefte" leidis, et on raske selgitada, kust tuli initsiatiiv, kas Pariisist, Varssavist või Moskvast. Nähti kolme peamist põhjust, miks N Liit ja Prantsusmaa lähenesid teineteisele. Tähtsaimaks olid selle väljaande arvates Saksamaa ja Mandžuuria sündmused ning mõlema riigi soov oma julgeolekut tugevdada. Teiseks vajas Prantsusmaa tööstus majanduskriisi tingimustes turgu ja N Liit võis seda pakkuda. Kolmandaks arvati, et N Liidus loodeti toetust Prantsuse kapitalilt, sest Euroopas ähvardati nõukogude "dumpingu" vastu kasutada krediitide sulgemist N Liidule [2]. Läbirääkimisi on seostatud ka N Liidu sooviga propagandat teha oma rahupoliitikale, et veenda lääneriike oma sobivusest Rahvasteliidu liikmeks [3]. G. v. Rauchi arvates oli põhjuseks ka N Liidu soov oma rahuarmastust näidata [4]. N Liidu autor A. Joffe rõhutas Balti riikide vaenulikkust N Liidu vastu ja sellest järeldas ta, et raskuste kiuste sõlmitud mittekallaletungilepingud olid N Liidu välispoliitika suur võit [5].

Otseks ajendiks, mis tõi Prantsusmaa ja N Liidu läbirääkimiste laua taha, peetakse Saksamaa-Austria tolliliidu lepingut märtsis 1931. a [6]. Läbirääkimised algasid aprillis ja 21. mail kohtusid M. Litvinov ja A. Briand, kes arutasid kahe riigi suhteid. Juuni alguses saabus Pariisi N Liidu kaubandusdelegatsioon. 19. augustil 1931. a teatati paljude üllatuseks Prantsuse-N Liidu mittekallaletungipaktist [7]. Prantsusmaa aga polnud päri pakti ratifitseerima, kui niisuguseid lepinguid ei sõlmita ka Poola ja Rumeeniaga. Poola ei nõustunud lepingut üksi tegema ja N Liit nõustus Balti riikide kaasamisega.

JÄRG JÕUAB EESTI KÄTTE

25. novembril 1931. a külastas K. Libicki, Poola saadik Tallinnas, J. Tonissoni ja teatas Poola soovist, et läbirääkimised toimuksid ka Balti riikide ja N Liidu vahel. Oma vestluses Poola esindajatega oli M. Lit-

vinov rõhutanud, et ta ei saa ise ettepanekut teha, sest see tunduks Poola survena. M. Litvinov olevat soovitanud Balti riikidel alustada vastustega 1926. a ettepanekutele. K. Libicki palus Eestil pöörduda samas asjas Läti poole [8]. 9. detsembril 1931. a kirjutas J. Seljamaa Moksvast, et ta käis 8. detsembril M. Litvinovi jutul ja tegi vastava ettepaneku. M. Litvinov oli kohtumiseks valmistunud ja otsinud välja 1927. a pooleleijäänud toimikud. Ta vihjas läbirääkimiste kõige keerulisemale küsimusele ja teatas, et lepingus Prantsusmaaga on loobutud kohustustest Rahvasteliidu ees ning arvas, et tõenäoliselt loobub neist ka Poola. M. Litvinovi arvates tuli Eestilgi järele anda [9].

NAABRID LOOBUVAD VASTUSEISUST

Kuna Prantsuse-N Liidu lepingu ratifitseerimine sõltus osaliselt Poolast, siis Poola-N Liidu läbirääkimised kulgesid suhteliselt edukalt. Juba 10. detsembril 1931. a kirjutas J. Seljamaa Moksvast, et tema vestlustest Poola esindaja J. Patekiga selgus, et Poola on valmis järeleandmisteks 1926-27. a kõneluste sõlmküsimumustes. Poola loobus vahekohtu nõudest ja teatud tingimustel isegi lepituskomisjoni erapooletust esimehest. 1932. a jaanuari alguses oli N Liidu-Poola lepingu esialgne kava koos. 12. jaanuaril 1932. a teatas J. Seljamaa, et Poola esindaja oli väga üllatunud, saades teada, et Eesti-N Liidu läbirääkimised pole ametlikult veel alanud. J. Seljamaa edastas Eesti soovi, et Poola ei sõlmiks lepingut ilma Eestita. Päev hiljem tuli Tallinnasse teade, et Soomegi loobub punktist, mis nägi ette kohustusi Rahvasteliidu ees ning Rahvasteliidu liikmete võimalikku koostegevust agressiooni korral. Eesti püüdis teha kõik, et Soomet tagasi hoida, sest kardeti, et see tähendab Balti riikide ühise rinde lagunemist ning järgnemas on Läti-N Liidu leping. 19. jaanuaril toimus Eesti välisministri abi A. Hellati ja A. Vuorimaa telefonikõnelus. A. Hellat tõi näite, et kui N Liit Eestile kallale tungib ja Rahvasteliit talle abi osutab, siis kohustub Soome kavandatava lepingu kohaselt olema neutraalne. 20. jaanuari õhtul sundis A. Hellat Eesti saadikut Soomes H. Rebast minema presidendi juurde ja esitama Eesti protesti sellise pakti vastu. H. Rebane teatas külaskäigu tulemusest, et Helsingis ei arvata, nagu oleks leping Rahvasteliidu vastu ning Genfis ei kinnitatavat niisuguseid lepinguid. A. Hellat löi käega, teades, et Rahvasteliit pole ühtegi pakti kinnitamata jätnud [10].

21. jaanuaril 1932. a kirjutati Soome-N Liidu lepingule alla. Edukalt kulgesid Läti-N Liidu läbirääkimised, sest aluseks oli võetud Soome-N Liidu lepingu kava. Läti esindaja Eestis K. Freimanis käis 23. jaanuaril A. Hellati jutul ja teatas, et Läti väliskomisjon ja Seim nõuavad välisministrit lepingut ning sisemistel põhjustel tuleb seda teha.

A. Hellat arvas, et sõlmitav pakt võib sattuda vastuollu Eesti-Läti liidulepinguga.

Eesti välisministeeriumi arvamuse läbirääkimiste käigust tõi ära 22. jaanuari "Päevaleht". Selles hinnati olukorda kasulikult Moskvale, kellel oli õnnestunud partnereid ükssteisest eraldada ja igaühega eraldi läbirääkimisi pidada. Ajaleht arvas, et käesoleva pakti algatus tuli Prantsusmaa ning Poola poolt, kes soovisid endale trumpe Laussanne'i ja Genfi konverentsi eel. Sellele lisandusid üksikute riikide erihuvid - Soome soovis elustada N Liidu tellimustega oma paberi ja tselluloosi ekspordi ja Lätil oli vaja uuendada kasulikku kaubalepingut, mille tähtaeg oli möödumas [11]. "Baltische Monatshefte" andmetel loots Soome oma paberi- ja tselluloositööstusele 200 miljoni marga suurust tellimust [12]. Lepingut analüüsides leiti, et nn mitteallaletungi klausel ei anna tegelikult midagi Läti julgeolekule, kui kehtib rahuleping ja Litvinovi protokoll. Lätile ei andvat midagi ka neutraliteedi klausel, mis kehtib Läti suhtes ühepoolselt, sest pole alust arvata, et N Liit kellegagi liitudes võiks Läti vastu sõdida. Lätit siduvat ühepoolselt ka majanduslikus boikotis mitteosalemise nõue, sest N Liit võib tänu välikaubanduse monopolile teha, mida tahab.

SURVE EESTILE

Läti-N Liidu lepingu allakirjutamine seadis Eesti üsna ebamugavasse olukorda, sest nii Soomes kui Lätis oli rõhutatud, et ratifitseerimise eel oodatakse ka Eesti-N Liidu kokkulepet. N Liit kasutas Lätiga saavutatut kohe surve avaldamiseks Eestile. N. Krestinski teatas J. Seljamaale, et Moskva võtab nüüd oma endised kavad tagasi ja teeb ettepaneku alla kirjutada Läti-N Liidu lepingule. N. Krestinski sõnul lähtuti seejuures motiividest, et Eestil oli esialgne kava läbirääkimisi pidada koos Lätiga ja Läti oli Eesti liitlane. N. Krestinski teatas, et nende andmetel on Eesti-Läti vahel kõik kooskõlastatud ja nagunii ei tehta Eestile suuremaid järeleandmisi kui Lätile. J. Seljamaa vastas, et Eesti ei kirjuta alla lepingutele, mille läbirääkimistest ta pole osa võtnud. Ta tuletas meelde, et Moskva oli olnud ühiste läbirääkimiste vastu ja praeguseks oli juba mõndagi tehtud, mida ei tohiks kõrvale heita. Pealegi polnud N Liidu-Läti lepingu mitmed punktid Eestile vastu võetavad [13].

J. Seljamaa arvas kirjas A. Hellatile, et kui sellest ei sõltuks Eesti transiid ja majanduslikud suhted, siis poleks järeleandmised vajalikud ning läbirääkimisi võiks jätkata. Ühtlasi hoiatas ta, et Moskvast ollakse üllatavalt hästi informeeritud Eesti-Läti läbirääkimistest.

A. Hellati vastuses 20. veebruarist teatati, et Eesti ei tohi järele anda. See näitaks, kuidas Balti riikidega saab talitada, murdes läbi

nõrgast kohast. Pealegi ütles N Liit üles paberihanked Eestist. Läbirääkimised toiduainete tellimiseks polnud kaugemale jõudnud. Pärast Läti-N Liidu kaubalepingut oli vähenenud ka transiidi maht [14].

23. veebruaril 1932. a tegi J. Seljamaa Moskvast avalduse, milles teatas Eesti valmisolekust läbirääkimisi jätkata. Juhul, kui N Liit soovib alla kirjutada mõnele valminud tekstile, siis pidas Eesti sobivaks Poola-N Liidu lepingut.

JÕUTAKSE KOMPROMISSILE

Eesti-N Liidu läbirääkimised venisid aprilli lõpuni. Mõlemad pooled otsustasid 16. ja 23. aprilli kohtumiste järel mõningaid järeleandmisi teha. N Liidu saadik lubas nõustumise korral toiduainete tellimist Eestist jätkata. Lepingu tekstist oldi nõus välja jätma 1920. a Tartu rahulepingu paragrahv 7 mainimine. Selle nõude taha katkesid Eesti-N Liidu mittekallaletungilepingu läbirääkimised 1927. a

4. mail 1932. a kirjutas J. Seljamaa lepingule alla. A. Joffe kinnitas, et N Liit sai oma tahtmise ning lepingu sisu vastas Läti-N Liidu lepingule [15]. Olulised olid just nüansid lepingu sõnastuses. Ka Eesti oli saavutatuga rahul. 20. mail kirjutas välisministri abi J. Seljamaale, et pakt sai parem kui Soomel või Lätil. Samas arvas ta, et N Liit käitus üsna küüniliselt Lätiga, kes tegi järeleandimisi, et talle kasulikk kaubalepingut üles ei öeldaks, aga seda tehti samal päeval, kui sõlmiti Eesti-N Liidu leping. Võib siiski arvata, et J. Seljamaa nõustus teatud tagamõttega just sel päeval allkirja andma. Samal päeval arutas Eesti väliskomisjon veel paktiga seotud küsimusi ja seega tuli allakirjutamine pisut ootamatult. Seda heideti saadikule ka ette. Tõenäoliselt oli küünilisust J. Seljamaa käitumiseski: ta polnud rahul, et teda üksinda Balti riikide esindajatest sunniti läbirääkimisi jätkama.

Separaatsete mittekallaletungilepingute sõlmimist Balti riikide ja N Liidu vahel on loetud Poola lüüasaamiseks ja arvatud, et sellega on loomulikku surma surnud idee nn laia Balti liidust Poola juhtimisel [16]. Tundub siiski, et Poola oli nimetatud mõttest loobunud juba varem, sest side Poola ja Eesti vahel ning Poola toetus Eestile oli läbirääkimiste käigus minimaalne.

1932. a välispoliitilisi sündmusi analüüsid konstateeris "Päevalehe" toimetaja H. Tammer, et rahvusvahelised suursündmused kõitsid Eesti välispoliitilist aparati sedavõrd, et iseseisvaks tööks jätkus jõudu minimaalselt. Samm julgeoleku suunas saavutati vaid N Venega sõlmitud mittekallaletungilepingu kaudu [17]. Tegelikult sõltus Eesti julgeolek üha enam suurriikide poolt täidetavaist lepinguist ja tunduvalt vähem oma sammudest.

6. KRIIS RAHVUSVAHELISTES SUHETES JA BALTIKUM (1933-34)

1933. a märtsis astusid Jaapan ja oktoobris Saksamaa välja Rahvasteliidust ning lahkusid desarmeerimiskonverentsilt. Tegemist oli Rahvasteliidu pankrotiga. Rahvasteliidu ja rahvusvaheliste konverentside kokkukutsumine asendus tasakaalu ja liitudepoliitikaga. Nii oli see olnud ka enne Esimest maailmasõda, mil iga riik püüdis oma olemist kindlustada, otsides liitlasi lähemate naabrite hulgast. Algas taas "riikide sөөstmine liitude poole" [1]. Juba 1933. a veebruaris reorganiseeriti nn Väike-Antant. Sinna kuulunud riigid (Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia ja Rumeenia) kirjutasid 16. veebruaril alla nn Organisatsioonilisele lepingule, milles kohustuti oma välispoliitikat kooskõlastama [2]. Konsolideerumispüüded tugevnesid Skandinaavia riikide vahel, ettevalmistused käisid ka Balkani riikide liidu moodustamiseks, mis 1934. a veebruaris sõlmiti Kreeka, Rumeenia, Türgi ja Jugoslaavia vahel [3].

Baltikumis tekitasid ärevust ühelt poolt Saksamaa lahkumine Rahvasteliidust ja tema agressiivsuse kasv ning teiselt N Liidu välispoliitilise aktiivsuse tõus. H. Tammeri arvates vajas N Liit uusi krediite majanduse arendamiseks, aga Saksamaa keeldus neist. Teades Saksamaa huve idas ja pinevaid suhteid Prantsusmaaga, pöördus N Liit viimase poole. Prantsusmaa oli tugevamast liitlasest huvitatud. Seepärast vähenes tema tähelepanu varasema Prantsuse-sõbraliku Saksa- ja Venemaa vahelise "riikidevöö" vastu. H. Tammeri arvates oli Prantsusmaa isegi valmis rahuldama Saksamaa soove nn Poola koridoris, kui Poola saab mujalt midagi vastu [4]. Poolaski kardeti, et Prantsusmaa on valmis oma julgeolekut kindlustama endise liitlase arvel [5].

Tulemuseks oli mõnedel hinnangutel Poola välispoliitika iseseisvumine, mis viis Poola-Saksa mittekallaletungilepingu allakirjutamiseni 1934. a jaanuaris [6]. Sellega lõppes juba 1933. a kevadel alanud pingelõdvendus Poola-Saksamaa suhetes. Vaibus ka omavaheline aastatepikkune tollisõda [7]. Poola ja Saksamaa lähenemine tegi G. von Rauchi arvates lõpu N Liidu senisele poliitikale - "pax sovietica" Balti riikides, mis tugines Poola-Saksamaa vastuoludele [8].

SENINE POLIITIKA ENAM EI KÖLBA

Poola-Saksamaa lähenemine polnud N Liidu huvides ja nüüd otsiti teid, et seda vältida. Poolat püüti siduda N Liidu algatustega. 14. detsembril 1933. a tehti talle ettepanek alla kirjutada nn Balti deklaratsioonile, millega N Liit ja Poola pidid koos soovi väljendama Balti riikide iseseisvust kaitsta: "N Liit ja Poola avaldavad ühise deklaratsiooni nende kindlast otsusest kaitsta ja kindlustada rahu Ida-Euroopas.

Mõlemad riigid peavad selle rahu vältimatuks tingimuseks endise Vene impeeriumi koosseisust eraldunud uute poliitiliste moodustiste täielikku majanduslikku ja poliitilist sõltumatust. See sõltumatus on mõlema riigi hoolitsuse objektiks. Ohu korral Balti riikide sõltumatusele kohustuvad N Liit ja Poola viivitamatult kontakti astuma ja kujunenud olukorda arutama." [9].

Nõukogude autorid on eitanud "igasuguseid väljamõeldisi", nagu oleks N liidu ettepanekute tagamõtteks mingite eesõiguste ja protektsiooni taotlemine Balti riikide üle [10]. Mõningaid kahtlusi võis deklaratsioon siiski esile kutsuda. Kes pidi näiteks tagama "Vene impeeriumi koosseisust eraldunud uue poliitilise moodustise" - Poola sõltumatuse. Kui see oli "mõlema riigi hoolitsuse objektiks", siis pidi ka Poola sattuma N Liidu hoolitsuse objektiks. V. Sipolsi arvates loobus Poola Balti deklaratsioonist seepärast, et pilsudskilased tervitasid hitlerlaste plaane N Liit ja Baltikum omavahel jagada [11]. Poola kartis siiski oma välispoliitika sõltuvust N Liidust ega nõustunud Moskva plaaniga Balti riike deklaratsiooni kavast üksnes informeerida, küsimata nende arvamust. Samuti ei soovitud suhteid Saksamaaga teravdada.

On arvatud, et juba 1930. aastate algul pidid "Balti riigid tegema valiku: kas tugineda rahuarmastavatele jõududele, eeskätt N Liidule, või nihkuda imperialismileeri peamise löögijõu fashistliku Saksamaa mõjusfääri. Igasugune kolmas võimalus tegelikult puudus" [12]. Peaaegu samasuguselt kõlab väide, et 1930. aastate alguses läbis Balti vabariike natsionaalsotsialismi ja bolshevismi vahelise võitluse rindejoon ning tuli valida kummale poole jääda [13].

MILLINE KOHT JÄÄB BALTIKUMILE?

Eesti ja Läti püüdsid valikut edasi lükata, et mingi kolmas lahendus leida. Sooviti Saksamaa osavõttu Balti deklaratsioonist, mis väldiks teravat vastandumist Saksamaale ja Poolast või N Liidust sõltuvusse sattumist.

Kolmanda tee otsingul pakuti välja kaks erinevat varianti. Ühelt poolt elustus idee Balti-Skandinaavia liidust ja teisalt arendati mõtet Eesti täielikust neutraliteedist. Eriti populaarseks muutus mõte Balti-Skandinaavia liidust 1933. a. Suurt vastukaja leidsid Stockholmi endise linnapea Carl Lindhageni ettepanekud Riksdag'ile Skandinaavia ja Baltikumi lähenemiseks. Eesti täieliku neutraliteedi ideed toetas H. Tammer, kelle algatusel vallandus Eesti ajakirjanduses ulatuslik diskussioon täieliku neutraliteedi pooldajate ja vastaste vahel.

Rahvusvaheline olukord 1933-34. a soosis Balti liidu ideed, mis oli kooskõlas nn Ida-pakti ehk Ida-Locarno kavaga. Nüüdne Ida-pakti kava sündis N Liidu-Prantsusmaa esindajate kohtumistel 1933. a [14].

Lõplik plaan valmis 1934. a juunis. Sellest regionaalsest vastastikuse abistamise paktist pidid osa võtma N Liit, Poola, Saksamaa, Tšehhoslovakkia, Balti riigid ja arvestati ka Soome ning Rumeenia võimalikku liitumist. Kava alusel pidi N Liit astuma Rahvasteliidu liikmeks ja ühinema Locarno lepinguga ning Prantsusmaa lubas abi, kui mõni paktis osalejatest ründab N Liitu [15]. N Liit reguleeris suhted Ungari, Rumeenia ja Tšehhoslovakkia, kiirendamaks Ida-pakti sündi. N Liidu seisukohad Balti liidu suhtes kardinaalselt muutusid.

1. mail ja 7. novembril 1933. a ning 1. mail 1934. a üllatati välissaadikuid Moskvas lahingutehnika suurejoonelise demonstratsiooniga [16]. Eesti saatkonna nõunik E. Kirotar märkis sel puhul, et 1934. a paraad toimus loosungi all: "Elagu proletariaadi rahvusvaheliste revolutsiooniliste sõjajõudude ülevaatus" [17]. Erinevatel hinnangutel polnud aga ei N Liit ega Saksamaa 1934. a sõjaks valmis ning püüdsid seda vältida. Mõlema poole huvides oli Balti riikide iseseisvus säilitada ja ühtlasi nad oma mõjusfääri tõmmata.

Ida-pakti ehk Ida-Locarno raames vaadeldi Balti riike koos. M. Litvinov ja J. Barthou leppisid kokku Balti riike ja Soomet vaadelda kui tervikut, kelle kohta kehtib naaberriigi abistamise kohustus [18]. Nõusolekut Balti riikidelt selleks ei küsitud, N Liit üksnes informeeris neid 1934. a juunis. Ametlikku ettepanekut ühinemiseks ei tehtud. Kummalised on seejuures süüdistused, et Eesti ja Läti olid Ida-pakti vastu [19].

Balti riikide poolt- või vastuolemise ei sõltunud plaani realiseerimisel kuigi palju. Otsustavaks sai Saksamaa ja Poola suhtumine. Mõlemad venitasid ja lõpuks vastasid eitavalt. Poola keeldumises nähti agressiivseid kavatsusi N Liidu, Leedu ja teiste riikide vastu. Olulisem oli siiski hirm Punaarmee ees, kelle läbilaskmist Poola territooriumilt pakti täitmine nõudis. Varssavi kartis, et Punaarmee ei lahkugi ja mõjutab tema sisepoliitikat. Kardeti õigustatult, et N Liidu-Saksamaa konflikti korral kujuneb Poola sõjatandriks [20]. Paktiga liitumine, kui Saksamaa kõrvale jääb, oleks ka otsese sõjategevuseta tähendanud Poolale välispoliitilise tegevusvabaduse olulist piiramist. Samadel kaalutlustel olid pakti vastu Eesti ja Läti, kuid arvestades oluliselt paranenud suhteid N Liiduga, väljendati valmisolekut ühinemiseks. Eesti ja Läti käitumist mõjutas oluliselt Prantsusmaa soov N Liiduga kokkuleppele jõuda. Läti ajaloolased A. Varslavan ja A. Zunda on tõestanud, et Lätis püüti 1930. aastate alguses Inglismaalt ümber orienteeruda Prantsusmaale, aga selles ei saavutatud erilist edu, sest viimane ei nõustunud Balti riikidele mingit garantiid andma [21]. Tegelikult polnud garantiisid valmis andma ka Inglismaa. Balti riikide-Prantsusmaa suhete aktiveerumist võib hoopis Prantsusmaa-N Liidu lähenemise-ga seostada.

Arvestatav on saksa autori K. Glogeri hinnang Prantsusmaa püüdlustele Baltikumis. K. Gloger kinnitas, et Prantsusmaa sooviks oli Balti riigid liita võimalikult tihedalt N Liiduga, et sellega suurendada oma julgeolekut [22]. Samal eesmärgil toetas ta ka Balti liidu loomise kavasid.

ESMAPILGUL OOTAMATU TOETAJA ILMUMINE

N Liit nõustus Ida-Locarno kavas esineva Balti riikide formaalse ühenduse juriidilise vormistamisega. Ka tema toetas Balti riikides tugevnenud liikumist ühinemisele. 5. mail 1933. a külastas J. Seljamaa Moskvast M. Litvinovit, kes tundis huvi, kuidas Eesti valitsus suhtub arvukatesse artiklitesse Balti liidust. J. Seljamaa vastas ettevaatlikult, et Eesti välisminister pole andnud ühtki deklaratsiooni selles suhtes, sest ajakirjanduse väljendused Balti liidu kohta on pärit 1920. a kolikambriist ning Eestil pole huvi minna Vilniuse pärast konflikti Poolaga. M. Litvinov esitas seepeale otsese järelepärimise, kas ei oleks Balti liitu vaja vastukaaluks Saksa agressioonile [23]. Septembris 1933. a teatas välisminister A. Piip Eesti saadikutele, et lahkuv N Liidu saadik F. Raskolnikov toonitas, et "Nõukogud" on jõudnud arusaamisele Balti riikide kui puhvri olemasolu vajalikkusest. Sama öeldi ka Eesti uuele Moskva saadikule K. Toferile. Nende signaalide põhjal jõudis Eesti Riigikogu väliskomisjon 1933. a järeldusele, et N Liit on hakanud toetama Balti riikide koostööd [24].

1933. a teisel poolel asus Eesti välispoliitikat juhtima kauaaegne saadik Moskvast J. Seljamaa. 16. aprillil 1934. a esines ta Riigikaitse Nõukogus [25], kus teatas, et rahvusvaheline olukord on parem kui varasema 15 aasta kestel: "kui poolteist aastat tagasi Balti riigid ei saanud ette võtta mingit ühist aktsiooni, siis nüüd N Liit ise kutsub meid sellele". Tema sõnul peeti varem Moskvast Balti riike ajutiseks nähtuseks, kuid praegu ei soovita Saksamaad oma naabrusesse [26]. Viimast väidet kordas M. Litvinov J. Seljamaale tema visiidil N Liitu 28.-29. juulil 1934. a [27].

N Liit teatas 1934. a juulis Eesti, Läti ja Leedu välisministrite kohtumise eel, mis oli mõeldud Balti riikide liidulepingu väljatöötamiseks, 1 miljoni rubla suurusest täiendavast tellimusest Leedule [28]. See oli viimasele suureks kergenduseks, sest Saksamaa kasutas sel ajal Leedu vastu majanduslikku boikotti. Kaunasele pakuti ka võimalust osta N Liidu relvi. 1934. a oktoobris, vahetult Balti liidu loomise järel, sõlmiti uus Eesti-N Liidu majandusleping, millega Eestile garanteeriti 800 000 kuldrublane aastatellimus. Seega osutas N Liit lisaks poliitilisele toetusele ka majanduslikku abi Balti liidu loomiseks.

1934. a augusti viimastel päevadel parafeeriti Eesti, Läti ja Leedu esindajate kohtumisel Balti liidu lepingu tekst. 1. septembril tervitas lepingu sõlmimist "Pravda", ennustades Balti riikide koostööle häid tulemusi. Samasugune tekst ilmus pärast lepingule allkirjutamist 14. septembril "Izvestijas". Ühtlasi sisaldasid need artiklid hoiatust Balti riikidele imperialistlike ringkondade kavatsuste eest koostööd kahjustada ja nurjata.

Ida-Locarno lepingukava üks osa, Balti riikide ühendus, vormistati 12. septembril 1934. a. Ida-Locarno ideed ennast loeti alates 1934. a septembrist mahamaetuks, kuigi "Prantsusmaa, Tšehhoslovakkia ja N Liit lootsid seda veel edasi mängida" [29].

Balti riikidel jäi üle oodata "mängu" tulemust. H. Tammeri arvates seisnes Eesti välispoliitika 1934. a vaid kohanemises väljastpoolt tulnud algatusele.

7. BALTI LIIDU LOOMINE

1933. a veebruarist kuni 1934. a septembrini ilmus Baltimaade ja teiste riikide ajakirjanduses kümneid artikleid üleskutsetega Balti liidu loomiseks. H. Arumäe märgib õigustatult, et "Balti Antanti" näol oli tegemist avalikkuse nõude realiseerimisega [1]. Ta tõstab esile "Postimehes" 22. veebruaril 1933. a esitatud küsimuse, kas Balti riigid ootavad, kuni "Hannibal on värvavate juures" [2]. "Baltische Monatshefte" 1933. a mainumber annab ülevaate Balti riikide ajakirjandusest ja kinnitab, et pole ühtki lehte, mis ei kõneleks Saksamaa "Drang nach Osten" ohust [3]. Samas märgitakse, et mõnel korral mainitakse ka Nõukogude ohtu. Eesti saadik Leedus teatas ettekandes välisministeeriumile, et peaaegu iga päev ilmub Leedu lehtedes üleskutseid Balti liidu loomiseks. Saadik Lätist kinnitas, et Läti väliskomisjonis arutati 1933. a märtsis-aprillis võimalusi Balti liidu idee realiseerimiseks [4].

LÄTI INITSIIATIIV

Rahvusvahelise olukorra ebastabiilsuse tõttu välditi ametlikke ja konkreetseid ettepanekuid. Algatus tehti poolametlikult. 27. aprillil 1933. a asutati Riias uus organisatsioon - "Baltijas Unijas" - "Balti Liit", mille esimeheks sai endine Läti president G. Zemgals. Juba oma avalikõnes arvas ta, et Balti liit on tulevase suure liidu eelkäija. Peasekretäriks valiti Läti endine saadik Moskvas K. Ozols. Selle ühingu liikmeteks astusid paljud tegevad ja endised poliitikud Lätist, Leedust ja Eestist [5]. K. Ozols analüüsis oma sõnavõtus Balti liidu ees seisvaid takistusi ja leidis, et "saladuslikud Saksa-Vene lepingud, sõprus ja mitmesugused ühendused sellega põhjendatud ja põhjendamatud kahtlused Leedu suhtes, aga tingimata ka intriigid, lõppesid väga piinliku

Vilno küsimusega. Tahan alla kriipsutada - kui Leedu kaotas Vilno nende olude tõttu siis, vastavalt sellele kasutatakse praegused olud ära ja säilitatakse isegi, et sünnitada neid samu kahtlusi ja takistada Balti riikide laialuluslikumaid kavatsusi, et takistada nende nn. suurt poliitikat" [6].

Uue organisatsiooni taga seisis oma tegevust aktiveerinud Balti riikide vastastikused sõprusühingud. 29.-30. aprillil 1933. a toimus Riias Läti-Leedu ja Leedu-Läti ühingute juhataste 8. üldistung, kus osalesid ka Leedu-Eesti ja Läti-Eesti ühingute esimehed. Võeti vastu resolutsioon, milles leiti, et kolme Balti riigi liit on vajalik ja tema asutamist ei saa edasi lükata. Tehti ettepanek moodustada ühingute baasil büroo, milleks paluti ka Eesti vastavate ühingute osavõttu [7]. Samal ajal hakkas ilmuma Läti-Eesti ühingu kuukiri, mis propageeris Eesti-Läti ja Eesti-Läti-Leedu tihedamat koostööd. Aktiivselt propageeriti Balti liidu mõtet Eesti, Läti, Leedu ja Soome üliõpilasorganisatsioonide ühenduse "SELLi" 10. aastapäeva juubelikonverentsil. A. Piip pidas sel puhul 30. aprillil 1933. a kõne Balti liidu idee arengust. Ta lükkas ümber teooriad, nagu oleksid Balti riigid vaid bolshevismivastane sanitaarkordon või puhvriks Saksamaa ja N Liidu vahel, vältimaks suurte kokkupõrget või liitu. A. Piip pidas Balti riike sillaks ida ja lääne vahel. Konverents järgis motot "Balti liit" ja lõppes vastavasisulise ühismemorandumi vastuvõtmisega, mille üliõpilasorganisatsioonid esitasid oma maa valitsustele [8].

14. augustil 1933. a toimunud Eesti ja Läti esindajate kohtumisel arvas V. Munters Balti liidu küsimuses, et praegu oleks õige aeg Leedu kaasamiseks. Viimasega tuleks sõlmida poliitiline leping, kuid Vilnius tuleks sellest selgelt välja jätta. Tema sõnul jääks leping tegelikult deklaratiivseks žestiks, millel oleks suur psühholoogiline tähtsus Balti riikide ühtsuse demonstratsiooni seisukohalt [9]. J. Seljamaa arvates võinuks ühine konverents kokku tulla, kui Leeduga oleks pind kohtumiseks ette valmistatud.

Eesti ja Läti välisministrid arutasid ka Soome kaasamise võimalust. 1933. a mais oli see küsimus A. Piibu algatusel tõstatatud, kuid jäi põhjalikumalt käsitlemata. Hiljem teatas Soome, et ei seo end Balti blokiga [10]. 1934. a märtsis tunnistas A. Piip Läti saadikule, et Soomes ei taheta midagi teada liitumisest Balti riikidega [11]. Soome jäi 1933. a juulis eemale N Liidu ja tema naaberriikide ühislepingu allakirjutamisest, mis määratles agressiooni mõiste. 4. aprillil 1934. a kirjutasid Eesti, Läti, Leedu ja N Liidu alla omavaheliste mittekallaletungilepingute pikendamisele 10 aastaks. Soome tegi seda eraldi lepinguga 7. aprillil 1934. a.

Eesti ja Läti uuendasid liidulepingut 17. veebruaril 1934. a. Kahe riigi esindajate kohtumisel konstanteeriti, et Eesti ja Läti õhutavad endiselt Leedut põhjanaabritele lähenema.

3. veebruaril 1934. a toimus Riias järjekordne Balti liidu ühingu koosolek. Oma kõnes "Balti liidu mõtte arendamises", leidis A. Piip, et Balti liitu peaks tulevikus juhtima kabinet, mis koosneks liiduvabariikide valitsustest [12].

OTSUSTAVAD SAMMUD KAUNASES

Eesti vabariigi aastapäeva tähistati Leedus 1934. a eriti pidulikult. Saadik J. Leppik kirjutas, et vanad Kaunase elanikud väidavad, nagu poleks varem ühegi välisriigi tähtpäeva nii suurejooneliselt tähistatud. Leedu-Eesti ühingu koosviibimisel osales esmakordselt Leedu välisminister. Aktus kestis ligi kolm tundi ja kanti üle ka raadios. J. Leppik rõhutas, et Leedu ministrid kandsid ainult Eesti aumärke [13].

Eestis suhtuti taolisse demonstratsiooni mõningase skepsisega, sest olid teada Leedule "teatud suurriikide saadikute poolt antud soovitusel" koostöö arendamiseks Balti riikidega. 1934. a märtsis andis Leedu saadik B. Dailide Eesti välisministrile ja teistelegi üle Leedu aumärke. Kuid selle kõige kohta arvas Eesti saadik Kaunases 7. aprillil 1934. a, et "praegu ei saaks Leedu ilma N Liidu õnnistusega ühtegi välispoliitilist aktsiooni ette võtta. Kõik oleneb sellest, kas Moskva käesoleval momendil omale kasulikuks peab Balti bloki moodustamist ja Poola-Baltikumi koostööd või mitte" [14]. Pisut hiljem hoiatas K. Tofer Moskvast, et Leedut ja N Liitu näib siduvat eriline vahekord, mis vajaks selgitamist [15]. Eesti ja Läti ajakirjanike ühise ringreisi ajal N Liidus 1934. a mais tunnistas "Izvestija" välisosakonna toimetaja J. Rosenblatt, et Leedu memorandum on esitatud Moskva õhutusel.

Nimelt palus Leedu välisminister D. Zaunius Eesti ja Läti saadikud 25. aprillil 1934. a enda juurde, esitades Leedu memorandumit ettepanekuga tihedamaks koostööks ning kutsudes üles vahetule suhtlemisele. J. Leppiku küsimusele, kas "negociations immediates" all mõeldakse kolme välisministri kokkusaamist, vastas D. Zaunius, et see tuleb diplomaatilisel teel kokku leppida.

Eesti saadiku arvates oli Leedu memorandum ajendatud kolmest asjaolust. Esiteks oli see Leedu reageering eitava vastusele, mis Berliinis anti N Liidu ettepanekule ühiselt tagada Balti riikide julgeolek. Tegemist oli eespool mainitud "Balti deklaratsiooni" kordamisega, seekord pakuti seda Saksamaale [16]. Teiseks oldi Leedus veendunud, et Eestis ja Lätis väheneb Poola mõju, mille tunnistuseks oli mittekallaleitungilepingute pikendamine ühiselt N Liiduga, kuid ilma Poolata

[17]. Kolmandaks kardeti Leedus sisemist opositsiooni, mis eriti teravalt kritiseeris valitsuse senist välispoliitikat.

Leedus aimati, et vastus memorandumile oleneb eeskätt Eestist, ja 26. aprillil vahetati Kaunases Eesti-Leedu uue kaubalepingu ratifitseerimise aktid. Oletati, et leping on kasulikum Eestile. Samal päeval anti Eesti saadikule J. Leppikule üle Gediminase 1. järgu orden.

7.-8. mail 1934. a arutasid Eesti ja Läti esindajad H. Laretei ja V. Munters Leedu memorandumit. V. Munters oli valmis Leedut kutsuma Eesti-Läti liidulepinguga ühinema. H. Laretei meenutas, et kuigi Poola suhtumine on segane, peaks seda täpsustama ja arvestama. Samuti tuleks selgitada, mida Leedu mõtleb nn "eriliste probleemide" all. Vastusest otsustati Poolat informeerida ja kinnitada viimasele, et Leedu ühinemine Eesti - Läti liiduga ei tähenda veel "bloc ferme" [18].

12. mail 1934. a anti Leedule üle Eesti-Läti ühine vastus. Eesti välisminister J. Seljamaa külastas 23. mail Poolat, kus kinnitati, et Leedu ei ühine Eesti-Läti sõjalise liiduga. Sama rõhutas J. Seljamaa M. Litvinovile külaskäigul N Liitu 1934. a juulis.

Eesti-Läti vastuse üleandmise järel teatas Eesti saadik, et D. Zau-nius oli üllatunud esialgsest ettepanekust ühineda 17. veebruari 1934. a Eesti-Läti lepinguga. Nii kaugele ei soovitud tema arvates Kaunases minna. Leedu-poolse vastusega 26. maist lepitati kokku kolme maa välisministrite kokkusaamise suhtes.

TEEL LIIDULE AVATAKSE KÕIK KANALID

1. juulil 1934. a oli Bulduris Eesti, Läti ja Leedu sõprusühingute koosolek, kus otsustati "kaaludes Balti riikide ajaloolise saatuse sarnasust ja praegust poliitilist olukorda, võtta lähemaks eesmärgiks Balti riikide liidu saavutamine". Sõprusühingute baasil asutati ühine büroo, kooskõlastamaks sõprusühingute tegevust [19].

7.-8. juulil 1934. a kohtusid Kaunases kolme Balti riigi välisministrid. Läbirääkimistel tekitas probleeme Leedu kaasamine Eesti ja Läti senisesse koostöösse. Juhul kui Leedu teeb mingi sammu Vilniuse suunas, jäi Eestile ja Lätile lepingust lahtitulemise õigus. 17. veebruari 1934. a paktis mainiti ka 1923. a Eesti-Läti kaitseliidu lepingut. Leedu ühinemiseks sellega polnud ükski pool valmis.

Otsustati sõlmida uus leping. 1934. a augustis toimunud Riia kohtumisel kooskõlastati uue lepingu tekst. 12. septembril kirjutati Genfis alla Eesti, Läti, Leedu üksmeele ja koostöö lepingule. Uut ühendust hakati lepingu prantsuskeelse teksti tõttu kutsuma ka "Balti Antantiiks".

On arvatud, et 12. septembril 1934. a astus Balti liit unistustest tegelikkusesse [20]. Kuid võrreldes 1920. aastate suurejoonelistes projek-

tidega, oli tegelik tulemus minimaalne. A. Mägi märkis Eesti rahva ajaraamatuse, et 1934. a sõlmisid Eesti, Läti ja Leedu Balti liidu, mis oma kuue miljoni elanikuga on siiski liiga nõrk, et ennast kaitsta [21]. M. Raud tunnistas, et Eestil tuli leppida Eesti-Läti liiduga, mis hiljem laiendati ka Leedule. Seegi liit oli rohkem dekoratiivne kui sisuline [22]. Saksa autor K. Gehrmann kirjutas 1939. a, et "Balti Entente" oli vaid poliitilise kauplemise vahend [23]. Leping ei sisaldanud sõjalist koostööd. Kuigi läbirääkimised tollitariifide, maksude, seaduste jms ühtlustamiseks jätkusid, ei viinud see Balti riikide omavahelise kaubavahetuse elavnemisele ega tihedamale majanduslikule koostööle. Mõndagi saavutati poliitilise koostöö alal, kuid Baltikumi sõlmküsimumste - Vilniuse ja Klaipeda - osas jäid Eesti ja Läti erapooletuteks. Suurem lähenemine sai teoks vaimse kultuuri ja spordi alal. Regulaarselt toimusid Balti riikide välisministrite konverentsid, mõningast edu saavutati Rahvasteliidus.

Balti liidu loomine stabiliseeris sel momendil rahvusvahelist olukorda, kuid ei kujutanud garantiid Balti riikide julgeolekuks.

IGAL MEDALIL ON KA TEINE KÜLG

Eesti poliitikuid ei rahuldanud Euroopas süvenev arvamus Baltikumist kui tervikust, mille iseseisvus sõltub vaid N Liidu ja Saksamaa vahekorras. Inglismaa ja Prantsusmaa keeldusid Balti riikidele mingit garantiid andmast. Püsis reaalne oht N Liidu-Saksamaa "lühühenduse läbi tekkivasse hävingusse" sattuda [24]. Idee võimalikust liidust Soome ja Skandinaaviaga eksisteeris edasi. K.Päts mõtles sellele veel 1940. a juunis [25]. Veendumust, et Balti liit võib Eesti saatusel isegi kahjulik olla, süvendasid omavahelised arusaamatused. Liidust hoolimata ei suudetud neid vältida ega lahendada.

1934. a soovis Leedu ettepaneku teha ka sõjalise koostöö arendamiseks. Plaan kavatseti tõenäoliselt esitada Leedu kindralstaabi ülema külaskäigul Lätisse ja Eestisse. Sõit Lätisse saigi teoks. 22. jaanuaril 1935. a selgitas Eesti välisminister saadikutele, miks Tallinn sellest keeldus. Ta märkis, et Eesti välisministeerium ja kindralstaap on külaskäigu vastu, sest algselt ei plaanitud sõjalist koostööd ja Leedu ise oli sellele vastu. Teiseks kardeti Eestis, et Leedu kindralstaabi ülema sõit tekitaks asjatuid kahtlusi 12. septembri lepingu suhtes. Saksamaa ja Poola reageeringu kartuses soovitati visiit kevadeks edasi lükata [26].

Balti riikide kindralstaapide suurimaks ühisürituseks jäi ülemate visiit Moskvasse 1936. a kevadel, kus Balti riikidel soovitati järjekordselt vastastikuse abistamise pakt sõlmida [27].

Balti Antandi näol oli seega tegemist riisemetega laiemast Ida-Lo-carno paktist. Kuid selle loomine väljendas ühtlasi Balti riikide välis-poliitika juhtide pikaajalisi püüdlusi moodustada Balti liit. Otsusta-vaks sai A. Piibu sõnul asjaolu, et 1934. a oli välisjõudude suhe selli-ne, mis võimaldas ning soodustas Balti riikide koostööd [28].

On väidetud, et Balti liidu loomiskatsed olid "kõige äärmisemas vastuolus laiade rahvahulkade huvidega" [29]. Balti riikide välispoliitika ei suutnud toepoolest täielikult rahvahulkade huve väljendada, sest 1934. a loodud liit ei taganud Balti rahvaste sõltumatust ja julgeolekut. Mitmed Eesti poliitikud, kes olid aktiivselt püüelnud Balti liidu poole, polnud saavutatuga rahul. K. R. Pustal valmis 1934. a lõpul pikem artikkel Balti küsimusest, mis osaliselt avaldati ajakirja "Õigus" 1935. a esimeses numbris. Ta leidis, et "kui 1920. a suurriigid, kes tol ajal võisid veel otsustada tulevast Euroopa kaarti, oleksid suhtunud aktiivsemalt ja heatahtlikult Riia-Bulduri konverentsi algatusse, siis ka selle tulemused oleksid võinud olla viljakamad" [30]. Pusta hinnangul järeldeb siit esiteks, et 1933-34. a need suurriigid enam ei saanud otsustada Euroopa kaardi üle, ja teiseks võib märgata, et K. R. Pusta pidas loodud Balti liitu üsna viljatuks. Ta märgib, et Balti liidu leping näeb küll ette mõne teise riigi liitumise võimalust, kuid loeb seda ebatõenäoliseks. K. R. Pusta arvas, et Balti väikeliidu arendamine suureks Balti liiduks, millest kõneldi ja kirjutati 1918-25. a, on alles tuleviku ülesanne. Sellel lootusel polnud aga antud tege-likkuseks muutuda.

Balti riikide õnneks ei realiseerunud 1934. a ka Ida-Lo-carno plaani-de taga kumanud N Liidu soov Baltikumis oma sõjalised baasid raja-da. Iseseisvate Balti vabariikide ajalugu pikenes veel viie aasta võrra.

II MAJANDUS

1. BALTI KLAUSEL JA EESTI-LÄTI-LEEDU KAUBANDUSSUHTED 1926-29. A.

Balti riigid sõlmisid oma kaubanduslepingud enamsoodustusprintsiiibil: igale antud riigiga lepingut sõlmivale maale olid ette nähtud võrdsed soodustused ja tema suhtes ei tohtinud rakendada kõrgemaid tolle ega teha muid takistusi kaubavahetuses. Samal ajal ei võimaldanud lihtne enamsoodustusprintsiiip anda ühele või teisele riigile erisoodustusi, kui selleks vajadust tunti. Seetõttu võeti kasutusele Balti klausel [1].

KLAUSLIGA SEOTUD PROBLEEME

Balti klausel oli Balti riikide kaubalepinguis esinev tingimus, mille järgi enamsoodustuse mõiste alla ei kuulu Soome, Eesti, Läti ja Leedu omavahelised erisoodustused. Peale Balti riikide püüdsid end klausli alla kuuluvaks lugeda naabridki ja olid solvunud, kui neile seda ei tahtetud lubada. Poola on Balti riike süüdistanud selles, et 1920. aastate algul oli neil tõsine plaan luua Balti-N Liidu tolliunioon, Balti klausel teatud Poola selja taga ning teda ei võetud seepärast Balti klauslisse [2]. Osa majandusmehi luges klauslit tööpoolest täies ulatuses kehtivaks, kui selle mõiste alla mahtus ka N Liit. Täies mahus võeti klausel kasutusele Läti ja Leedu lepingutes Tšehhoslovakkia 1922-23. a. Balti riikide tolliuniooni N Liiduga propageerisid eriti pahempoolsed tegelased. Näiteks Läti sotsiaaldemokraadi F. Mendersi arvates võis Balti riikide majandust päästa vaid tolliunioon Venemaaga, sest majanduslikud ja poliitilised huvid suruvad Venemaad nagunii Läänemere äärde [3]. Enamasti eristati siiski Balti- ja nn Vene klauslit [4].

Klausli eelkäijaks võib lugeda Soome-Prantsusmaa 1921. a. kaubalepingut, millesse võeti Soome-poolne soodustus Eestile [5]. 1922. a. Eesti-Prantsusmaa lepinguga loobus viimane soodustustest, mida Eesti lubas Soomele ja Läti. 1920. aastate esimesel poolel loeti klauslit peatselt sündiva Balti liidu majanduslikuks eeltingimuseks. Teoreetiliselt löi ta tööpoolest võimalused tihedaks koostööks. Praktikas omandas aga algusest peale vaid poliitilise tähenduse, mis olulist majanduslikku efekti ei andnud [6].

1920. aastate teisel poolel muutus klausel majandussuhete arendamisel isegi takistuseks. Esimene tõrge klausli kasutamisel tuli Soome poolt, kes ei tahtnud sellest teha oma majandussuhete alust [7]. See

oleks teda liialt eraldanud Skandinaaviast. Eesti ja Leedu suhteid rikkus Eesti-Poola kaubaleping, millega Leedu jäi ilma neist soodustustest, mida Eesti lubas Soomele ja Lätile.

Esimeseks sammuks Balti klausli realiseerimiseks peeti 1930. a novembris Läti ja Leedu vahel sõlmitud kaubalepingut. Selleks ajaks olid aga majanduslikud ja poliitilised vahekorrad oluliselt muutunud ning majanduskriis muutis senisaavutatu nulliks. Klausli toimimisvõimalusi vähendas Läti - N Liidu 1927. a kaubaleping, mis sisaldas erisoodustusi [8]. On arvatud, et Leedu kaubalepingutes sisalduv Balti klausel takistas tal kasutamast kõiki võimalusi kaubatehingutes Inglismaa ja Saksamaaga [9].

Mitmesugustel põhjustel ei suutnud Balti riigid vastastikusel kauplemissel üksteisele erilisi soodustusi anda ja Balti klausel jäi vaid hea tahte väljenduseks. 1930. aastate alguses leiti koos kriisitolliniiooni ideega, et Balti klausel tuleks muuta kollektiivseks ja kõik omavahelised soodustused kehtiksid Balti riikidele võrdselt ja üheaegselt. Seega pidi klausel tulevikus esinema vaid kaubalepingutes kolmandate riikidega s.o mitte Balti riikidega; omavaheliste erisoodustuste võimaldamist tuli lugeda loomulikuks, mis ei vaja igas kokkuleppes eraldi esitamist. Majanduskriisist tulenevate vastuolude tõttu idee ei realiseerunud.

Balti riikide omavahelisele kaubavahetusele ei sobinud klausel ka hiljem ning 1937. a Eesti-Soome kaubalepingust jäeti ta üldse välja. 1937. aasta oli Eesti-Läti suhetes üsna pingeline ning klausli väljajätmisega andis Eesti mõista, et ta on lõplikult loobunud Eesti-Läti tolliniiooni ideest [10].

VEIDIARVE

Balti riikide tööstus- ja eriti põllumajandussaadused võistlesid omavahel ja teiste riikide vastavate saadustega Euroopa turul. On arvatud, et omavaheline majanduslik konkurents ei soodustanud Balti riikide koostööd. See takistas siiski vaid turgude leidmist naaberriigis. Konkurentsi välisturgudel, eriti aastail 1926-29, peeti normaalseks nähtuseks. Nn terve konkurents ei mõjunud kuigivõrd poliitilistele suhetele. Teine olukord kujunes kriisiaastatel, kui mitmete põllumajandussaaduste sisse- ja väljavedu läks üha enam riikliku kontrolli alla ja taotleti erisoodustusi, suuremaid kaubakontingente, jms ning kasutati müümist alla omahinna ehk nn ebatervet konkurentsi.

Aastatel 1926-29 suurenes Balti riikide omavaheline kaubavahetus väärtuseliselt, kuid osatähtsuselt koguni vähenes. Läti sissevedu Eestist ja Leedust moodustas 1926. a 6,1% tema impordist (vaadeldava

perioodi kõrgeim näitaja) ja langes 1929. aastaks 4,7 %-ni. Eesti ja Leedu olid 1926. a turuks 4,8 %-le Lätist väljaveetud kaubale ning 1929. a oli Eesti ja Leedu osa Läti väljaveeos vähenenud 3,9 %-le (lisa 1). Leedu suutis Lätist ja Eestist leida 1926. a turgu 10,6 %-le oma kaupadest. 1928. a oli Leedu eksport Lätisse ja Eestisse vähenenud 6,9 %-ni. Langus jätkus ka järgnevatel aastatel. Väike tõus oli vaid 1929. a (9,3 %).

Eesti turustas 1926-28. a lõunanaabrite juures 6,3 - 6,9 % oma ekspordist. Aastatel 1929-31 vähenes nende osatähtsus 4,2 %-ni. Leedusse läks vaid 0,6 - 1,3 % Eesti kaupadest. Eesti impordist tuli aastatel 1926-29 2,5 % - 3,5 % Lätist ja Leedust. Ka impordis oli Leedu osakaal väike - 0,1 - 0,2 %.

Huvi vastastikuste turgude vastu oli Balti riikidel siiski olemas, kuigi eespool toodud arvud tunduvad tõestavat vastupidist. Eesti väljaveos seisis Läti 1926. a neljandal kohal Inglismaa, Saksamaa ja Soome järel. 1928. a oli Lätil Leedu ekspordis kolmas ja impordis viies koht [11].

Balti riikide omavahelist kaubandust pärssis sarnane majandusstruktuur. Põllumajandusega tegeles Eestis 59 %, Lätis 61 - 66 % ja Leedus umbes 77 % elanikest [12]. Tööstuses oli peaarõhk kerge- ja toiduainetetööstusel. Eelöeldut arvestades on loomulik, et Balti väikeriigid ei suutnud vastastikku oma põllumajandussaadustele turgu pakuda ja suuremates tööstusriikides olid võimalused avaramad.

Sellest tulenes teine suurem takistus - tollipoliitika. Noored vabariigid püüdsid oma tööstust kaitsta kõrgete tollidega, mistõttu tugevnes peamiselt siseturule orienteeritud väike- ja kesktööstus. Kuna välisurule ei suudetud tungida, kadus huvi ka tollide kaotamise ja naaberriikide sama iseloomuga kaupade sisseveo vastu. Tollitariifide ühtlustamine oli Balti riikide üks olulisi koostöövaldkondi ja ühtlasi raskeim probleem. Takistuseks olid ka mõningased erinevused raha- ja maksusüsteemis, statistikas ning info- ja muude sidemete vähesus.

2. TOLLIUNIOONI KÜSIMUS EESTI JA LÄTI VAHEL

Eesti ja Läti suhetes oli 1920. aastatel kesksel kohal tolliuniooni küsimus. See polnud siiski ainult kahe väikeriigi tühine lokaalne probleem. Esimese maailmasõja ajal ja lõpul püstitati eriti aktuaalsena Euroopa ühendamise loosung. Pan-Euroopa idee üheks eesmärgiks oli ühtse Euroopa turu loomine ja riikidevaheliste tollitõkete kaotamine. Selles liikumises osalesid ka Balti riigid, kus üritati plaanidest tegude ni jõuda.

EELMÄNG

1920. aastate esimesel poolel olid sõjalis-poliitilise Balti liidu loomiskatsete juures sageli kõneks ka majandusküsimused. Eriti aktuaalne oli see 1921. a, kui Eesti, Läti ja Leedu rahandusministrid pidasid nõu ühtsele rahasüsteemile üleminekuks. Aluseks otsustati võtta kuldfrank. Ühise turu tähtis majanduslik eeldus - ühtne rahasüsteem - jäi aga kahjuks loomata. Siiski ei tähendanud see veel tolliliidu plaanidest loobumist. Kuigi 1923. aastaks olid tolliuniooni ees seisvad takistused enam-vähem selged, peeti poliitilistel põhjustel siiski vajalikuks vastav leping sõlmida [1].

Kahtlemata mängisid oma osa ka majanduslikud kaalutlused. 1923. a oktoobris kogunesid Tallinna Eesti tööstuse ja kaubanduse esindajad arutamaks tollide kaotamise võimalust Lätiga. Enamus nõupidamisest osavõtjaid, väiketootjad, olid tolliliidu vastu. Kuid Eesti Vabrikantide Ühisuse esindaja K. Mauritz teatas, et Eesti huvides on Läti turu võitmine. Tekstiilitööstuse esindaja C. Vachmann kinnitas, et tekstiilitööstus võib oma väljavedu Lätisse tõsta kuni 1 miljardi marga võrra aastas. Seeja oli Eestis mõjukaid jõude, kes pooldasid tollide kaotamist Balti riikide vahel. Arvestada tuleb asjaolu, et 1923. a läks Lätisse 8 % Eesti koguproduktist, mis jäi suurimaks näitajaks. J. Seljamaa andmetel soovisid tolliuniooni ka Läti kaubandusringkonnad.

1923. a oktoobri lõpul alanud Eesti ja Läti esindajate kohtumiselt oodati kaubalepingut. Selle asemel sõlmiti aga tolliliit. Otsustavaks saidki poliitilised kaalutlused: samal päeval sõlmiti erilise tähtsusega sõjaline liiduleping. Viimast peeti mõjusamaks, kui koos sellega kirjutada alla ka majandusliidule. Pikaleveninud piiritülisid lõpetava piirikonventsiooni sõlmimist oli samuti sobilik kinnitada lepinguga, mis näitaks poolte head tahet ja valmisolekut vähendada piiri kui liidurahvaid eraldava joone tähtsust.

TULEMUS EI RAHULDA

1. novembril 1923. a Tallinnas allakirjutatud "Majandus- ja tolliuniooni leping" koosnes 14 artiklist. Tähtsaimaks loeti seitsmendat, mis määras kindlaks uniooni teostamise viisi. Leping nägi ette, et kolme päeva jooksul pärast ratifitseerimiskirjade vahetamist, mis toimus 21. veebruaril 1924. a, tuleb moodustada segakomisjon, kes töötaks kolme kuu jooksul välja ühised tollitariifid. Nende jõustumisel tuli vabastada lepinguosaliste maade oma tooted kõigist tollidest. Erandiks pidid jääma kaubad, millele kehtis kaudne maks (õlu, tubakas jms) või mis oli riigi monopolkaup. Nende ühtlustamine jäi edaspidiseks.

Lepinguga olid Eesti ja Läti esindajad ühisel seisukohal vaid väga üldistes küsimustes. Nimelt leiti, et tolliunioon peab olema majanduslikult ja poliitiliselt iseseisvate ning sõltumatute riikide vabatahtlik liit. See tuli luua võrdsetel alustel, arvestades mõlema maa huve. Eesmärgiks seati siseturu laiendamine, kaitse kolmandate riikide majandusliku sissetungi vastu ja poliitilise koostöö tihendamine. Siiski oli see ka oluline samm edasi. Seni oli tolliunioon olnud pigem teoreetiline küsimus. Nüüd seati mõlemad pooled fakti ette ja leping sundis vastavaid asutusi aktiivsemalt tööle.

PIKK JA VAEVARIKAS LÄBIRÄÄKIMISTE JADA

Töö käigus kerkis üles järjest enam lahendamist vajavaid probleeme: Kas ei peaks siiski looma riikidest kõrgemal seisvat organisatsiooni tolliuniooni läbiviimiseks? Kas liit peaks arenema konföderatsiooniks või föderatsiooniks või leitakse kolmas tee? Kas tollipiirid kaovad täiesti või jäävad kaupade registreerimiseks? Kuidas jaotada tollitulused kauplemisel kolmandate riikidega, ühtlustada maksusüsteemi, seadusandlust ja statistikat?

1923. a lõpul ja 1924. a alguses toimusid tollide kooskõlastamise eesmärgil Eesti ja Läti tööstus- ja põllumajandusringkondade esindajate mitteametlikud kohtumised. 1924. a veebruaris määrati mõlemas riigis ametisse delegatsioonid tollitariifide ühtlustamise üldkomisjoni juurde. Need pidid välja töötama ühised tollitariifid. Lepingu vastu tunti huvi ka Kaunases.

Esimesi sondeerivaid läbiraäkimisi Leedu tolliuniooniga ühinemise võimaluste üle peeti 1924. a mais [2]. Leedu initsiatiivil korraldati ühiskonverents, kus arutati tolliuniooni laiendamise võimalusi, välispoliitika kooskõlastamist ning ühist tegevust Rahvasteliidus [3]. Paraku polnud sel arvestatavaid praktilisi tulemusi. Bronis J. Kaslas on süüdistanud Eestit ja Lätit, et nad lasksid konverentsil mööda soodsa juhuse ühineda tihedasse liitu Leeduga [4].

Lepingu eeltööde elluviimine venis, tähtaegu pikendati vastastikusel kokkuleppel kuni 1927. aastani. Üldkomisjon tuli kokku oktoobris 1924. a. Paari koosistumise järel teatas Eesti delegatsiooni juht M. Hurt 1924. a oktoobris, et Riia läbiraäkimistel ei jõuta nii kiiresti edasi kui varem oli arvestatud [5].

Uus nõupidamise voor toimus 1925. a jaanuaris-veebruaris. Samal ajal hakkas kõlama tugevamaid häáli tolliuniooni vastu. Eesti päevalehtedes hoiatati tolliuniooni jõustumisel Riia kaupmeeste kasvava mõju eest Lõuna-Eestis. Soovitati plaanist üldse loobuda või sõlmida see Läti-Eesti-Soome unioonina, et "Eesti ei muutuks Läti provintsiks" [6].

1925. a veebruaris teatas M. Hurt Riigikogu rahaasjade- ja väliskomisjoni ühisel koosolekul, et vahepeal on palju ära tehtud ja tollide ühtlustamine on lõppemas [7]. Koosolekul jäid aga kõlama tolliuniooni vastaste häälled ja eriti kartus Riia kaubandusliku ülemvõimu ees Lõuna-Eestis. J. Seljamaa teadatel tugevnes vastuseis tolliunioonile ka Lätis. Läti delegatsiooni juht K. Ulmanis esines järjekordsel üldkomisjoni istungil ettekandega, mis 6. märtsil 1925. a esitati ka memorandumina. Selles öeldi, et ainult oma maa kaupade tollivaba liikumine toob Lätile suuremat kahju kui Eestile ja seepärast teeb Läti ettepaneku täielikuks tolliuniooniks, st kõikidelt kaupadelt tolli kaotamiseks.

KAS KÕIK VÕI MITTE MIDAGI

Läti tähtsamaid seisukohti ja uusi ettepanekuid põhjendati pike-malt 1925. a mais K. Ulmanise ja V. Muntersi artiklis ajakirjas "The Latvian Economist" [8]. Autorid tõestasid, et tolliuniooniga üksnes oma maa kaupadele kaotab Läti 125 miljoni marga eest tollitulused, mis hetkel saadakse Eesti tekstiiltoodete, telefoniaparatuuride ja tsemendi eest. Eesti vastas valmisolekuga sõlmida uus tolliuniooni kokkulepe, aga asja arutamiseni pandi ette jätkata 1923. a lepingu rakedamist. Tõestati, et Läti pool hindab üle Eesti ekspordivõimalusi ja alahindab Riia mõju Lõuna-Eestile. Eesti pidas vajalikuks jätkata tollitariifide ühtlustamist ja tagada oma maa kaupade vaba liikumine. Eesti pooldas küll täielikku uniooni, kuid üleminek sellele pidanuks tema arvates toimuma järk-järgult. Arvati, et toll välismaa kaupadelt peaks kuuluma riigile, kus kaupu tarvitatakse. Läti pool oli aga arvestanud kasuga Riia sadamast ja impordilt, mida loodeti Eestisse suunata.

20. ja 27. oktoobril 1925. a arutati tolliuniooni küsimust uuesti Riigikogu rahaasjade komisjonis. Kokkuvõttes täielikku uniooni ei pooldatud. "Vaba Maa" kirjutab, et Eesti suuremad majanduslikud raskused (mõeldi 1924. a kriisi) on seljataga ja turg mujal leitud ning kui Läti järeleandmisi ei tee, pole ka Eestil kiiret [9]. Mõlemapoolne vastuseis ja järeleandmatus panid läbirääkimised seisma ligi aastaks. Olukorda komplitseeris ka Läti välisministri Z. Meierovicsi surm ja 1925. a sügisel nii Eestit kui Lätti tabanud valitsuskriisid. 1926. a alguses Eesti-Läti suhted elavnesid, aga põhjuseks olid N Liidu ettepanekud mittekallaletungilepingu sõlmimiseks ja Prantsusmaa ning Poola poliitika aktiivsuse tõus Balti riikides. Tolliuniooniga seotud kõnelused jäid tahplaanile.

Uus aktiveerumine leidis aset 1926. a teisel poolel, kui päevakorda tõusis N Liidu ja Balti riikide kaubalepingute sõlmimine, eriti aga pärast N Liidu - Leedu mittekallaletungilepingule allakirjutamist 28.

septembril 1926. a ja kaubanduslääbirääkimiste algust. Siis algasid ka kontaktid Läti - N Liidu kaubalepingu sõlmimiseks.

VAJA ON UUT LEPINGUT

Lätis suurenes huvi N Liidu turu vastu, mispeale Eesti kiirendas läbirääkimisi Lätiga, sest kardeti peatselt valmivat Läti - N Liidu kaubalepingut. Eesti Riia saatkonna majandusülevaatest selgus, et Läti majanduslik olukord halvenes ja paljudele tundus N Liidu turg ainsa väljapääsuna. Olukorda Lätis võrreldi 1924. a Eesti majandust tabanud kriisiga [10]. Teatati, et kaubalepingut N Liiduga pooldasid nii Läti sotsiaaldemokraadid kui ka töösturid. Arvati, et lepingust saaksid kasu ka kaupmehed, kuigi nad opositsiooni mängivad.

Tõenäoliselt mõjutas Eesti käitumist tolliuniooni läbirääkimistel 1926. a oktoobris Londonis avaldatud 181 Euroopa ja USA pankuri "manifest" ja Pariisis ilmunud peaaegu samasisuline Rahvusvahelise Kaubanduskoja Nõukogu kiri. Nendes dokumentides astuti tollitariifi-de, keelumääruste, litsentside ja teiste vabakaubandust takistavate tegurite vastu ning leiti, et sellised takistused tekkisid just pärast Esimest maailmasõda koos arvukate väikeriikidega. Nõuti vahetegemise lõpetamist oma maa ja teiste kaupmeeste vahel, sadamate vabadust, raudteeliikluse ühtlustamist ja muude kaubavahetuse takistuste kõrvaldamist [11]. Niisuguseid otsuseid avaldas ka PAN-Euroopa kongress Viinis [12]. K.R. Pusta kirjutas 1926. a Euroopas valitsevatest meeleoludest: "Balti riikidelt oodatakse eurooplaste tööd, Balti tolliuniooni, vaba ja kiiret läbipääsu piiridel" [13].

Asja edendamiseks tehti Eesti tolliuniooni komisjoni koosseisus muudatusi - vahetati välja esimees ja osa liikmeid. Oktoobris valmis raamseadus täieliku tolliuniooni elluviimiseks. J. Seljamaa teatas Riias, et mitmete lääneriikide esindajad tunnevad käimasolevate läbirääkimiste vastu suurt huvi. Inglise saadik arvanud, et Ulmanisel tuleks Läti komisjoni juhtimisest loobuda, kuna ta on uniooni vastu. Lääbirääkimiste ebaõnnestumise korral soovitanud ta pöörduda vahekohtu poole.

Uue tolliunioonilepingu üksikasjade kooskõlastamiseks moodustati 1926. a novembris vastav komisjon. Lõplik projekt valmis 1927. a jaanuaris ja mitteametlik kava anti tutvumiseks Lätile. Rahandusminister L. Sepa juhitud delegatsioon sõitis Eesti ametliku ettepanekuga Riiga 14. jaanuaril 1927. a. Läti peaminister rõhutas sel puhul Eesti saadikule, et lääneriigid tunnevad tolliuniooni vastu püsivalt suurt huvi [14]. Sellega tuli arvestada, sest Rahvasteliidult loodeti suuremat laenu saada.

Kokkuleppe saavutamiseks oldi valmis järeleandmisteks. Mõne päevaga suudetigi lepingu tekst kooskõlastada ja 5. veebruaril 1927. a kirjutasiid välisministrid F. Akel ja F. Cielens uuele Eesti-Läti vahelise tolliuniooni lepingule alla.

1923. a 1. novembri leping tühistati, nüüd pidid Eesti ja Läti muutama tollide seisukohalt üheks territooriumiks ja koordineerima kahe riigi majanduslikke huvisid nii tihedalt kui võimalik.

Tolliuniooni läbiviimiseks tuli taas moodustada komisjon, mis omakorda võis moodustada eri- või alakomisjone. Vajalike eeltöödena nimetati ühiste tollitariifide väljatöötamist, seadusandluse ning veo- ja sidetariifide ühtlustamist, tollitulude jaotamise küsimuse lahendamist jm.

Tollitariifide ühtlustamiseks nähti ette poolteist aastat ja see pidi lõppema hiljemalt 10. novembriks 1928. Kogu leping pidi jõustuma hiljemalt 1. jaanuarist 1932. a.

KÕIGEST HOOLIMATA MUUTUB OLUKORD LOOTUSETUKS

1927. a alguses kujunes rahvusvaheline foon Eesti-Läti suhetele ebasoodsaks. N Liidu-Inglismaa diplomaatilised suhted olid katkemi-se ohus. Samal ajal pakkus N Liit Lätile väga soodsat kaubalepingut. Eesti aga sai Rahvasteliidult Inglismaa toetusel laenu. Lahkkelisiid suurendas Läti-N Liidu mittekallaletungilepingu parafeerimine 9. märtsil 1927. Tekkis Eesti-Läti liidu lõhenemise oht. Otestest survet ei sõandanud Tallinn Lätile siiski avaldada, kuna ei soovitud sattuda N Liidu süüdistuste märklauaks.

Lätit püüti mõjutada kasutades kaudseid vahendeid. Eesti tegi 1927. a jaanuaris Lätile ettepaneku sõlmida edaspidi lepinguid kolmandate riikidega vaid koos. Ettepanek lükati tagasi. Nüüd tegi Eesti panuse tolliunioonile ja rõhutas oma suurt huvi asja vastu. Välisminister F. Akeli visiidi ajal Riiga 24. aprillil 1927. a oli keskseks küsimuseks tolliunioon. 26. mail teatas "Päevaleht", et tollitariifid Eesti ja Läti vahel on juba valmimas ja komisjon hakkab tööd lõpetama [15].

Otsiti ka teisi teid suhete parandamiseks. Teoks sai esimene Eesti-Läti statistikakonverents. 31. märtsil lahendati lõpuks Eesti-Läti vahel aastaid päevakorras olnud piiriküsimus ja anti allkirjad Eesti-Läti "Piiriraamatule" ning piirijoonede kaartidele [16]. Märtsis sõitis Riiga ja Kaunasesse esinduslik Eesti kaubandus-tööstuskoja delegatsioon. Selle esimees J. Puhk esines Riias Läti kaupmeestele ning agiteeris neid lepingu vastu N Liiduga, tuues näiteid Eesti-N Liidu majanduslikest suhetest (sellele järgnes N Liidu saadiku A. Petrovski protest välisminist-ter F. Akelile). Ühtlasi tegi J. Puhk Läti ja Leedu kaubandus- ja töös-

tusringkondade esindajatele ettepaneku alustada juba eeloleval suvel ühiste kaubanduse ja tööstuse esindajate konverentsidega [17]. Samaaegselt J. Puhk'i külaskäigu avati 27. märtsil Kaunases Leedu-Eesti ühing.

Eesti aktiivsuse kasv Lätis ja Leedus ning Inglismaa ja N Liidu diplomaatiliste suhete katkemine ei takistanud Lätil N Liiduga kaubalepingut sõlmimast. Läti delegatsioon viibis terve maikuu Moskvas ja 2. juunil kirjutati lepingule alla.

Mõnedes Läti ringkondades arvati, et see ei too kaasa suhete jahe-
nemist Eestiga, kuna Eesti majanduslik olukord eeldavat samuti kaubalepingut N Liiduga. 21. juunil saabus Läti välisminister F. Cielens Tallinna. Ta tutvustas Läti-N Liidu kaubalepingut ning lepitati kokku Eesti ja Läti delegatsioonide kohtumise suhtes. F. Cielens kinnitas, et Läti andis N Liidule tollialandusi üksnes kaupadele, mida Eestis ei toodeta, ja seepärast ei saavat sellest tulla mingeid takistusi Eesti ja Läti lepingu sõlmimiseks. Ta tunnistas, et Läti - N Liidu leping ja Eesti - Läti tolliuniooni kava on teatud määral vastuolus. Raskused olid tema arvates ületatavad, sest tolliunioon pidi jõustuma nelja ja poole aasta pärast ning sõlmitud kaubalepingu tähtaeg oli viisi aastat, aga seda olevat võimalik ka varem üles öelda.

Läti-N Liidu kaubaleping oli riivanud Inglismaa poliitilisi huve [18]. Arvestades rahvusvahelist olukorda, suhteid Inglismaaga ja sise-
mist opositsiooni tolliunioonile, ei pidanud Eesti läbirääkimiste jätkamist Lätiga võimalikuks. 5. juulil 1927. a toimunud Eesti ja Läti tolliuniooni üldkomisjoni koosolekul otsustati kohtumine edasi lükata. Naabrit süüdistati selles, et too ei olnud tutvunud Eesti projektiga. Tegelikult puudus Eesti delegatsioonil sel hetkel valitsuse ja väliskomisjoni seisukoht ja oli vaja puhkuste lõpuni aeg maha võtta. Selleks ajaks loodeti kuulda ka teiste riikide, eelkõige Inglismaa suhtumist. Omapäraselt reageeris ajalehes "Vaba Maa" "Tulihänd" (H. Visnapuu). Ta avaldas pikema Läti-vastase pilalaulu, milles viimast süüdistati katses Eesti oma kolooniaks muuta [19].

17. augustil 1927. a kuulas väliskomisjon ära Eesti saadikud Lätis ja Leedus. 24. augustil oli samas arutluse all käitumine algavatel tolliuniooni läbirääkimistel. Väliskomisjonis oli mitmeid erinevaid arvamusi, kuid üldiselt peeti vajalikuks "kõvemat sõna". H. Rebane soovitas seada küsimuse alla Eesti - Läti liidu kasulikkus üldse [20].

PADA JA KATEL

Kohtumine Riias 27. augustil 1927. a algas vastastikuste süüdistustega. Eesti välisminister F. Äkel pooldas küsimuse andmist komisjonilt

valitsustele. F. Cielens vaidles vastu. F. Akellele tundus, et Eesti - Läti liit on muutunud koormaks, mida vaid vormiliselt kantakse. Eesti pool esitas fakte, mis kinnitasid Läti eballiitiaslikku käitumist. F. Cielens lükkas need tagasi ja süüdistas Eestit, et too sõlmis kaubalepingu Poolaga ilma Lätiga konsulteerimata. Ta rõhutas samas, et Eesti peab rohkem arvestama Läti sisepoliitilist olukorda - ei tohtivat unustada, et Läti parlamendis on 38-43 % sotsialiste ja armees toetab nende ideid umbes 60 %. Nende huvitatust Läti-N Liidu lepingust ei saanud sotsiaaldemokraat F. Cielens ometi arvestamata jätta. Kohtumise järel teatas F. Akel avalikkusele, et tollitariifide ühtlustamine lepingus ettenähtud tähtjaks on võimatu [21].

Eesti ja Läti vahekord oli arutlusel väliskomisjoni koosolekutel koostöös ja novembris 1927. Eriti teravalt ründas Lätit J. Laidoner, kes leidis, et Eesti-Läti liidus on täielik kriis, ja soovitas rohkem läheneda Poolale. Ta tuletas meelde Eesti-Läti suhete lähiminevikku ning kinnitas, et teineteist ei sallita. Liit tekkinud vaid poliitikute külmast arvestusest. E. Laamaniit ilmus süüdistav artikkel, kus öeldi, et Läti maksis majanduslepingu eest N Liiduga Läti-Eesti tolliuniooniga. See leping muutnud Eesti-Läti tolliasja ka N Liidust sõltuvaks ning tolliunioon olevat seega umbtänavas [22].

Esialgul säilis veel nõrk lootus, et Läti-N Liidu kaubalepingut Läti seisim ei ratifitseerita. Läti peaminister olevat seda Eesti saadikule lubanud. Lootust andsid Inglismaa kampaania lepingu vastu ja Läti sisemise opositsiooni tegevus [23]. Eesti lehed tõid ära ka Soome süüdistused, et Läti kokkulepe N Liiduga on vastuolus temaga sõlmitud kaubalepinguga. Läti Seim siiski ratifitseeris kaubalepingu 26. oktoobril 1927. a. Otsus langetati seitsme enamhäälega. Sellel sündmusel oli terve rida järelkajaid. Novembris vahetati välja Inglise saadik Balti riikides ja F. Akel lahkus "tervislikel põhjustel" välisministri kohalt [24]. Tema kohuseid asus täitma senine Eesti saadik Soomes A. Hellat, kes oli välisministriks saades üsna optimistlik. Ta lootis, et valitsus võib veel oma poolteist aastat püsida. Paraku pidi kogu J. Teemanti valitsus siiski tagasi astuma [25].

F. Cielens üritas suhteid Eestiga parandada. Hoolimata pessimistlikest meeleoludest toimus Tallinnas novembri lõpul Eesti ja Läti tolliuniooni erikonverents. Eesti esindajad nõudsid uuesti, et probleemi lahendamine toimuks valitsuste ja mitte segakomisjoni tasemel. Võimalikuks peeti vahekohtu kasutamist. F. Cielens oli selle vastu ja rõhutas, et pole tarvis kogu ilmale näidata oma suuri vastuolusid. Eesti poolt tehti ettepanek lükata tollitariifide ühtlustamise tähtjad edasi ja sõlmida vahepeal hoopis kaubaleping. Vastasel juhul olevat Eesti ja Läti jõudmas loodetud tolliuniooni asemel tollisõjani. Lõpuks jõuti

kokkuleppele, et tolliuniooni eeltööd jagatakse edaspidi kolme perioodi. Esimesel ühtlustatakse kõik minimaal- ja maksimaaltariifid, teisel kooskõlastatakse konventsionaaltariifid ning kolmas periood lõpeb tollipiiri kaotamisega. Läti tegi ettepaneku jätkata läbirääkimisi Riias. Eestis tekkis aga 23. novembril valitsuskriis. Aasta lõpul algas valitsuskriis ka Lätis ja selleks aastaks läbirääkimised katkesid.

PAREM VARBLANE PEOS KUI TUVI KATUSEL

Tollüuniooni vaidlused jätkusid 1928. a jaanuaris-veebruaries. 18. jaanuaril 1928 oli küsimus uuesti arutusel Eesti väliskomisjonis. Koosolekul peeti aga vajalikuks suunata kõik jõud ajutise kaubalepingu sõlmimisele. Loodeti, et Läti uus valitsus loobub Cielensi poliitkaga, teeb Eestile järeleandmisi ning kahe riigi suhted paranevad [26]. Kiirustama sundis ka asjaolu, et mõlemas riigis valmistuti uueks tollide tõstmiseks (16. märtsil 1928. võttiski Läti Seim uued tollitariifid vastu).

1. veebruaril 1928. a toimunud Eesti väliskomisjoni istungil pooldas tolliuniooni läbirääkimiste jätkamist üksnes M. Martna. Temagi vaid taktikalistel kaalutlustel: nii olevat võimalik varjata Eesti huvi kaubalepingu vastu ja see omakorda võimaldaks läbirääkimistel paremaid tulemusi saavutada. 17. veebruaril 1928. a sõitis Eesti delegatsioon Riiga, alustamaks kaubalepingu ettevalmistustööd ja vältimaks ähvardavat tollisõda. 25. märtsil kirjutati alla Eesti ja Läti vahelisele "ajutisele majanduslepingule". See oli harilik enamsoodustuse leping, mille järgi kummagi riigi põllu- ja tööstussaadused ei võinud sattuda suuremate tollide, lõivude, maksude jms alla kui teiste kaubalepingutes osalevate riikide kaubad. E. Laaman märkis sel puhul, et "tolliliidu romaan on läbi ja algab kaubalepingute proosa" [27].

Kaubaleping aitas siiski kriisi Eesti-Läti suhetes leevendada. Pealegi hinnati seda, vähemalt Lätile, ka poliitiliselt kasulikuks. Leping võimaldas A. Bihlmansil hiljem kinnitada, et vastupidiselt kartustele Läti-N liidu leping ei isoleerinud Lätit, vaid saavutati isegi edu lähenemises teistele Balti riikidele [28]. Tõepoolest - 21.-22. aprillil 1928. a sai Riias teoks esimene Balti riikide kaubandus-tööstuskodade esindajate konverents. Mais aga tegi Eesti uus saadik E. Virgo ettepaneku moodustada Läti-Eesti sõprusühing, mille eesmärgiks sai kahe maa kultuuriline lähenemine. Hiljem loodi samasugune ühing ka Tallinnas. Tollüuniooni läbirääkimised jäid esialgu seisma. 8. mail 1928. a toimunud välisministrite H. Rebase ja A. Balodise kohtumisel polnud tolliuniooni küsimust isegi päevakorras. Hiljem tunnistas Rebane, et põgusalt seda küll puudutati, kuid midagi konkreetset ei otsustatud. Ka

Eesti välissaadikute nõupidamine 9.-10. augustini ei andnud mingit positiivset programmi. Välisminister kinnitas, et vahekord Lätiga jätab palju soovida ja Läti püüab tolliuniooni läbirääkimiste katkemist Eesti süüks veeretada.

Suhteliselt üksmeelselt arvati, et Eesti-Läti suhetele võib soodsalt mõjuda Eesti hea vahekord Soome ja Rootsiiga. Juba 1926. a juulis oli vajalikuks peetud riigivanema külaskäiku Stockholmi ja sellele järgnevat kuninga vastuvõtti. 1928. a sai see teoks. Sobivaks sündmuseks peeti Gustav Adolfi ausamba püstitamist Tartu Ülikooli juures. Järgnevalt võiski Eesti välispoliitikas märgata suuremat orienteerumist Rootsile ja teistele Skandinaavia riikidele. See langes kokku ka Rootsi-poolse huviga.

16.-18. augustil külastas H. Rebane Riiat, kuid tolliuniooni probleeme ei arutatud. Edasi ei viinud tolliuniooni ka Tallinnas 22. augustil aset leidnud K. Pätsi ja K. Ulmanise eraviisiline kohtumine. Välisministri sõnul leidsid mõlemad, et tolliuniooni pole täies ulatuses võimalik teostada [29]. 27. oktoobril konstateeriti Eesti väliskomisjonis, et siinsed kaubandus- ja tööstusringkonnad on tolliuniooni vastu, ainult tekstiilitööstus on leigelt poolt. Alles A. Balodise visiit Tallinnasse 6.-8. novembrini nihutas läbirääkimisi pisut edasi. Läti oli nõus 1927. a arutama lepingu etapiviisilist täitmist. Eesti poole arusaamade kohaselt tuli esimesel etapil leida teid oma maa kaupade vabaks liikumiseks. Vastu võeti ühiskommünikee, et tolliuniooni üldkomisjon tuleb uuesti kokku ja tariifide väljatöötamine lõpetatakse 10. maiks 1929. a.

Jaanuaris 1929. a sõitis Riiga Eesti delegatsioon, nüüd jälle L. Sepa juhtimisel, ja tööd alustas tolliuniooni segakomisjon. Ent juba 23. jaanuaril algas läbirääkimistes vaheaeg, ametlikult seoses L. Sepa isiklike põhjustega. Eesti delegatsioon tegi enne vaheajale minekut uue ettepaneku, mida korrati 12. aprillil Tallinnas toimunud kohtumisel. Selles peeti vajalikuks jätkata tollitariifide ühtlustamist, tagada tollivaba liikumine oma maa kaupadele ja koostada nimekirjad kaupade kohta, mis ei käi tollivabaduse alla. Eraldi nimekirjad tulnuks koostada kaupadest, mille suhtes oleks kehtestatud maksimumtoll või vastavalt alandatud toll. Neid nimekirju tulnuks aeg-ajalt läbi vaadata ja parandada [30]. Ühtlasi teatati, et tolliuniooni eeltöid ei jätkata enne, kui pole tulnud vastust neile ettepanekutele [31].

TOLLIUNIOONI KAVA PANNAKSE KALEVI ALLA

Eesti ettepanek tähendas tegelikult tolliuniooni ulatuse kärpimist. Enam ei eeldatud isegi oma maa kaupade täielikku tollivabadust. Nn negatiivsete nimekirjade sisseseadmine kujutas endast tegelikult suunavõtmist täiendava kaubalepingu sõlmimisele. Sellega algas tolli-

uniooni läbirääkimiste lõppvaatus. Segakomisjoni enam kokku ei kutsutudki. Sagenesid väljaastumised tolliuniooni vastu. Eesti-Läti suhted halvenesid. Juulis saatis kauaaegne Eesti komisjoni juhataja L. Sepp välisministrile avaliku kirja, milles palus end ametist vabastada: ta ei uskunud komisjoni töö tulemuslikkusesse ja pidas läbirääkimisi aja raiskamiseks [32]. Raskusi suurendas mõlemal maal toimunud uute tollitariifide rakendamine.

17. oktoobril 1929. a kohtusid Riias A. Balodis ja Eesti uus välisminister J. Lattik. Siin anti üle Läti vastus Eesti aprillis tehtud ettepanekutele. Tegelikult sisaldas see vaid täiendavaid küsimusi ja täpsustusi.

Nüüd otsustati tõsta probleem avalikkuse ette ja läbirääkimised lõpetada.

L. Sepp arvates oli tegemist täieliku tolliuniooni kriisiga ja koos dokumentide avaldamisega langes see küsimus Eesti-Läti suhetest välja. Kahel riigil, kelle vahel kehtis vaid enamsoodustuse põhimõte, oli praktiliselt võimatu täielikule tolliunioonile üle minna. 1928. a lepingu põhjal samastas L. Sepp Eesti ja Läti majandussuhteid Eesti - Türgi vaheliste suhetega, mis olid sisuliselt olematud.

25. novembril 1929. a toimus Riias Läti delegatsiooni erinõupidamine. Eesti väited lükati tagasi. Samas arvestati Eesti soovi kergendada oma maa kaupade liikumist kahe riigi vahel ning valitsusele soovitati 1928. a 25. märtsi lepingut laiendada [33]. Üldkomisjoni nõupidamised otsustati katkestada. 17. jaanuaril 1930. a esitas Eesti veel memorandum, milles üldkomisjoni töö katkemine seostati Läti-N Liidu kaubalepinguga.

Taas kõneldi tolliunioonist 7.-8. detsembril 1929. a Tallinnas toimunud Eesti, Läti ja Leedu kaubandus- ja tööstusringkondade esindajate teisel konverentsil. Läti esindaja K. Lassmann arvas, et tolliunioonist räägitakse liiga palju kui ideaalist, ehkki paljude maade kogemus näitab, et vajalikumad oleksid konkreetsed teod. Eesti esindaja R. Berendsen lisas, et meie majandustegelaste ideaal on kolme riigi unioon, kuid see vajab pikaajalist eeltööd [34]. J. Puhk leidis, et suurim viga olevat majandusprobleemide usaldamine poliitikute hooleks, kes hoolimata heast tahtest ei suuda majandusküsimustes piisavalt orienteeruda [35].

Tollioniooni kava pandi nüüd lõplikult kalevi alla ja algasid läbirääkimised kaubalepingu täiendamiseks.

27. märtsil 1930. a saabus Tallinna esinduslik Läti delegatsioon, keda juhtis välisminister H. Celmins. Läti välisministeeriumi pressiosakonna juhataja A. Bihlmansi väitel olevat H. Celmins püüdnud leida moodust tolliuniooni küsimuse päevakorrale tõstmiseks [36]. Tegelikult tunnistas H. Celmins kohtumisel, et tolliunioonist pole asja saa-

nud, ja nõustus kaubalepinguga. Lepiti küll kokku, et tolliuniooni mõtet päris maha ei maeta ja sobival ajal tuleks tööd jätkata.

Tolliuniooni ebaõnnestumine pani kahtluse alla kogu Balti riikide liidu idee. H. Rebane kirjutas sel puhul: "Eesti ja Läti nakkavad ikka rohkem majanduslikul alal iserada käima. Nad on seda küll algusest peale teinud, aga nüüd on nad loobunud katseist leida ühiseid teid. Mõlemad elavad ja katsetavad omaette, maksavad valusat kooliraha omaette, mõlemad veristavad veel vastamisi, võisteldes omavahel ... Ei usu, et selline kolme (Eesti, Läti, Leedu) ühendus õnnestuks, kui isegi Eesti-Läti vahel pole mitmeaastase tegevuse tulemusel suudetud ühistada heeringasabade tolli "[37].

Põhjused, mis takistasid Eesti ja Läti majanduslike suhete arengut ning tolliuniooni sõlmimist, olid mitmetahulised. Esimese ringi moodustavad Eesti ja Läti omavahelised suhted ja mõnede ringkondade kartused naabri tugevama majandusharu konkurentsi ees. Tolliunioon oli vastumeelne Eesti kaubanduse (eriti Lõuna-Eesti väikekaubanduse) esindajatele, samuti naha-, keemia- ja teistelegi vabrikantidele. Seega olid vastu need majandusringkonnad, kes orienteerusid siseturule ja kartsid pisemutki konkurentsi naabri poolt. Lõuna-Eestis kardeti sattuda Riia sadama tagamaaks, millega oleks kaasnenud Läti kaupmeeste mõju tugevnemine. Selle vältimiseks peeti vajalikuks Pärnu sadama süvendamist ja juurdeveoteede väljaarendamist.

Samal ajal olid tolliuniooni poolt Eesti tekstiili-, tsemendi- ja masinaehitusetöösturid ning Läti kaubandus- ja transpordiettevõtjad, kellele avaram turg tähendanuks uusi tellimusi.

Tolliuniooni nurjumise põhjuste teine ring on seotud N Liidu vastuseisuga Balti riikide omavahelisele lähenemisele. N Liidu üheks välispoliitiliseks eesmärgiks oli takistada oma naabrite ühinemist võimalikesse liitudesse. Oma poliitiliste sihtide saavutamiseks kasutati eelkõige majanduslike vahendeid - transiidi ja soodsate kaubalepingute pakkumist. Eesti ja Läti majandus oli ajalooliselt arenenud Vene turgu arvestades ja seepärast loodeti kaubavahetusele N Liiduga enam kui mõne teise naabriga. Läti-N Liidu majandusleping sündis eeskätt Moskva poliitilisi eesmarke teenides, kuid kahtlemata oli see tol hetkel Lätile majanduslikult kasulik.

Analüüsida tuleks ka teiste suurriikide poliitilisi mõjutusi. Läti ajaloolane A. Varšlavans väidab, et Inglismaa polnud huvitatud väikeriikide majanduslikust liidust, kuna tal oli kergem oma majanduslikke raskusi üksikutele riikidele veeretada [38]. Siin on tegemist küsimuse lihtsustamisega. Kuni 1929. aastani arenes kõigi peamiste kapitalistlike riikide majandus siiski tõusu suunas ning nende majanduslikud raskused polnud nii suured, mis eeldanuksid vastutöötamist Eesti-Läti

tolliliinioonile. Välismaine kapital ühes või teises Balti riigis vajas võimalikult suuremat turgu, mida tolliliinioon võinuks neile pakkuda.

Omapoolset eeskuju tollipiiride kaotamiseks suurriigid veel pakkuda ei suutnud. Otse vastupidi - Euroopas praktiseeriti, kriitikast hoolimata, "tollimüüride" tugevdamist. Tolliliiniooni kava kahe erinevat keelt kõneleva, kuid suuruselt ning kultuuritasemelt peaaegu võrdse riigi vahel hinnati kaasaegsete poolt erakordselt julgeks eksperimendiks, nagu "hüpet pimedusse" [39]. Eesti-Läti tolliliiniooni kava oli üheks lüliks Pan-Euroopa liikumises ja seda võib vaadelda kui ühisturu omapärast eelkäijat. Kõik tuntumad tolliliidud ajaloos vajasid kujunemiseks aastakümneid. Eesti-Läti tolliliiniooni läbirääkimised katkesid sisuliselt 1927. a ja jäid varjusurma. Võib oletada, et soodsa rahvusvahelise olukorra püsimisel oleks hiljem kindlasti liiduni jõutud. Euroopa polnud siis taoliseks liiduks veel küps. Ühisturule pandi alus alles tosin aastat pärast Teist maailmasõda.

3. MAJANDUSKRIIS JA EESTI-LÄTI KAUBALEPINGU TÄIENDAMINE

Kriis jõudis Balti riikidesse pisut hiljem kui suurriikidesse. Kaasaegsed pidasid Eesti majandusele kõige raskemateks aastaid 1931-33 [1]. V. Sípolsi arvates jõudis kriis Lätisse 1930. a teisel poolel [2].

Majanduskriisi mõju hakkas Balti riikides avalduma juba 1929-30. a, eriti väliskaubanduse osas. Deformeerus kogu rahvusvaheline kaubandussüsteem. Enam ei peetud kinni põhimõttest ekspordida kaupu madalamate tootmiskuludega maadest sinna, kus tootmine oli kallim, vaid lähtuti üha enam nn neto-bilansi põhimõttest: teiselt osteti vaid niipalju, kuipalju ise vastu müüdi. Tekkis midagi riikidevahelise naturaalvahetuse taolist, mida kaubalepingutega püüti võimalikult täpselt fikseerida [3].

Eesti-Läti ajutist kaubalepingut 1928. aastast täiendati 1931. ja 1932. a Kriisiperioodi langes kaubalepingu sõlmimine Eesti ja Leedu vahel, kiirendades ka Läti-Leedu lepingu allakirjutamist.

KRIISIKOLL JÕUAB BALTIKUMI

Balti riikide vahelised kaubalepingud ei suutnud muidugi ära hoida ühegi maa väliskaubanduse käibe langust. Juba varakult hakati piirama sissevedu, et tagada oma maa ettevõtetele kindel siseturg ja säilitada võimalikult positiivne väliskaubanduse bilanss.

1928. a töötas Eestis siseturu jaoks 62 % töölistest, 1932. a juba 73 %. Toodetud kaupadest läks 1928. a 62 % siseturule. 1932. aastaks kas-

vas näitaja juba 81 %-ni [4]. Huvitav on märkida, et Balti riikide omavahelise kaubanduse osakaal kriisi ajal oluliselt ei langenud. Võis märgata isegi vastupidiseid tendentse. Vastukaaluks suurriikide sulguvatele turgudele suurenes huvitatus lähematest müügivõimalustest. Eesti jaoks kasvas Läti ja Leedu turgude osatähtsus aastatel 1930-33 4,3 %-lt 6,1 %-ni. Läti eksport Eestisse ja Leedusse kasvas 4,1 %-lt 5,3 %-le väljaveost.

1929. a suutis Eesti saata Lätisse 10,6 % oma tekstiilitööstussaaduste väljaveost. Kriisi mõjul vähenes see näitaja 1931. aastaks 1,6 %-le. Pärast kaubalepingu täiendamist tõusis Läti osakaal 1932. a uuesti 11,5 %-ni. Eesti tsemendi väljavedu langes samal ajal (väärtuseliselt) ca 7,5 korda. Tsemendi õnnestus kriisiperioodil vedada vaid Lätisse ja Soome. Siiski suudeti 1931. a saata 16 % tsemendi väljaveost (72 000 krooni eest) Leetu.

Turgude sulgemisega kasvas konkurents seni vähemtähtsate kaupade väljaveos. Alates 1929. a pidasid Eesti esindajad läbirääkimisi Poolaga, et leida võimalusi võistlemaks sealsel turul Läti kilude ja teiste kalakonservidega. Plaanitseti Eesti-Poola ühise konservivabriku rajamist Varssavisse, et seal kalu odavamalt töödelda [5]. Eesti turul võistlesid Läti ja Soome fajansi, klaasi, portselani jt. kaupade tootjad. Seetõttu suhtus Soome ohutundega Eesti-Läti tolliuniooni võimalusse ja vihjas isegi Eesti-Soome kaubalepingu võimalikule tühistamisele uniooni realiseerumise korral [6].

Peamisteks väljaveomaadeks jäid Balti riikidele Saksamaa ja Inglismaa. Kõigi Balti riikide ekspordis võis täheldada analoogilisi tendentse - tööstus- ja metsasaaduste osakaal väljaveos vähenes, põllumajandussaaduste osatähtsus seevastu kasvas. Viimaste hinnad küll langesid, ent seda kompenseeriti kaubaguste suurendamisega.

TAAS KOGUNETAKSE LÄBIRÄÄKIMISTE LAUA TAHA

1928. a märtsis sõlmitud Eesti-Läti ajutine kaubaleping oli mõeldud tollisõja ärahoidmiseks, kuid majanduslikku efekti ta ei andnud. Pärast tolliunioonist loobumist asuti majanduskriisi tingimustes uut kaubalepingut sõlmima. Vastav komisjon moodustati Eestis 1930. a mais.

Eesti-Läti majandussuhetes oli vahepeal mõndagi muutunud. Eesti saadik Riias E. Virgo rõhutas oma ettekandes 20. mail 1930. a, et Eesti eksport Lätisse on mitu aastat olnud stabiilne, Läti eksport Eestisse aga samal ajal kasvanud. Eesti aktiivset bilanssi vähendas "nägemata eksport Eestisse" (eestlaste ostud Riias ja salakaubandus). Kui Lätis oli varem kardetud Eesti tekstiilitööstust, siis nüüd oli Eestist tulnud ka-

pitaliga rajatud Riia manufaktuur. E. Virgo leidis, et Eesti ning Läti tekstiilitööstused tasakaalustavad teineteist [7]. Saatkond Riias hoiatas uue kavandatava tollide tõstmise eest, mis pidi eriti valusalt puudutama Eesti tsemendi eksporti.

Eesti ja Läti välisministrite järjekordne kohtumine toimus Bulduris 1930. a septembris. Muude probleemide kõrval olid kõne all ka majandusküsimused. Kohtumise järel teatati, et saavutati täielik üksmeel. J. Lattik kinnitas, et Eestis on läbirääkimisteks vajalikud eeltööd lõppenud [8]. 10.-13. septembril 1930. a toimuski Tallinnas Eesti ja Läti delegatsioonide kohtumine, kus kooskõlastati tollisoodustuste alla kuuluvate kaupade sortiment.

Nõupidamise järel ilmus aga H.R. (H. Rebase) sulest Eesti ja Läti majandussuhteid analüüsiv pikem artikkel, mis tunduvalt kahandas tärkavat optimismi. Autor arvas, et Läti, pidades samaaegselt läbirääkimisi mõlema naabriga, püüab Eestit lihtsalt ära kasutada, saavutamaks Leedul suuremaid järeleandmisi [9].

Järjekordne Eesti ja Läti kohtumine pidi Riias toimuma oktoobris. Paraku jätkusid siis hoopis Läti-Leedu läbirääkimised, mis lõppesid rea lepingute sõlmimisega. Tähtsaim neist oli kaubaleping [10]. Eesti delegatsiooni paluti Riiga alles 20. novembril.

Kujunenud olukorda ei peetud eriti soodsaks. "Päevalehes" hoiatati, et nüüd tuleb läbirääkimisi pidada samaaegselt Soome, Läti ja Leeduga. Rõhutati, et Läti pöörab alati Eestile selja, kui tal on tegemist Kaunases. Nüüd aga peab Eesti alustama läbirääkimisi pärast "üksteise leidmist Läti-Leedu vahel" [11]. Läbirääkimised suudetigi lõpetada alles 1931. a mais.

3. juunil 1931. a kirjutati Eesti-Läti vahel alla "lisakokkuleppele ajutise majanduslepingu juurde" [12]. Tähtsamaks osaks olid nimekirjad teise riiki veetavatest kaupadest ja nende kehtivatest tollimääradest. Mitmete kaupade puhul oli ära näidatud ka hulk (kontingent). Lepingu esimesel lugemisel Riigikogus selgitas J. Soots - "Eesti ja Läti pidid välja jõudma tolliunioonini, kuid kahjuks pole selleni jõutud, seepärast on valitsus sunnitud olnud väiksemate lepingutega meie vahekorde reguleerima" [13]. Saavutatu ei suutnud süveneva kriisi tingimustes muidugi peatada üldise kaubakäive langust, kuid teda hinnati siiski kasulikuks (ja seda eriti Eestile). Lepingusse võetud kaupade osas suudeti kaubavahetust pisut elavdada [14].

SÕOGINÕUD CONTRA LAUANÕUD ?

Läbirääkimisi kaubalepingu edasiseks täiendamiseks alustati järgmisel välisministrite kokkusaamisel 30. augustil 1931. a. Põhjust sel-

leks andsid ilmsiks tulnud tõlgendusraskused. Augusti algul peeti Valgas kinni esimene 30 vagunist koosnev partii Eesti tsemendiga. Eesti oli saanud õiguse vedada Lätisse tollivabalt 35 000 tonni tsemendi. Osa kaubast oli aga saadetud kottides ja hoolimata pealemärgitud kaalust, ei tahtnud Läti toll neid läbi lasta.

Pisut hiljem vastas Eesti keeldumisega sisse vedada Läti alumiiniumist sööginõusid, sest lepingutekstis olid märgitud alumiiniumist lauanõud. Läti pool vastas omakorda takistustega Peipsi tindi sisseveos, kuna tekstis olevat juttu meretindist. Pealegi tuli Läti ameti-meeste arvates seda vedada üle Valga, aga mitte ida pool Valgat asuvate läbilaskepunktide kaudu [15]. Arusaamatused jätkusid 1932. a. alguses.

1932. a jaanuaris otsustati Eesti tsemendi ja Läti alumiiniumnõude küsimuse lahendamiseks korraldada mõlema poole ekspertide kohtumine. Eesti esindaja Riias J. Mölder tuletas välisministeeriumile meelde, et selline naeruväärne tüli alumiiniumnõudega tuleb tingimata lahendada. Ta hoiatas raskuste eest, mis võivad tulla Eestis toodetud kuid Saksamaal pleegitatud ja värvitud riide ekspordimisega Lätisse. 1932. a mais toimunud kohtumisel lepidi lõpuks kokku, et Lätile antakse soodustus kõigi alumiiniumnõude osas ja Eesti võib poole tsemendist ekspordida kottides. Nimekirju laiendati veel kümnekonna vähemtähtsa kauba osas. Uuel välisministrite kohtumisel 19. septembril 1932. a moodustati alakomisjon, mille ülesandeks olid kaubavahtusega seotud küsimused.

Eesti ja Läti uus leping kirjutati alla 14. novembril 1932. a. Uuendati kaupade nimekirju. Vastastikused süüdistused jätkusid ka 1933. a, kuid võrreldes 1932. a toimus omavahelises kaubavahtuses teatud tõus. Eesti ekspordi osa Lätisse kasvas 3,7 %-lt 5,7 %-le. Tõus jätkus veel 1934. a (5,9 %). Läti osakaal Eesti impordis kasvas samal ajal 4,1 %-lt - 5,6 %-ni ja püsis peaaegu samal tasemel 1934. a (5,0 %). Ühelt poolt oli see põhjustatud kaubalepingust, teisalt aga poliitiliste suhete arengust. Eestis ja Lätis tehti 1933. a kõik, et omavahelisi suhteid parandada, kuid 1935. a algas kaubavahtuses taas langus.

4. EESTI JA LEEDU KAUBANDUSLIKUD SUHTED

EELLOOST

Kaubavahtetus Eesti ja Leedu vahel oli minimaalne. Leedu jaoks polnud Eesti turul praktiliselt tähtsust - eksport Eestisse moodustas vaid 0,1 % väljaveost. Eesti osa Leedu impordis moodustas 1926-34. a 0,4 - 1,5 %.

Lisaks väheesele majanduslikule huvitatusele oli oluliseks poliitiliseks tõkkeks suhete arendamisel Eesti hea vahekord Poolaga.

1927-28. a Kaunases saadikuks olnud O. Õpik märgib oma mälestustes, et Leedus suhtuti Eestisse väga külma. Pea- ja välisminister A. Voldemaras olevat teda pidanud Poola spiooniks ning Eesti ja Leedu sümpaatia kõige reaalsemaks aluskiviks olnud vaid võimalus omavahelistel kokkusaamistel lätlasi kiruda [1].

Tõsisemalt võeti kaubaleping päevakorda 1925. a lõpul - 1926. a alguses. Eesti poolset huvi põhjustasid järgmised asjaolud:

1) 1926. a kevadel Leedus valminud uute tariifide järgi pidid tollid Eesti tekstiilile ja paberile tõusma 30 %. Eesti kaubandus-tööstuskoda tundis muret, et Eesti tekstiilitööstus kaotab sellega umbes 100 miljonit marka. Niigi väikese Leedu turu säilitamiseks oli vaja midagi ette võtta.

2) Toimused Läti-Leedu läbirääkimised ja Tallinnas kardeti, et Läti püüab Leedut Eesti vastu välja mängida. Läti-Leedu delegatsioonide kohtumised lõppesid 1925. a detsembris deklaratsiooniga, milles lubati kaubavahetuses minimaalseid tollitariife ja enamsoodustusrežiimi rakendada [2].

3) Märgatavalt suurenes N Liidu aktiivsus Leedus. N Liit esines initsiatiiviga mittekallaletungilepingu sõlmimiseks. Tallinnas eeldati, et Leedu on valmis N Liiduga eraldi lepingut sõlmima. Läbirääkimistega loodeti Leedut mõjutada sellest loobuma.

1926. a jaanuaris tegi Eesti Leedule ettepaneku kaubalepingu sõlmimiseks. Samal ajal anti Leedu presidendile pidulikult üle Eesti Vabadusrist, mis leidis Leedus suurt heakskiitu [3]. Eestis arvati, et majanduslik lähenemine on võimalik, kui Leedu avab oma turu Eesti ning Läti tööstuskaupadele ja leiab vastutasuks täiendava turu oma viljale.

Eesti ja Läti soov koos Poolaga alla kirjutada vastastikusele mittekallaletungilepingule häiris Leedut. Pealegi oli N Liit lepingus Leeduga nõus tunnustama 1920. a piire (ja seega Leedu õigust Vilniusele). Lisaks kasvas N Liidu transiit üle Leedu, mistõttu Kaunases oldi huvitatud kaubalepingust N Liiduga. Leedu arendas hoogsalt Klaipeda sadamat ja raudteid, et N Liidu transiiti maksimaalselt siia tõmmata [4]. Eesti saatkond tunnistas, et majandusleping N Liiduga on Leedu jaoks palju tähtsam kui mittekallaletungileping, hoolimata viimast ümbritsevast kõmüst.

Eesti-Leedu majandusläbirääkimised hakkasid venima. Leedu tõi vabanduseks läbirääkimised Läti, Saksamaa ja N Liiduga. 1926. aasta detsembris tunnistas Leedu Panga president Eesti esindajatele, et varem olid Eesti, Läti ja Leedu koostöövõimalused suuremad. Tema ar-

vates pidi Leedu enne Eesti-Läti tolliuniooniga liitumist arendama oma tööstust ning lõpetama Klaipeda sadama ja raudtee ehitused. Takistuseks pidas ta ka Eesti-Poola suhteid ja Leedu-N Liidu mittekallaletungilepingut.

EESTIT ÄHWARDAB ISOLATSIOON

Hoolimata Rahvasteliidult saadud laenust ähvardas Eestit 1926. a lõpul - 1927. a algul oht sattuda poliitilisse isolatsiooni. Läti ja Leedu läbirääkimised N Liiduga olid tunduvalt edukamad. Ka Eesti, Läti ja Soome välisministrite nõupidamine 1927. a jaanuaris ei andnud loodetud tulemusi. Balti liidu küsimusi seal ei arutatud. Soome oli arvamusel, et Balti riikide konverentsi tasub kokku kutsuda vaid siis, kui seda nõuavad erakorralised põhjused. Lõunanaabriga oldi niigi kriisi lävel. 1926. a detsembris sai Leedus riigipöördega pea- ja välisministriks A. Voldemaras. Tema eitav suhtumine Balti liitu tekitas Eestis võõrastust.

Eesti proovis suhete parandamiseks Leeduga kasutada majandusläbirääkimisi. Viimase ühinemine Eesti-Läti tolliuniooniga tunnistati ebareaalseks. Küll aga üritas Eesti esindaja Leedus H. Oiderman mitmel korral kaubalepingu läbirääkimisi taaselustada. Märtsi alguses oli temagi sunnitud mõõnma, et asi on muutunud naeruväärseks ning ta keeldus uutest sammudest selles suunas [5]. Otšiti teisi teid.

1927. a märtsis külastas Leedut Eesti kaubandus-tööstuskoja delegatsioon. 27. märtsil avati Kaunases Leedu-Eesti ühing. Eesti delegatsiooni tagasipöördumisel Tallinna hinnati koostöö väljavaateid kõrgelt. "Päevaleht" arvas isegi, et nüüd on "Pan-Baltikumi" idee teostumas [6]. Delegatsiooni juhi J. Puhki kinnituste kohaselt leidnud Pan-Baltikumi kava Leedus elavat vastukaja [7].

Uus tagasilöökk saabus üsna pea. Leedu sisepoliitilise olukorra teravnemine, Seimi laialisaatmine, arreteerimised ja Leedu-Poola pingete kasv takistasid suhete edasist arenemist. 23. aprillil leidis "Päevaleht", et Leedu sisepoliitikas pole stabiliseerumist loota ning see mõjub häirivalt ka naabritele. 20. maiks kokkulepitud Balti riikide kaubanduse ja tööstuse esindajate kohtumine Riias jäi Leedu keeldumise tõttu pidamata. Puhk arvas, et siin on tegemist kiilu löömisega Balti riikide vahele ja nägi selle taga välismaist mõju [8].

1927. a juulis nimetati Eesti Vabariigi esindajaks Leedus O. Öpik. Välisministeeriumi poolt uuele saadikule antud instruksioonid huvitati kaubalepingu kiiret sõlmimisest. Selle täitmine osutus aga võimatuks. O. Öpik kinnitas 17. augustil väliskomisjoni koosolekul, et huvi Eestiga sõlmitava kaubalepingu vastu Leedus puudub [9]. Selles

osas ei andnud tulemusi ka Leedu kaubandus- ja tööstuskoja delegatsiooni vastukülaskäik Tallinna 1927. a augustis. Delegatsiooni esimees J. Dobkevicius vabandas Leedu huvipuudust väitega, et Leedu ootavat enne ära Eesti ja Läti tolliuniooni sõlmimise ning ühinevat siis [10].

KAS TULEB TOLLISÕDA?

1928. a teatati Leedus uuest tollitariifide tõstmisest nende riikide kaupadele, kellega kaubalepingut pole sõlmitud. Eesti ja Leedu vahel ähvardas puhkeda "tollisõda". Uuesti tunti teravat vajadust kaubalepingu või mingi muu kokkuleppe järele, et tariifide tõstmine ei puudutaks Eestit. Selleks andis lootust Lätis 1928. a aprillis kehtestatud tollikorraldus, mis ei laiendanud Leedule maksimaaltariife. Vestluses Eesti uue saadiku H. Lareteiga pidas Leedu välisministeeriumi direktor D. Zaunius eestlastele soodsat lahendust täiesti võimalikuks. H. Laretei arvates loodeti seejuures Eesti toetusele Genfis, kus pidi arutusele tulema Leedu-Poola konflikt. Olukorda komplitseeris veelgi Eesti kavatsus tõsta ka oma tollitariife. Nii muutus Eesti-Leedu tollisõda järjest reaalsemaks.

KAHETEISTKÜMNENDAL TUNNIL

Kaubalepingu küsimust pidid teel Rahvasteliidu istungile Genfi arutama Eesti välisminister H. Rebane ja Leedu pea- ning välisminister A. Voldemaras. H. Rebane sai kaasa volituse astuda läbirääkimistesse. Lepingu sõlmimise korral võis ta asuda sellekohaste nootide vahetamisele. A. Voldemaras sõitis aga minema Eesti välisministrit ära ootamata. Samuti ei kohtunud ka Genfis. Eestis leiti, et ilmselt on Leedu kaotanud huvi kaubalepingu sidumiseks Vilniuse probleemiga.

Leedu uute tollitariifide jõustumise tähtaeg oli 1. oktoober 1928. Veel 25. septembril püüdis H. Laretei Eesti välisministeeriumist, millised võimalused on Eesti-Poola lepingust Leedu klausli kiireks kaotamiseks. Talle vastati, et dokument on liiga värske, et teda kohe revideerida. Igaks juhuks anti talle siiski volitus Eesti-Leedu lepingule alla kirjutamiseks, kui see äkki õnnestub. Ühtlasi teatati, et kuna läbirääkimised on käimas, siis Eestis tollikõrgendusi Leedu suhtes veel ei rakendata.

26. oktoobril 1928. a tutvustas H. Rebane rahaasjade komisjonile Eesti-Leedu suhete hetkeseisu ja teatas, et Leedu on teinud ettepaneku sõlmida ajutine kokkulepe kuni 1. jaanuarini 1929. a [11]. Küsimust arutati põhjalikumalt väliskomisjoni koosolekul 27.-28. oktoobril 1928. a, kus leiti, et nii lühiajalisel kokkuleppel pole mõtet. Leedu ette-

paneku taga võis aimata N Liidu soovitus Kaunasele suhteid parandada Eesti ja Lätiga, et mitte anda Poolale kätte trumpe Leedu-Poola läbirääkimistel [12].

Mitteametlikud kõnelused Eesti ja Leedu vahel jätkusid novembris. Ilmus isegi teateid, et need on edukad ja võib tulemusi oodata [13]. Kaubalepinguni siiski ei jõutud.

H. Laretei tegi 1928. a lõpul ettepaneku kasutada poliitilisi vahendeid Leedu mõjutamiseks, näiteks saadiku ärakutsumist Kaunasest. Pealegi ei näinud ta mingit mõtet sinna edasi jääda. Sellest variandist siiski loobuti. Seoses Litvinovi protokolliga allakirjutamisega soovitas H. Laretei Tallinnal veel kord Eesti-Leedu kaubandusläbirääkimised taas elustada, ent neil polnud tulemusi. Huvi asja vastu langes. Eesti tähelepanu tõmbasid nüüd endale Eesti-N Liidu ja Eesti-Saksamaa kaubandusläbirääkimised ning alanud Eesti-Soome majandusläbirääkimised.

KAS MINNAKSE UUELE RINGILE?

Leedu huvi kaubavahetuse vastu 1929. a teisel poolel mõneti kasvas - viljahinnad langesid ja tuli uusi turge leida. Eestis räägiti samal ajal teravilja kaitsetollil uuendamisest, millega toll Leedu viljale oleks tõusnud 50%. Riigikogus O. Strandmani poolt läbisurutud teravilja kaitseadus ei mõjunud Eesti majandusele tervikuna positiivselt [14]. Leedus aga kardeti põhjendatult, et seadus ahistab niigi minimaalset Eesti-Leedu kaubavahetust. Leedupoolsest huvist läbirääkimiste alustamiseks siiski ei piisanud.

Tõsiseks takistuseks olid O. Strandmani valitsuse head suhted Poolaga. Juba 5. juulil 1929. a hoiatas H. Laretei, et ajakirjandusest läbijooksnud teade riigivanema Poolasse sõidust vähendab veelgi lootusi Leeduga kaubalepingu sõlmimiseks. O. Strandmani ja J. Lattiku külaskäik Poolasse 8.-10. veebruarini 1930. a, eriti aga peatumine Vilniuses, panid ligi aastaks Eesti-Leedu kaubalepingu läbirääkimised seisma.

Alles oktoobris 1930. a teatas H. Laretei, et Leedus toimusid muutused ja uued võimalused on avanemas. Kaunas tegi eraisikute kaudu vihje, et nüüd võiks Tallinn esineda uue initsiatiiviga [15]. Eesti oli selleks ajaks kehtestanud teravilja kaitse seaduse ja viljamonopoli, Leedult nõudis majanduskriis aga iga väiksemagi viljaturu ärakasutamist. Leedu lähenemist Balti riikidele soodustasid ka poliitilises elus toimunud sündmused. Litvinovi protokolliga hakkasid paranema N Liidu ja läänenaabrite suhted. Samal ajal tekkisid Leedul probleemid Saksamaaga (Klaipeda küsimus) ning Kaunases sooviti näidata, et tal on peale N Liidu teisi toetajaid. Lisaks sellele olid Läti ja Leedu läbi-

rääkimised lõpule jõudmas ja loogilise jätkuna oodati Eesti-Leedu kokkulepet. Kaasa aitas ka A. Voldemarase kõrvaldamine aktiivsest poliitilisest elust - too polnud eriti uskunud Balti liidu võimalikkusesse.

LÕPUSIRGEL

Läti-Leedu kaubaleping kirjutati alla 24. novembril 1930.a. Järgmisel päeval saadeti Eesti esindaja R. Mickwitz Kaunasesse, et konsultatsioone alustada. Seal kinnitati, et leping huvitab Leedut vaid juhul, kui neil õnnestub Eestisse vilja müüa (nõuti Eesti ostukohustust 5000 tonnile rukkile ja samasuurele kogusele nisule). Eestit huvitas turu leidmine tsemendile, tekstiilile, aga ka radiaatoritele, telefoniaparaatidele jms. Majandusministeeriumi seisukohad esitati Eesti välisministrile 5. detsembril. Neis peeti võimalikuks, et Leedult ostetakse rukist 5000 tonni (kui Eesti antud aastal üldse rukist impordib). Nisu vastav kontingent ei tohtinud aga ületada 2500 tonni 50 %-lise tollialandusega. Eesti tsemendile nõuti tollivabadust või maksimaalselt 50 %-list tariifi. Tollisoodustusi sooviti veel aknaklaasile, paberile, tselluloosile. Eelistati lihtsat enamsoodustuslepingut koos Balti klausliga. Eesti delegatsiooni juhiks määrati kaubandus- tööstuskoja esimees L. Sepp.

Kõnelused katkestati ajutiselt 16. detsembril. Vaheaeg tehti ametlikult seoses jõulude lähenemisega. Tegelikult oli põhjuseks asjaolu, et Eesti taotles tollisoodustusi aurukateldele, telefoni- ja raadioaparaatidele, puuvillasele lõngale ja -niidile. Nende artiklite osas oli Leedu Lätile teatud erisoodustusi lubanud. Ta oli valmis neid ka Eestile andma, kuid enne peeti õigeks ära oodata Läti-Leedu lepingu ratifitseerimise ja Läti viljaostu vormistamine. Läbirääkimisi otsustati jätkata järgmisel aastal.

EESTI VÕIKS RAHULE JÄÄDA

Kaubaleping sõlmimisi 15. jaanuaril 1931. a Sellega algas Eesti ja Leedu suhetes mõningane elavnemine. Eesti ajakirjanduses ilmus rida artikleid, milles kiideti Kaunasel toimunud meelemuutust, orienteerumist Balti riikidele. 16. veebruaril kutsuti kokku Eesti-Leedu ühingu asutamiskoosolek. Mõni kuu hiljem organiseeriti Balti riikide õigusteadlaste konverents ning toimusid Eesti ja Leedu ajakirjanike vastastikused külaskäigud, samuti reorganiseeriti Leedu-Eesti ühing.

Eriti kasulik oli kaubaleping Eestile. Majanduskriisi tõttu langes Eesti ekspordi maht Leetu küll nii koguseliselt kui väärtuseliselt, kuid Leedu osakaal Eesti väljaveos siiski pisut tõusis. H.Laretei resümeeris,

et leping tõi kasu Eesti tekstiilitööstusele, mis oli Leedu turgu kaotamas, võimaldas Lätiga võistelda lõngade sisseveos ning avas uued võimalused tsemendi ekspordiks. Kasu sai ka Eesti paberitööstus, mille ekspordist suundus 1932. a Leetu 31,3 %. Trükipaberi väljaveos püsis Leedu teisel kohal ja sinna läks peaaegu kogu Eestist eksporditud kirjutuspaber.

KAUNAS EI LEPI NEGATIIVSE BILANSIGA

Leedu polnud saavutatuga rahul. Oli soovitud tasakaalustatud kaubalepingut, kuid Eesti turu osatähtsus Leedu ekspordis oluliselt ei tõusnud. Bilanss jäi Leedule negatiivseks.

Kaunas hakkas juba 1933. a lepingu revideerimist nõudma. Ametliku noodiga teatati 2. mail kavatsusest loobuda 1931. a 15. jaanuari kokkuleppega Eestile antud erisoodustustest. Kui Eesti sellega ei nõustu, ähvardati kogu lepingu ülesütlemisega. Tallinnas leiti, et Leedu turg on edaspidigi tähtis kirjutus- ja trükipaberi ning puuvillase lõnga väljaveol. Seepärast otsustati vähemalt enamsoodustusega riigi staatus säilitada ja 17. mail kirjutati Tallinnas alla "Eesti-Leedu kaubandusliku kokkuleppe muutmise protokollile".

1933. a lõpul alustati läbirääkimisi uue kaubalepingu sõlmimiseks. Detsembris Tallinnas toimunud kohtumisel koostati osaliste tollisoodustuste alla kuuluvate kaupade nimekiri ja kehtestati kontingentide ülemmäärad. 13. jaanuaril 1934. a sõlmiti Tallinnas Eesti-Leedu järjekordne kokkulepe - kaubanduskonventsioon. Sellele vaatamata püsis Leedu Eesti kaubapartnerite pingereas jätkuvalt teise kümne sees.

Eesti ja Leedu kaubanduslik-majanduslikud suhted olid kogu perioodi kestel minimaalsed. Sellelaadsed läbirääkimised olid sageli alutatud poliitilistele küsimustele ning sõltusid suuresti Eesti-Poola ja Poola-Leedu suhete hetke seisust.

5. KRIISIAEGSED TOLLIUNIOONI LÄBIRÄÄKIMISED (1931-33. a)

Lootused, mis olid rajatud majanduskriisi tingimustes sõlmitud kaubalepingutele, ei täitunud. Valminud kokkuleppeid asuti koheselt revideerima ning hoolimata täiendustest ja lisalepetest kaubavahetus oluliselt ei suurenenud.

SÕED PUHUTAKSE LÕKKELE

1931. a tõstatati uuesti Eesti-Läti tolliuniooni küsimus ning kõne alla tuli Leedu kaasamine. Tolliuniooni idee juurde tagasipöördumise põhjused olid järgmised:

1) Omavahelised kaubalepingud löid aluse edasiseks tihedamaks koostööks, vähemalt lootis seda Balti riikide avalikkus.

2) 1930. a mais avaldatud Prantsusmaa memorandumiga muutus aktuaalseks Euroopa unioon. Rahvasteliidu juures moodustati komisjon, mis pidi selgitama Pan-Euroopa liidu loomise võimalusi. Esiplaanil olid majanduslikud probleemid [1]. Euroopa Unioon oli keskseks kõneaineks Rahvasteliidu täiskogu 11. korralisel istungjärgul 1930. a sügisel. Mitmed sõnavõtjad tõestasid, et unioon saab alguse regionaalsetest lepingutest, mis peaksid nn majandusliku isoleerumise ja kõrged tollitakistused kaotama [2].

16.-17. juunil 1930. a toimus Kaunases kolmas Eesti, Läti ja Leedu kaubanduse- ja tööstuse esindajate konverents. Leedu esindaja P. Karvelise avaettekannet oli pühendatud Euroopa tollirahu ideele ja Balti riikide tähtsusele selles. Ettekandja leidis, et Balti klausel tuleks surunud punktist välja tuua [3]. Eesti esindaja R. Berendsen rõhutas, et suured rahvusvahelised tollirahukonverentsid ei aita Balti riike, kui ei suudeta ise ühineda [4].

3) Eeskuju andsid lähemad naabrid Euroopas. Majanduskriisi tingimustes hakati sõlmima regionaalseid lepinguid, et mingil määral piirata senist tollide pideva tõstmise praktikat. 22. detsembril 1930. a kirjutati Madalmaade ja Skandinaavia riikide vahel alla Oslo konventsioonile, millega kohustuti tollide tõstmisest teatama 15 päeva ette ning avaldati taht edaspidi tollibarjääre vähendada [5].

4) Otsese tõuke tolliuniooni läbirääkimisi Eesti-Läti vahel taaselustada andis 1931. a märtsis sõlmitud Saksa-Austria tolliliit.

Tolliuunioon oli uuesti päevakorral Eesti ja Läti välisministrite kohtumisel Riias 4. mail 1931. a. K. Ulmanis tõestas Saksa-Austria uniooni näitel, et pole vaja ühtlustada kõiki seadusi, nagu Eesti ja Läti on seni püüdnud teha [6]. J. Tõnisson kinnitas ajakirjandusele, et lepiti kokku edaspidisteks läbirääkimisteks tolliuniooni küsimustes, ning pidas vajalikuks nii omavaheliste kui teiste maade kogemuste ärakasutamist [7].

N. Reegi sulest ilmus 1931. a ajakirjas "Kaitse Kodu" Euroopa sõjalis-poliitilise olukorra analüüs. Ta kirjutas, et ühiste huvidega riigid on sunnitud sõlmima avalikke ja salajasi sõjalis-poliitilisi lepinguid. Balti riikide liitumisel võis artikli autori arvates olla vaid kaitse-eesmärk [8]. Refereerides Prantsuse kindralstaabi väljaannet "France Militaire", hoiatati Saksamaa ja N Liidu

est. Artikli ajendiks oli tõenäoliselt 1926. a neutraliteedi ja mittekallaletungilepingu pikendamine N Liidu ja Saksamaa vahel.

Balti riigid otsisid uusi teid omavaheliseks lähenemiseks. Senisest laialdasemalt tutvustati naabermaade elu-olu ja kultuuri. Aktiivsemalt hakkas tegutsema Läti-Leedu sõprusühing ning samalaadsed ühingud loodi Eesti ja Läti ning Eesti ja Leedu vahel. Lisaks Eesti-Läti ajakirjanike sõprusliidule (loodi 1928.a) kujunesid 1931. a ka Läti-Leedu ning Eesti-Leedu ajakirjanike liidud ja nende baasil Balti pressiliit.

Oktoobris 1931. a ilmus Eesti ajakirjanduses rida artikleid, milles propageeriti Balti majandusliidu loomist. Esitati Eesti, Läti ja Leedu majandustegelaste arvamusi ja ettepanekuid [9]. Propageeriti Balti riikide ühiste välisesinduste loomist, ühist osavõttu rahvusvahelistest nõupidamistest ja konverentsidest. Konkreetsete majanduslike kavadeni jõuti 1932. a.

UUE LÄHENEMISTEE OTSINGUD

Läti delegatsiooni liige V. Munters tunnistas 1932. a jaanuaris Eesti ja Läti välisministrite kohtumisel, et tema valitsus kavatseb esineda nn kriisitolliuniooni ettepanekuga. Sellekohaselt tollipiir kaotatakse, sest kaubandust kontrollitakse kriisioludes teisiti - valuutapiirangute, kontingentide, monopolide jms abil [10]. Lätlased olid tolliuniooni propageerimisel eriti aktiivsed. Läti endine saadik Moskvas K. Ozols pidas Riias 27. jaanuaril 1932. a ettekande, milles ta nõudis Läti, Eesti ja Leedu harmoonilise majandussüsteemi loomist. Baltimaade ühendamise ideed propageeris innukalt A. Bihlmans, kellelt ilmus sellekohane artikkel "Europäische Revue" veebruarinumbris. Tema samasisuline kirjutis "Euroopa teelahkmed ja Balti riigid" avaldati ka 8. ja 10. jaanuaril "Postimehes". A. Bihlmans tegi ettepaneku organiseerida ülemerekaubanduseks Balti riikide ühine laevastik ja luua ühised kaubaagentuurid peekoni, või, munade jt põllumajandussaaduste turustamiseks Inglismaale, Prantsusmaale ja mujale. Ta pidas tarvilikuks Balti riikide ühiste lina-, või-, puu- jms trustide loomist. Tuli moodustada ka Balti riikide ühine majanduskomisjon, mis võinuks sekkuda erama-jandusse ja plaanipäraselt juhitava majanduse luua [11].

Eesti-Läti ühingu esimees A. Piip külastas 24. veebruaril 1932. a sõsarühendust Riias. Pärast pidulikke kõnesid otsustati ühingute baasil moodustada juriidilis-majandusliku, kultuurialase ja poliitilise koostöö komisjonid. Ka 5. märtsil 1932. a Riias toimunud Läti-Leedu ühingu kongressil peeti vajalikuks ühise Balti riikide büroo loomist. Baltisaksa autor R. Wittram märkis neid fakte kommenteerides: korraga

on idee Balti riikide liidust jälle minevikust välja kaevatud, aplausiga tervitatud ja kasutusele võetud [12].

EESTI ENESEREKLAAM

Eesti esines ametlikult nn. tollirahuettepanekuga. Vabariigi valitsus kinnitas 28. jaanuaril 1932. a konventsiooni kava, millega Lätile, Leedule ja Soomele tehti ettepanek säilitada hetkel kehtivad tollimäärad, tollide tõstmise puhul aga teatada sellest ette ning pidada vastavaid läbirääkimisi [13]. Veebruari alguses esitati Balti riikide valitsustele ettepanek, millega püüti nende tihedamat koostööd saavutada. Eestile oli sel hetkel vajalik rahvusvaheline toetus, sest N Liiduga peetavatel mittekallaletungilepingu läbi- rääkimistel jäadi praktiliselt üksi. Rahvusvahelise tunnustuse eest hoolitses eriti Pusta, kes 1932. a mais teatas, et tema artiklile tollivaherahust reageeriti lääneriikides väga elavalt [14].

Kõige otsesemalt oli aga tollirahu ettepanek suunatud Leedule, kust oli oodata uusi kitsendusi Eesti kaupade sisseveole. 27. veebruaril 1932. a tunnistas Eesti saadik Leedus oma kirjas välisministrile, et seal ei olda ettepanekuga ilmselt nõus, kuna Eesti-Leedu kaubavahtuse ühekülgsus pole kellelegi saladuseks. 12. märtsil teatati juba ametlikult, et arvestades kaubavahtuse kitsendustega Eestis ja Lätis, ei saa Leedu tollirahu ettepanekuga ühineda. Analooiliselt vastas Soome, kelle arvates konventsiooni mõju võis olla vaid põhimõtteline, mitte aga praktiline.

H. Tammer kommenteeris tekkinud olukorda: tolliuniooni läbirääkimised võtsid Läti algatusel korra elavama kuju, aga positiivseid tulemusi ei järgnenud. Eesti tollirahu ettepanek oli aga "surnult sündinud" [15]. 1932. a suvel kordas Eesti ettepanekut oma saadikute kaudu, kuid vastused jäid eitavateks.

VAJA ON MIDAGI ENAMAT

Tolliuuniooni küsimus jäi päevakorda edasi. 1932. a mais toimus Eesti ja Läti majandustegelaste konverents, kus otsustati pöörduda valitsuste poole ettepanekuga tolliuniooni eeltöid jätkata. Sama aasta septembris kinnitasid ka mõlema riigi välisministrid seda soovi oma järjekordsel nõupidamisel.

Tolliuuniooni kava oli üheks konkreetseks aluseks, millelt Balti riigid muutunud rahvusvahelises olukorras 1933. a alustasid tihedamat läbikäimist. See omakorda oli eelduseks Balti liidule. Alates veebruarist-märtsist sai Eesti välisministerium üha sagedamini teateid Saksa-

maa pärast Leedus valitsevast ärevusest ning ajakirjanduses ilmuva-
test kirjutistest Balti liidu kohta. 1933. a alguses elavnes idee Läti-Lee-
du tolliunioonist [16]. See oli ilmselt otsene reageering Saksamaa ak-
tiivsuse kasvule.

Aprillis teatas N Liidu ajaleht "Izvestija" Saksamaa mitteametlikust tol-
liuniooni ettepanekust Balti riikidele. 21. aprilli "Päevaleht" eitas "Izvesti-
jas" ilmunut ja kuulutas selle väljamõeldiseks. Nädal hiljem tunnistas aga
sama leht, et Saksamaa oli tõepoolest visanud "majandusliku sööda Balti ri-
ikidele" [17]. Kuigi põllumajandusringkondadele oleks niisugune variant so-
binud, sundis poliitiline olukord Balti riike hoiduma majandusliidust Saksa-
maaga.

1933. a mais kohtusid Eesti ja Läti välisministrid, et avalikku arva-
must rahustada. V. Munters kirjutas kohtumise eel, et Eesti-Läti tolli-
unioonile tuleb öelda lõplikult "ei" või "ja". Ta avaldas lootust, et õn-
nestub murda jää, millesse tolliunioon on aastatega külmunud [18].

Neljas Balti riikide kaubanduse- ja tööstusesindajate konverents
toimus Riias septembrikuus. Päevakorra viis ettekannet pühendati ot-
seselt tolliuniooni ja Balti riikide majandusliku koostöö küsimustele.
Konverentsi lõpul moodustati spetsiaalne organ - komitee, mille üle-
sandeks sai vastuvõetud otsuste elluviimine [19].

1933. a novembris ilmunud "Läti-Eesti ühingu kuukirjas" võtsid
taas sõna Eesti ja Läti välisministrid ning kutsusid üles lõpetama
vaidlused ja lahendama lõplikult tolliuniooni küsimuse [20].

Tolliuunioon jäi siiski kaugema perspektiiviga probleemiks. Muutunud rah-
vusvahelises olukorras vajasisid Balti riigid mingit kiiremini sõlmitavat ja poli-
itilise iseloomuga lepingut. Pealegi hoiatas Eesti esindaja Riias, et sealsed
laod on nii oma kui ka välismaalt veetud kaupu täis ning niisuguses situat-
sioonis ei tohiks tolliuniooniga rutata. E. Virgo leidis ühtlasi, et tõeline tol-
liunioon on võimalik vaid siis, kui tekib föderatsioon või luuakse ühine kõr-
gem organ. Selle teostamiseks pidas ta möödapääsmatuks Eestis ja Lätis tuge-
vate valitsuste tekkimist [21].

O. Öpik arvas hiljem, et jõud, kes "seestpoolt töötasid iga tõsisema
liitumise vastu, olgu see majanduslikul või poliitilisel alal, olid palju
tugevamad kui need, kes suutsid probleeme vaadelda laiemast vaate-
vinklist" [22]. Ajaloolises perspektiivis tundub, et Balti riikide majand-
usliku liidu idee ja eriti Eesti-Läti tolliuniooni kava olid aastatel
1926-33 tähtsaimad momendid Balti riikide koostöös. Idee püsis mõn-
da aega aktuaalsena ka pärast Balti liidu loomist 1934. a septembris.

III BALTI RIIKIDE ÜHISKONDLIKE ORGANISATSIOONIDE SUHTED

1920.-30. aastatel tunti Balti riikides kõikidel elualadel loomulikku huvi naabermaade saavutuste ja kogemuste vastu. Omavahelisi side- meid oli agronomidel, ajakirjanikel, arstidel, juristidel, majanduste- gelastel, politseinikel, raamatukogutöötajatel, riigiteenistujatel, sõja- väelastel, tuletõrjujatel, õpetajatel, üliõpilastel ja teiste elukutsete ning -alade esindajatel. Suhteid arendati kahel tasandil. Esiteks olid väga tähtsad üksikisikute, asutuste, ettevõtete ja organisatsioonide vaheli- sed töökontaktid. Raudteelaste, piirivalvurite, side- ja tollitöötajate töö polnud ju mõeldav naaberriiği ametikaaslastega kokku puutumata. Sellesse valdkonda tuleks ka perekondlikud ja muud isiklikud läbikäi- mised arvata. Olulisemad olid aga otsestest tööülesannetest mittetule- nevad kontaktid, mille loomiseks ja hoidmiseks tehti lisajõupingutusi. Just seda laadi vahekorrad on olulised riikidevaheliste suhete iseloo- mustamisel. Poliitilistel ja ideoloogilistel kaalutlustel toetasid Balti riiki- kide valitsused selliste sidemete loomist. Demokraatlike riikide puhul saab just nende suhete järgi otsustada, kas elanikkond toetab nn ametlikku poliitikat või mitte. Nn mitteametlikud kontaktid olid mõ- nikord isegi olulisemad, sest erinevatel põhjustel Balti riikide koostöö valitsuste tasemel aastatel 1926-34 eriti ei laabunud. Seda eelneva ja järgneva perioodiga võrreldes. Eesti-Läti ja Läti-Leedu, aga samuti Eesti-Soome lähenemist soodustasid muidugi Vene impeeriumi ajast säilinud sidemed. Paljudel juhtudel toimus pärast iseseisvumist suhte- te taastamine. Kiiresti jõuti koostööni just neil aladel, kus varasemad kontaktid olid tihedamad.

KAUBANDUS-TÖÖSTUSKOJAD

Majanduslikud probleemid tekkisid poliitiliste kõrvale vahetult pä- rast iseseisvuse saavutamist, kuid esialgu olid need allutatud sõjalis- poliitilistele küsimustele. Balti riikide majandustegelaste perioodiliste- le konverentsidele pandi alus 1927. a. Algatus tuli Eesti kaubandus- ja tööstuskojalt. Selle juhataja J. Puhk tegi märtsis 1927. a Läti ja Leedu vastavatele organisatsioonidele ettepaneku tulla juba mais ühisele konverentsile. 1927. a sügisel pidasid Eesti ja Läti esindajad kahepool- se nõupidamise. Kolme Balti riigi esindajad kohtusid siiski alles 1928. a aprillis. Oluline oli nõupidamistel käsitletu publitseerimine eribros- hüürina või kaubandus-tööstuskoja väljaannetes, kus avalikustati omavahelise koostöö raskusi. Kolmas konverents toimus Kaunas

1930.a juunis, juba süveneva majanduskriisi tingimustes. Kriisi tõttu saigi järgmine konverents teoks alles 1933. a septembris. Nüüd tehti ettepanekuid ühtse majandusliku terviku loomiseks Baltikumis. Valiti büroo (komitee), kes pidi otsused ellu viima.

Kõikidel sel ajal peetud majandustegelaste konverentsidel räägiti tolliunioonist nii Eesti-Läti kui ka kolme Balti riigi vahel. Ometi ei õnnestunud neid kunagi sõlmida [1].

Viies konverents oli 1934. a jällegi Tallinnas, aga alles pärast Balti liidu lepingu sõlmimist. Seal esitatud 8 referaadist oli enamus pühen datud konkreetsetele küsimustele, mille lahendamine soodustanuks omavahelist koostööd. Neist kõige olulisemateks olid Balti riikide ühtse elektrifitseerimise ja industrialiseerimise plaani ning ühtse tollinomenklatuuri väljatöötamine, Balti vabariigide arendamine ühtseks Balti kaubanduskeskuseks ja raudteedevõrgu ühtlustamine. Enamus konverentside otsuseid jäid siiski ainult paberile ja kahjuks loobuti 1936. a ühistest majanduskonverentsidest üldse.

AJAKIRJANIKE LIIDUD

Ajakirjandus mängis suurt rolli Balti liidu idee omaksvõtmisel ja suhtumise kujundamisel naaberriikidesse. Erinevatesse parteidesse ja grupeeringutesse kuuluvatel ajakirjanikel oli ka neid ühiseid huvisid ja eesmärke, mida olnuks kergem saavutada koostöös naabritega. Pärast Eesti Ajakirjanike Liidu loomist 1919. a astutigi kohe sidemetesse naaberriikide Soome ja Läti ajakirjanikega. Esimesed vastastikused ametlikud külaskäigud tehti 1919-21. a.

31. maist - 3. juunini 1921. a korraldati Kaunases Eesti, Läti ja Leedu ajakirjanike konverents, mille keskseks teemaks sai Balti riikide ühine poliitiline koostöö ja propaganda välismaal [2]. Seda peeti vajalikuks kooskõlastatult teha. Kaunase kohtumisel otsustati lähemal ajal Riias kokku kutsuda Balti ajakirjanike kongress Balti pressiliidu moodustamiseks. Erinevatel põhjustel jäi asi seekord siiski katki.

Eesti lootused olid tol perioodil rajatud Balti riikide liidule Poolaga, ent kindlasti Soome osavõtul. Ka osa ajakirjanikke taotles laiem a ühenduse - Balti-Skandinaavia pressiliidu - loomist. Eeldused selleks tekkisid 1923. a, kui Eesti laulupeole tulid kokku 44 ajakirjanikku Inglismaalt, Ungarist, Rootsist, Taanist, Norrast, Soomest, Lätist, Leedust ja Poolast. Mõnedel andmetel sõitsid Skandinaavia ajakirjanikud Eestisse teadmiselega, et siin toimub Balti ja Skandinaavia riikide ajakirjanike konverents. Eesti süü tõttu jäi soodne võimalus siiski kasutamata, sest olulisemaks peeti Eesti propagandat välismaal [3]. Sel ajal tekkisid Balti riikide ajakirjanikel sidemed ka rahvusvaheliste ajakirjanike

ühendustega. 1926. a juunis toimus Lübeckis Baltimere-äärsete riikide ajakirjanike konverents. Pisut hiljem kohtusid Genfis Rahvasteliidu riikide välisministeeriumide pressibüroode juhatajad, kes soovitasid moodustada kahe-kolme riigi ajakirjanike pressiliite, mis hiljem ühineksid. Teoks saidki Poola-Rumeenia, Saksa-Austria, Väikeliidu riikide (Tshehoslovakkia, Jugoslaavia, Rumeenia) jne pressiliidud.

23.-24. veebruaril 1928. a toimunud Eesti-Läti ajakirjanike konverentsil loodi samuti omavaheline liit. Samal aastal asutati ka Eesti-Poola ja Läti-Poola ajakirjanike liidud.

Laiemat pressiliitu üritati luua Läti vabariigi 10. aastapäeval 1928. a novembris Riias peeti siis Soome, Rootsi, Poola, Leedu ja Eesti ajakirjanike nõupidamine, kus otsustati moodustada alaline büroo ja võeti nõuks kohtuda igal aastal.

Kindlam kurss Eesti, Läti, Leedu ajakirjanike liitumisele võeti Riias pärast järjekordset Eesti-Läti pressikonverentsi 20. veebruaril 1931. a. 27. juunil 1931. a sõitsid kuus Eesti ajakirjanikku Kaunasesse, kus sõlmiti Eesti-Leedu ajakirjanike sõprusleping. 17.-19. novembril 1932. a asutati Eesti-Läti-Leedu Ajakirjanike Liit. Otsustati teha kõik ühtlase Baltikumi avaliku arvamuse kujundamiseks. 1932-34. a ilmus tunduvalt rohkem naaberriike tutvustavaid artikleid, peeti meeles ja tutvustati vabariikide aastapäevi ja muid olulisi daatumeid. Arvukamalt kui varem hakkas ilmuma üleskutseid Balti liidu loomiseks. Seda tingis loomulikult rahvusvahelisest olukorrast tulenev vajadus liituda, aga kindlasti mõjutas seda ka ajakirjanike tihedam omavaheline läbikäimine. Eesti, Läti ja Leedu ajakirjanike koostöö jätkus ja süvenes 1930. aastate teisel poolel.

OMAVALITSUSORGANITE LIIDUD

Omaavalitsuslike võimuorganite kontaktid olid Balti riikide suhetes olulisemal kohal. Eestis nagu teisteski Balti riikides kujunesid välja linnade ja asulate ning maakondade ühendused. Maakonnavalitsuste seisund oli ebastabiilne, nad olid alles kujunemas. Võimu jaotamine kesk- ja kohalike organite vahel tekitas probleeme kõigis Balti vabariikides. Seetõttu jäid maakondade omavahelised sidemed nõrgemaks, kuigi vajadust suhete arendamiseks võis märgata [4].

Linnade esindajate kohtumistel jõuti hoopis kaugemale. Seda kergendas tõenäoliselt asjaolu, et eeskujuks oli endine linnade liit Tsaarivenemaa päevilt. 1926. a novembris saatis Läti linnade liidu juhatus naabrite samasugustele ühendustele kirja, milles tehti ettepanek koostööks. Samalaadseid probleeme Balti riikide linna ja alevivalitsutel jätkus. Omaavalitsused olid huvitatud soodsamatest laenudest ja kindlus-

tustingimustest. Analoogseid probleeme oli linnadel neile kuuluvate ettevõtete ja muu omanduse haldamisel ja linnade planeerimisel ning ehituses ja muuski. Väga oluliseks peeti linnade liidu vahel regulaarset informatsioonivahetust.

Balti riikide linnade liitude delegatsioonide kokkusaamine oli 25.-27. mail 1927. a [5]. Ettekandeid peeti neljal teemal: linnade liitude organisatsioon ja senine tegevus, linnavalitsuste õiguslik olukord, linnade finants-majanduslik olukord, linnaehitus ja -planeerimine. Aprillis Riiga saadetud referaadid ilmusid konverentsi ajal eraldi broshüürina, milles oli kokku 14 ettekannet.

Eesti linnade liidu juhatuse esimees Tallinna linnapea A. Uesson ja liidu aseesimees Tartu linnapea K. Luik ning liidu sekretär I. Mühlberg külastasid enne konverentsi Leedut ja saabusid kokkusaamisele koos Leedu linnade esindajatega. See oli vastukülaskäik Leedu linna-tegelaste visiidile 1924. a juunis.

Konverentsil asutati liitudevaheline komitee, kuhu igast riigist kaks esindajat valiti. Järgmine konverents pidi toimuma 1928. a septembris Kaunases.

Saabus aga teatav seisak. Leedu esindus ei ilmunud Eesti, Läti, Leedu linnade liitude komitee kohtumisele 16. juunil 1928. a. Leedu linnade liidu esimees J. Vileišis teatas telegrammiga, et Kaunase konverents tuleb edasi lükata. Põhjuseks oli toodud Leedu sisemised olud ja pingelised suhted Poolaga. Konverents jäi pidamata, kuigi seda mitmel korral (komitee järgnevatel kokkusaamistel) planeeriti. Viimaks töötati välja teise konverentsi täpne kava. Üritus pidi toimuma 1931. a mais Riias, kuid lükati majandusraskuste tõttu veel kord edasi. Komitee istungil mais lepiti kokku uues tähtjas ja kohas. Kokkukutsumise võttis enda peale Eesti ning see toimus 5.-6. septembril 1931. a Tallinnas. Sellel osales üle 70 delegaadi. Kuulati kolme riigi linnade liitude aruanded aastatest 1927-32. Leedu esindaja Vileišis kurtis, et neil on kogu võim keskvalitsuse käes ja kohtadel puudub igasugune autonoomia [6]. Leedu omavalitsuste tihedamat kontakti naabritega takistaski eeskätt sise- ja välispoliitiline olukord. Nende omavalitsused olid keskvoimust tunduvalt suuremas sõltuvuses ja iseseisvad sammud seetõttu raskendatud. Veel 1933. a kevadel, kui üha enam räägiti Balti liidu vajalikkusest, jäi Leedu linnade liit tagasihoidlikuks. 17. märtsil 1933. a saatis Läti linnade liit naabritele kirja, milles märgiti, et kommunaalalal võib rääkida juba tegutsevast "Entente Cordiale"-ist. Arvestades majanduslikes, kultuuri- ja samuti poliitilistes ringkondades tugevnevaid hääli Balti riikide liitumisele, valmistas Läti esindus ette küsimusi, kuidas seda ideed paremini teenida. Leedu pool nõustus, et suurriigid ähvardavad Balti riikide iseseis-

vust, kuid antud hetke peeti siiski liiga segaseks. Pealegi tundus Leedule, et Eestis ja Lätis saadakse nende probleemidest teisiti aru. Arvati, et Balti riikide liidu küsimus ei kuulu omavalitsusasutuste kompetentsi ning loodeti Eesti ja Läti avaliku arvamuse muutustele Leedu probleemide suhtes [7].

ÕPETAJATE LIIDUD

Balti vabariikide õpetajaskonna omavaheline koostöö jätkus endisel kujul, tänu iseseisvuseelsetele sidemetele. Paljud tulevased õpetajad olid õppinud koos õpetajate seminarides; Riia vaimulikus seminaris ja ülikoolides. Koos oli püütud end kaitsta venestamise vastu. 1919. a toimus Läti õpetajate liidu algatusel kolme maa pedagoogide ühishooldamine Riias. Pärast Läti ja Leedu õpetajate küllaskäiku Eestisse 1921. a juulis tegi Läti algatuse kutsuda peatselt kokku "rajariikide" (Soome, Eesti, Läti, Leedu, Poola) õpetajate konverents. Eesti palus selle suvisele vaheajale edasi lükata, millega nõustuti. 18.-19. juuni 1922. a. Riia konverentsil osalesid Soome (2), Eesti (2), Läti (4) ja Leedu (4) õpetajate esindajad [8]. Otsustati iga maa õpetajate liidu juurde asutada informatsioonibüroo, mis peaks sidet teiste riikidega ja vahepeetaks pedagoogikaalast teavet. Balti õpetajate teisel konverentsil (27.-29. juunil 1923. a Tallinnas) moodustati õpetajate liitude esindajatest sekretariaat, mis konverentside vaheajal sidet pidas. Kolmandal konverentsil 16.-18. augustil 1924. a Kaunasel otsustati rajada Balti õpetajate liit. Selleks tuli õpetajate kongress kokku kutsuda ja vastav kokkulepe sõlmida. Balti riigiteenistujate konverentsil (märtsis 1925) pidas Eesti delegaat, Eesti õpetajate liidu esindaja A. Janson ühtlasi nõu õpetajate kongressi läbiviimise asjus. Esimene Balti õpetajate kongress saigi teoks Riias 21.-23. juunil 1925. a. Edaspidi jätkus koostöö kolmel tasandil. Balti õpetajate liidu sekretariaat pidas istungeid mitu korda aastas, konverentsile koguneti kord aastas ja õpetajate kongressid toimusid regulaarselt.

Järgmine kongress pidi toimuma 1927. a, kuid venis peamiselt Eesti õpetajate palgavõitluse tõttu ja teostus alles 28.-29. juunil 1928. a Tallinnas. Tähtsamate küsimustena arutati ühise pedagoogilise ajakirja väljaandmise võimalust, ühiste pedagoogiliste nädalate ja kursuste organiseerimist. Uue nähtusena arvestati raadio kasutamise võimalusi õpetamisel ja naabermaade tutvustamisel. Vajalikuks peeti vastastikuseid õpetajate ekskursioone ning erialaseid näitusi. Ühe probleemina kerkis küsimus, kuidas võõrkeelte õpetamist paremini kooskõlastada ja millist keelt eelistada. Arutati õpetajate diplomite tunnustamist, võimaldamaks vajaduse korral õpetajate ümberasumist ühest riigist teise.

Balti õpetajate järgmine konverents pidi toimuma 1929. a Kaunas, kuid koguneti alles 16.-17. augustil 1930. a Tallinna. Konverents toimus üheaegselt kooli- ja pedagoogikaalase näituse ning kasvatus-teadusliku nädalaga Eestis.

Ühise joonena Balti riikide õpetajate liitude puhul tuleb märkida, et koostööd tegevad õpetajad olid reeglina vasakpoolsemalt meelestatud ja seepärast astuti ühiselt vastu Balti vabariikides tugenevatele meeleoludele senise riigikorralduse revideerimiseks. 1930. a konverentsil kirjutati alla resolutsioonile, milles öeldi, et vastuseisu demokraatiale on märgata mitte ainult koolis, vaid kogu riigis ja konverents peab vajalikuks meetmeid kooli ja riigi demokraatlike aluste kaitseks [9]. Eriti keeruliseks peeti olukorda Leedus, kus peale nn professionaalse õpetajate liidu tegutses veel rahvuslike ja katoliiklike õpetajate liidud. Vasakpoolsemad õpetajad kannatasid nende surve all. Eesti "Õpetajate Lehe" arvates oli ka Läti koolipoliitika 1930. aastate alguses reaktiivne, sest Läti haridusministeerium toetus Läti nationalistlikule õpetajate liidule [10]. A. Janson kutsus Eesti õpetajaid võimalikult arvukalt osalema kolmandal Balti õpetajate kongressil 1931. a juunis Kaunas. Kongressi järel pakkus ta võimalust osaleda nädalasel ekskursioonil Leedus, millest palus rohket osavõttu, sest siis olevat "Leedu kolleegidel paar päevagi kergem hingata". [11]. Tegelikult oli esialgu Lätis ja Leedus kadedust tekitanud Eesti õpetajate liidu ühtsus ja terviklikkus näiline. Mitte kõik õpetajad ei jaganud A. Jansoni [12] ega õpetajate liidu vaateid. Vastuolud Eesti õpetajaskonna seas süvenesid, eriti seoses majanduskriisiga.

Kolmandal Balti õpetajate kongressil osales 75 delegaati Eestist, 130 Lätist ja 186 Leedust ning üle 100 külalise. Kongressi avamisel osalesid ja kõnelesid Eesti ja Läti saadikud Kaunas ning K. Grinius, 1926. a Leedus kukutatud endine president ja nüüdne Leedu õpetajate liidu esindaja. Järgmisel Balti õpetajate konverentsil 1932. a augustis Riias otsustasid õpetajad kahe olulise ettepanekuga pöörduda valitsuste poole. Esiteks soovitati ühel päeval aastas pühendada 1-2 tundi ajaloos, geograafias ja teisteski ainetes kolme Balti riigi lähenemisele ja samuti 16. veebruaril, 24. veebruaril ja 18. novembril 1 tund vastavatele naaberriikidele. Teiseks peeti vajalikuks kooskõlastada ajaloo- ja geograafiaõpikute need osad, kus on juttu naaberriikidest. 1933. a märtsis otsustati õpetajate liitude sekretariaadi koosolekul Balti riikide vastastikuse lähenemise päeva koolides tähistada edaspidi 1. aprillil. 1933. a kevadel töötasid õpetajad läbi koolides kasutatavad ajalooaamatud ja kirjutasi välja naaberriiki puudutavad kohad. Vastavate lõikudega polnud rahul ükski osapool. Leedus kasutatavates õpikutes ei märgitud aga Eestit üldse. 23.-24. juunil 1933. a Tallinnas toimunud

õpetajate XII konverentsil töötasid ajalooõpetajad eraldi seksioonis, et ajaloo õpetamist koolides kooskõlastada.

Baltikumi õpetajate kokkusaamised olid üheks eelkäijaks 1930. aastate teisel poolel toimunud Balti riikide vaimse koostöö kongressidele. Hiljem õpetajate otsesidemed pisut nõrgenesid. Üheks põhjuseks olid siin õpetajate omavahelised suhted, mis kõikides vabariikides teravnesid ja õpetajate organisatsioonide reorganiseerimine. Teise põhjusena võib oletada, et riigivõimuga teatud määral opositsioonis olev vasakpoolne õpetajaskond ei suutnud kohaneda autoritaarsema võimuga ega sõprusliiduga nende riikide vahel. Õpetajate koostööd lõhestasid ka teravnenud vastuolud naaberkeelsete koolide pärast.

ÜLIÕPILASED

Balti riikide üliõpilaste välissidemeid koordineerisid vastavad valistoimkonnad. Lisaks moodustati Balti riikide üliõpilaste liit.

Koostöö vaimse kultuuri alal oli arutlusel koos majanduslike, poliitiliste ja sõjaliste küsimustega Balti riikide esimestel ühistel konverentsidel. 1920. a juulis loodi *Bulduri konverentsil vastavad komisjonid. Haridusministritele esitati muuhulgas kava ülikoolidevaheliste suhete arendamiseks. Nähti ette õppejõudude ja üliõpilaste vahetust, ühiste õppe- ja teadusasutuste rajamise võimalust, kõrgkoolide diplomite vastastikku tunnustamist, jms ettevõtmisi Balti riikide lähenemiseks* [13].

1921. a tekkis Eesti üliõpilaskonnas idee luua Balti üliõpilaste liit. Mõtte algatajateks olid EÜS "Põhjala" liikmed R. Övel, H. Kukk, J. Treiman, jt. Oli iseloomulik, et just "Põhjala" vilistlased andsid suure osa Eesti välisministeeriumi kaadrist [14]. Kutsed ühisele konverentsile saadeti Soome, Läti, Leedu ja Poola üliõpilaskondadele. Balti riikide üliõpilaste I konverentsil 10.-11. aprillil 1923. a Tartus osalesid Eesti, Läti, Leedu ja Soome esindajad. Poolast teatati, et kutse olevat hilinenud. Poola üliõpilaskonda üritati kaasata veel kolmekümnendate aastate alguseni, kuid katsed nurjusid. Poola üliõpilased osalesid vaid 1923-24. a ühistel spordivõistlustel.

Uue ühenduse nimetuseks kavatseti panna üliõpilaste Balti liit, kuid Soome oli niisuguse nimekuju vastu [15]. Hiljem jäi kasutusele osavõtivate riikide esitähete kombinatsioon - SELL. Traditsiooniks kujunesid iga-aastased konverentsid, mis enamasti toimusid kevadmestril. Nõupidamiste vaheajal tegutses nn keskbüroo, mille ülesandeks oli otsuseid ellu viia ja järgmine kokkusaamine ette valmistada. Formaalselt allus keskbüroo juhataja igal aastal valitavale SELL-i presidendile, kuid tegelik täidesaatev võim oli juhataja käes. Teisel konverentsil 28.-29. aprillil 1924. a Riias otsustati, et keskbüroo alaliseks

asukohaks jääb Tartu; siia pidi tulema ka SELL-i peakorter ning arhiiv. Keskbüroo juhatajaks oli edaspidigi Tartu ülikooli esindaja, kuigi algset kavatseti SELL-i juhtkonda regulaarselt muuta. Tartus toimusid edaspidi ka keskbüroo koosolekud, välja arvatud 1926. a mais Kaunasest peetud istung.

SELL tegutses komisjonidena. Üks komisjon tegeles organisatsiooniliste küsimustega, töötas välja SELL-i struktuuri ja programmi. Olu- liseks peeti vastastikuse informeerituse parandamist, üliõpilaslehtedes avaldati artikleid naaberriikide akadeemilisest elust. Sel otstarbel kavandati eriväljaannet. "SELL Nachrichten" hakkas alles 1935. aastal ilmuma. Plaani eriteatmiku ja reisijuhil väljaandmist Eesti, Läti ja Leedu üliõpilastele. Balti riikide kõrgkoolide tutvustav raamat ilmus 1930. a[16].

Teine komisjon kogus informatsiooni õppekursioonide ja raudtee, bussi-, jt liiklusolude kohta Euroopas ja mujal. Üliõpilaskonnad seadsid eesmärgiks mõjutada valitsusi saamaks mõõduka hinnaga välispasse ja hinnaalandust üliõpilaste rongisõidul. SELL püüdis jõudumööda kaasa aidata vastastikustele huvi-, õppe- ja kontsertreisidele. Mitmel korral sõideti vaatama ühiseid spordivõistlusi.

Esimesel konverentsil moodustatud kolmas komisjon arutas õppetööga seotud küsimusi. Põhiettekande sel teemal pidas P. Põld. Ta rääkis eelkõige võimalustest vastastikku diplomeid tunnustada ja naaberriikides praktikume teha. P.Põld vihjas arvukatele erinevustele näiteks arstide ja juristide ettevalmistamises, mis muutis keeruliseks kõrgkooli lõpetanute töötamisvõimalused naabrite juures. Lisaks tulid arvesse keeleprobleemid. Diplomite vastastikune tunnustamine, eksaminouete ühtlustamine, õppeplaanide kooskõlastamine jm selline olid kõneaineks ka ülikoolide rektorite kokkusaamistel ja 1930. aastate teisel poolel peetud Balti koostöö kongressidel.

Neljandas komisjonis arutati, kuidas informatsiooni vahetada õppevahendite olemasolu kohta naaberriikide kõrgkoolides ning nende vastastikuse müügi, vahetamise, pantimise või laenamise mooduseid. Päevakorras oli ka õpikute jt õppevahendite ühine väljaandmine.

Viendas komisjonis räägiti spordivõistluste korraldamisest. Tundub, et selle komisjoni töö oligi kõige edukam. Kuni 1929. a toimusid võistlused suvealadel. Enamasti viidi need läbi septembris. 1929. a märtsis kohtuti esimest korda ka talimängudel, hiljem lisandus male. Mõnel aastal jäid võistlused siiski pidamata. Need nurjusid suvealadel 1929. a septembris; majanduskriisi tõttu ei toimunud 1932. a. talimänge.

Kuues komisjon loodi karskusküsimustega tegelemiseks. Otsustati kõik ametlikud kokkusaamised ja peod alkoholivabaks kuulutada ja

kõiki üliõpilasorganisatsioone selles suunas mõjutada, koostööd teha rahvusvaheliste karskusorganisatsioonidega. Karskuskomisjon ei suutnud aga tegevuse resultatiivsusest võistelda Balti riikide niigi tugeva karskusliikumisega. VI konverentsil 1928. a Riias otsustati, et karskuskomisjoni enam kokku ei kutsuta. Seda tehakse vaid juhul, kui on mingi konkreetne ettepanek, millele SELL saab kaasa aidata [17]. Soome esindus ei osalenud komisjoni töös, sest Soomes kehtiva "kuiva seaduse" tõttu peeti seda üleaaruseks.

Üliõpilaste koostöö algas entusiastlikult nagu teisedki koostöövormid. Samasugune oli ka sidemete nõrgenemine aastatel 1929-32. Nõnda jäi ära 1929. aastaks planeeritud Euroopa ekskursioon. Üliõpilaste matkavõrk, mis suviti naabermaade kolleegidele peavarju andnuks, jäi samuti rajamata. Raskusi oli aastamaksude tasumisega, mistõttu keskbüroo juhatajatele 1930. aasta eest raha ei makstud. Kuni 1931. a oli SELL Rahvusvahelise üliõpilasliidu - CIE-ga ühendust pidanud keskbüroo juhataja kaudu. Kopenhagenis toimunud CIE konverentsile 1931. a detsembris sõitis samuti keskbüroo juhataja, kuid Läti keeldus tema kuludest oma osa tasumast ja saatis iseseisva delegaadi. Sellest tekkinud arusaamatused jätkusid 1932. a. Läti polnud rahul keskbüroo alalise asukohaga Tartus ja eestlasest juhatajaga; keelduti ühisest eelarvest, jne. 1932. a kevadel esitas Läti üliõpilaste esindus memorandum, milles öeldi, et SELL elab läbi permanentset kriisi ja vajab uuendusi. Eesti üliõpilaskond vastas 17. aprilli 1932. a märgukirjas, et SELL-i tegevus on kõige realsemal pinnal seisnud ning on võimaluste piirides orgaaniliselt arenenud [18].

1932. a lõpuks õnnestus arusaamatused likvideerida ning SELL jätkas endise struktuuri ja eelarvega. Koos SELL-i juubelikonverentsiga Tartus 29. aprill - 2. mai 1933. a algas tegevuses uus tõus. Korrapäraselt ilmusid SELL-i konverentside protokollid ja resolutsioonid. Osamaksudega erilisi probleeme enam ei tekkinud. SELL-i viimane, XIV konverents toimus 1939. a mais Kaunases. Esimesest konverentsist osavõtnud H. Laretei sõnul oli SELL organisatsioon, mille tegevus kujundas ja arendas üliõpilastes teatud poliitilist mõtlemisviisi. Ühendus lõi reaalsed võimalused naaberriikide tundmaõppimiseks ja isiklike kontaktide loomiseks [19]. Paljud üliõpilased töötasid hiljem nii välisministeeriumis kui ka teistes riigiasutustes. SELL andis tugeva potentsiaali Balti riikide vaheliseks tihedaks koostööks.

TULETÕRJE LIIDUD

Vabatahtlike tuletõrjeseltside tegevus Baltikumis oli pikaajaliste traditsioonidega. Vene impeeriumi tingimustes toimusid Baltimaade

vabatahtlike tuletõrjeseltside esimesed kongressid. Kokku peeti 9 kongressi, neist viimane oli 1912. a Tallinnas [20]. Endine ühendus lagunes pärast iseseisvumist ning asemele moodustati rahvuslikud tuletõrjajate liidud. 1919. a kinnitati Eesti tuletõrjajate liidu põhikiri. Kohe hakati taastama sidemeid naabermaade tuletõrjajatega. Esialgu piirdus see tervitusteogrammide vahetamisega ning isiklike kontaktidega. Vahetati ka tuletõrjealast kirjandust. 1925. a alguses tekkis idee Baltimere-äärsete riikide tuletõrjajate konverentsi kokkukutsumiseks. Leedu tuletõrje liidu juhatus palus Eesti ja Läti esindajaid osalema 1925. a mais toimuvale Leedu tuletõrjajate kongressile, kuid paraku jäi kokkusaamine ära.

Eesti tuletõrjajate liidu juhatuse aseesimees A. Pirker külastas 1925. a juulis Läti ja Poola tuletõrjajaid, et Balti tuletõrjajate liidu loomist ette valmistada. Tema sõnul keeldus Poola sellest poliitilistel põhjustel [21].

26. septembril 1925. a saabusid Tallinna nõupidamisele vaid Läti ja Leedu tuletõrjad. Siiski loodeti, et pärast kolme riigi liitumist ühinevad ka teised. Lepiti kokku, et ühised konverentsid toimuvad kord aastas. Balti tuletõrjajate liidu täidesaatvaks organiks otsustati moodustada büroo alalise asukohaga Riias. Liidulepingu esialgse teksti koostas jurist, Läti tuletõrjajate liidu juhatuse esimees A. Erglis. Järgmisele konverentsile koguneti 11.-12. septembril 1926. a Riiga. Seal kinnitati Balti tuletõrjajate liidu põhikiri ja eelarve. Valiti liidu büroo ehk juhatus. Juhatuse esimene koosolek peeti 22.-23. jaanuaril 1927. a Tartus. Leedu esindaja jäi tulemata, kuid kirjalikult teatati, et nõustatakse kõigi otsustega. Arutati konkreetseid koostöövõimalusi. 1928. aastaks planeeriti ühist tuletõrjevahendite näitust, otsustati lühiajalisi kursusi korraldada, kuhu oleks kutsutud naaberriikide esindajad. Keele- ja finantsküsimuste tõttu tuli ühisest tuletõrjajate koolist loobuda. Valitsustelt paluti luba õnnetuste puhul tuletõrjel koos varustusega vabalt üle piiri appi minna. Planeeriti ühise ekskursionsiooni korraldamist Euroopa riikidesse.

Järgmine tuletõrjajate konverents oli 30.-31. juulil 1927. a Tallinnas. Uuesti püüti kaasata Soomet. Tõenäoliselt olid Soome tuletõrjad andnud lubadusi osaleda, sest võõrastemaja "Du Nord" ehiti nelja riigi lippudega. Sinna oodati ka Soome delegaate, kes aga ei saanud [22]. Konverents täpsustas järgneva aasta ülesanded. Ka siin loeti Soomega ühendusse astumist üheks tähtsaimaks punktiks. Arutati informatsiooni parema vahetamise võimalusi, Balti tuletõrjajate saatmist teistesse riikidesse õppima, sõidutariifi alandamist ametisõitude puhul ja näituse korraldamist 1928.a. Eesti tegi oma tuletõrje liidu 10. aastapäeva tähistamisel 1929. a veelkord katset Soomet mõjutada. Pärast Soome tuletõrjajate esindaja tervitust tänas teda Eesti tuletõrje

juht A. Punga ja avaldas lootust, et edaspidi Soome osaleb Balti tule-
tõrjute liidus. Nn avalik pöördumine vajas eituse korral avalikku
selgitust. Selle andis Soome tuletoorjelehe toimetaja L. Pesonen, kelle
sõnul Soome peamiselt keelelistel põhjustel oli keeldunud osalemast,
sest nõupidamiste keeleks oli vene keel. Ka arvas ta, et Baltikumi ja
Soome tuletoorjel pole nii palju ühist, et oleks tarvilik ühine organisat-
sioon [23]. Keeleküsimus tundus Eestis siiski otsitud ettekäändena.
1920. aastate teisel poolel püüti Soomes orienteeruda Skandinaaviale
ega süvendatud sidemeid Balti riikidega. Soome tuletoorjute osalesid
regulaarselt Põhjamaade tuletoorjute kongressidel.

Järgmine konverents oli 20.-21. juulil 1929. a Kaunases. Konstatee-
riti, et koostöö pole vajalikul määral edenenud. Aktiivsuse tõstmiseks
suurendati juhatuse liikmete arvu kolmelt kuuelt, kuid elavnemist ei
toonud seegi. Omavahelistel kokkusaamistel oli sageli olulisim vaid
vastastikune aumärkide andmine. Juhatuse koosolekul 1930. a augus-
tis loodi uus rinnamärk Balti tuletoorjute liitude liidu asutajale ja nei-
le, kes vähemalt kolmel ühisel konverentsil olid osalenud.

Kolmas nõupidamine tuli kokku Riias Läti tuletoorjute liidu 10.
aastapäeval 1931. a septembris. Sinna oodati ka Poola ning Soome
esindajaid. Osales siiski ainult Soome esindaja ja temagi üksnes vaat-
lejana.

Väga teravat kriitikat tehti senise koostöö kohta neljandal konve-
rentsil 10. juunil 1933. a Pärnus. Toimusid ju vaid tervituste vahetami-
sed ja pidulikud koosviibimised, kus vastastikku aumärke jagati. Vali-
ti uus juhatuse ning revisjonikomisjon. Ometi konstanteeriti viiendal
konverentsil, mis toimus järgmisel aastal, otsuste täitmata jätmist.
Põhjuseks peeti majanduskriisi ja muudatusi vabariikide tuletoorjuh-
tide seas.

Tuletoorjute kontaktid jäid suhteliselt pealiskaudseteks, võrreldes
koostööga teistel aladel. Arvestatav on asjaolu, et koostööd tegid va-
batahtlikud tuletoorjute, kes tegelesid tuletoorjumisega põhitöö kõrvalt,
mistõttu sidemete loomine naaberriikidega vajas suuremaid pingutu-
si.

SPORT

Eriti tihedad ja mitmekülgsed sidemed Balti riikide vahel kujune-
sid spordis. Kohtumised toimusid paljudel aladel ning erineval tase-
mel. Omavahel võistlesid tööliissportlased, kaitseliitlased, sõjaväela-
sed, politseinikud, üliõpilased ja teised. Võisteldi meeskondade, klubi-
de, spordialaliitude, linnade- ja rahvusmeeskondade vahel.

Kõige olulisemad olid loomulikult võistlused rahvusmeeskondade vahel - maavõistlused [24]. Eriti populaarsed olid jalgpallimatšid. Eesti-Läti esimene kohtumine jalgpallis toimus 24. septembril 1922. a. Riias ja Eesti-Leedu vaheline 24. juunil 1923. a. On loomulik, et just jalgpallis jõuti omapärase liiduni.

Eesti jalgpallikoondise edukas esinemine 1920. aastate esimesel poolel tekitas ahvatluse end Balti meistriks kuulutada. Aastatel 1925-27 võttis Eesti selle tiitli endale mitteametlikult Läti, Leedu, Soome ja Poolaga peetud mängutulemuste põhjal. 1927. a, pärast kolme edukat maavõistlust, jõudis Eesti end juba meistriks kuulutada, kui järgnes valus kaotus Lätilt. Nimelt kohtuti sel aastal Lätiga jalgpalli maavõistlustel kahel korral. Teise mängu algatas Eesti, et Belgia-Hollandi eeskujul kahe maavõistluse abil sportlikke suhteid tihendada. Kaotus muutis Balti meistritiitli küsitavaks.

27. septembril 1927. a oli Riias Balti riikide jalgpalliliitude esindajate nn eelkongress. Otsustati kord aastas kohtuda ühisel turniiril, selgitamaks seal Balti meister. Samaaegselt pidid toimuma jalgpalliliitude esindajate konverentsid (kongressid). Esiolgu loodeti ka Soome ja Poola jalgpallurite osavõttu, kuid nendega kohtuti edaspidi vaid kahepoolsetel maavõistlustel. 27. juulil 1928. a algas Tallinnas esimene kolmikmaavõistlus jalgpallis - Balti turniir. Võistlused olid mõeldud Balti riikide ühtsustunde tugevdamiseks. Leedu esindaja ühtne mängude avamisel, et selliste turniiride tulemuseks peab olema ühtne Baltikumi meeskond [25]. Hiljem pakutigi välja kombinatsioone mängijatest, kes võiksid sellesse meeskonda kuuluda.

Ühised võistlused tõstsid kahtlemata iga riigi jalgpallurite mängutaset ja innustasid treenima. Balti meistritiitli selgitamine jalgpallis muutus keskseks spordisündmuseks, kuid tundub, et kaotas sellega suure osa esialgsest eesmärgist - Balti rahvaid lähendada. Ilmar Tõnisson võis muidugi liialdada öeldes, et rahva hulgas räägitakse Eesti välispoliitika nn Balti suunast "hoopis teist juttu" ja see vilksatab mõnikord läbi lehtede spordinurgas [26]. Peab siiski arvestama, et tuhandet inimesed nägid naabrite kokkusaamisi kõige sagedamini võistlusplatsil ning võit või kaotus mõjutas suhtumist. Pealegi ei jäänud saladuseks intriigid, mis olid seotud Balti turniiri organiseerimisega. Juba esimese turniiri algus 1928. a venis mitu tundi, sest Leedu protestis võistlusgraafikus tehtud muudatuste vastu, mis sundis teda esimesena mängima. Hiljemgi kasutas korraldajamaa võimalust lasta naabreid omavahel esimesena mängida, et neid sel teel väsitada. Järgmisel aastal tunnistati Balti meistriks Eesti, alles pärast pikemat vaidlust määruste tõlgendamise üle. 1930. a augustis jõuti aga üsna tõsise konfliktini. Edasise koostöö huvides kutsuti 10. mail 1931. a kokku Balti riikide jalgpalliliitude esindajate erakorraline kongress. Seal võeti

uued määrused vastu ja otsustati turniirid vanade määruste järgi lõpetada ning rändkarikas väljamängituks lugeda. Ühtlasi nõustuti alustama uut turniiri alates 1931. aastast [27]. Kahel järgneval aastal õnnestus turniir läbi viia, vahepeal klaariti vaid vastastikused rahalised arved, sest Läti jalgpalliliidul olid need maa keskse asendi tõttu väiksemad kui Eestil või Leedul.

2.-3. septembril 1933. a Kaunases toimunud kohtumine lõppes aga täieliku pankrotiga. Juba esimesel päeval esitas Läti esindus protesti viimase Eesti-Läti maavõistluse suhtes, kuhu Eesti oli kohtuniku kutsunud Lätiga konsulteerimata. Võistluse algus venis ja esimene - Eesti-Leedu mäng lõpetati pimeduse saabumise tõttu viigiga. Järgmisel päeval, enne Läti-Leedu mängu, kutsuti jalgpalliliitude juhid ja kohtunikud ekskursioonile õllevabrikusse ja seetõttu hilines mängu algus pool tundi. "Päevaleht" kommenteeris hiljem, et kohtunik vilistas mängu küll heas tujus, kuid halvasti [28]. Andis tunda erapoolikult hea suhtumine Leedu meeskonda. Mäng lõpetati seoses pimeduse saabumisega samuti viigiga. Läti esitas protesti ja nõudis uut mängu, ähvardades vastasel korral turniirist loobuda. Hääletamisel toetas Eesti Leedu ettepanekuid, nii et Läti kahtlustas mõlemat vandenõus enda vastu. Läti meeskond ei nõustunud kordusmängu edasilükkamisega ja meeskond lahkus turniirilt, ootamata ära Eesti-Leedu kordusmängu tulemusi. See tähendas ühtlasi kogu turniiri lõppu. 1934. a jäi ära ka Eesti-Läti traditsiooniline jalgpallimaavõistlus. Aastaraamat "Eesti Kehakultuur" konstateeris 1934. a, et järgmise turniiri asukohaks on Tallinn, kuid tähtaeg pole teada [29]. Üldise lähenemise õhkkonnas tundus Balti turniiri katkemine siiski väga ebasoovitav ja 15.-17. septembril 1934. a pandi alus uuele Balti turniirile, seekord poksis. Hiljem organiseeriti samasugused võistlused tennises ja lauatennises. 1935. aastal taastus siiski Balti turniir jalgpallis.

Kõikidel eespool vaadeldud koostöövormidel on mitmeid ühisjooni. Esiteks jõuti konkreetsemate ühissettevõtmisteni enamasti sel perioodil, mil sõjalis-poliitiline koostöö kaotas oma aktuaalsuse ja iseseisvate Balti riikide positsioon oli kindlustunud. Otsese välise ohu kadumine tegigi koostöö teistes eluvaldkondades võimalikuks ja soovitatavaks.

Tavaliselt järgnes esimestele ühissettevõtmistele ja liitude asutamistele ning sageli ülepaisutatud plaanidele teatud seisak või isegi tagasimine. Psühholoogilistele takistustele lisandus Leedu ja Poola pingeline vahekord, mis ei võimaldanud esimese lähenemist Lätile ega Eestile. Sügava jälje jättis ka ülemaailmne majanduskriis.

Kõikides koostöövormides üritati läheneda ka Soome ja Poola vastavate alade esindajatele. Taolised püüdlused enamasti ebaõnnestusid.

Arvukad omavahelised sidemed erinevatel elualadel siiski tunnistasid, et nn ametlik poliitika Balti riikide liidu loomiseks leidis vastukaja ja polnud Baltikumi rahvaste huvide vastane, nagu Moskvast mõnikord hoiatati.

KOKKUVÕTE

Sisuliselt tähendas nn Balti suund Eesti välispoliitikas küsimust Balti riikide regionaalsest liidust. Balti liidu idee tekkis samaaegselt Balti riikide iseseisvuspüüdlustega. Tajudes oma väiksust ning kaitsetust, üritati ühineda eriti 1920. aastate alguses. Kahjuks ei jõutud Eesti-Läti sõjalis-poliitilise liidu lepingu sõlmimisest kaugemale.

Eesti, Läti ja Leedu omavahelised suhted sõltusid eelkõige N Venemaa (hiljem N Liidu) poliitikast Baltikumis. Kuni 1925. a olid N Liidus aktuaalsed maailmarevolutsiooni ideed ja aktiivne tegevus selles sihis, siis aga lepiti mõneks ajaks sotsialismiga ühel maal. Kuni 1925. aastani proovisid Balti riigid omavahelist sõjalis-poliitilist liitu sõlmida; hiljem selle eesmärgiga konverentse enam ei toimunud. N Liidu välispoliitika saavutas 1926-27. a oma tahtmise - 1928. aastaks oli balti liidu idee praktiliselt maha maetud. N Liit jõudis selleni Balti riikidega eraldi peetud läbirääkimiste tõttu ning tänu Leeduga sõlmitud mittekallaletungilepingule ja Lätiga allkirjutatud majanduslepingule.

Omavahelise liidu loomisel olid teiseks oluliseks takistuseks need probleemid, mis loomulikena kerkivad iga uue riigi ette. Riigi tekkeks tuleb piir tõmmata oma ja naabri territooriumi, rahanduse, maksuseaduste jms vahel. See protsess oli aga teatud määral vastuolus vajadusega luua majanduslik ning poliitiline liit. Peamiselt seetõttu jäidki Eesti-Läti tolliuniooni ja muud majandusliku koostöö kavad vaid unelmateks.

Inglismaa ja Prantsusmaa, kellele orienteerumises eriti Eestit ja Lätit on süüdistatud, ei nõustunud Balti riikide iseseisvusele mingit garantiid andma. Nad ei saanudki endale võtta kohustusi, mille täitmine oleks olnud enam kui kahtlane. Lääneriigid huvitusid Baltikumist kui tõkkest N Liidu vastu, kuid 1930. aastate lõpul oli vähe võimalusi jäänud selle barjääri säilitamiseks ning siis kadus ka huvi. Leedu erilised probleemid tingisid vajaduse toetuda N Liidu diplomaatilisele abile ja seetõttu sõltus Leedu käitumine N Liidu suhtumisest Baltimaade koostöösse. Eesti vahekorda Leeduga mõjutasid Eesti-Poola sõbraliikud suhted.

Balti liiduni jõuti alles 1934. a tänu N Liidu ja Prantsusmaa soosingle ja lootusele, et see kujuneb Saksamaa vastaseks liiduks. Eeldati

tekkiva alliansi koostööd N Liiduga. Balti liidu raames saavutasid Eesti, Läti ja Leedu nii mõndagi teaduse ja kultuuri, spordi, turismi ja oma välispoliitika koordineerimises. Sellest jäi aga julgeoleku ja iseseisvuse tagamiseks napiks.

Venemaa poolt tõstatatud nn Balti küsimus lahendati ühepoolselt 1940. a, kui Eesti, Läti ja Leedu inkorporeeriti N Liitu. Balti liidu olemasolu ei suutnud midagi muuta, pigem kergendas see Stalinil ette-
käände leidmist oma sammude õigustamiseks.

Tartus, 22. augustil 1990. a

VIITED JA KOMMENTAARID

SISSEJUHATUS

1 1986. a. kaitses väitekirja Läti ajaloolane Martins Virsis, kelle dissertatsioonis valgestati muu hulgas ka Saksamaa vastuseisu igasugustele liitudele Balti riikide vahel. - Virsis, M. H. Politika veimarskoi Germani v otnosenii burzuaznoi Latvii 1925-1932 gg. Avtoreferat. L., 1986. S. 84.

2 Arumäe, H. Za kulisami baltiiskovo Sojuza. Tln., 1966. S. 256.

3 Pocs, K. J. Sanitarnõi kordon. Pribaltiiski region i Polska v antisovetskikh planah Angliiskovo i Frantsuzkovo imperializma (1921-1929. gg.). Riga, 1985. S. 141.

4 Arumäe. Za kulisami. S. 276.

5 Sõrkin, A. Gosudarstva pribaltiki (Estonia, Latvija, Litva). M., 1925. S. 38. Transiidi erilisele kohale N Liidu ja Balti riikide suhetes on viidatud ka erapooletute vaatlejate poolt. - Scott, M.A. Beyond the Baltic. London, 1925. P. 304-305.

N Liidule omasid majanduslepinguid Balti riikidega vaid poliitilist tähtsust ja neid püüti majanduslepingute abil üksteise vastu mängida. H. Schroederi arvates kasutati Eesti ja Läti mõjutamiseks sageli transiiti. - Schroeder, H. Russland und die Ostsee. Eine Beitrag zum Randstaatenproblem. Riga, 1927. S. 249-250.

A. Koop on tunnistanud, et N Liit kasutas ka Saksamaa abi Balti riikide vastuolude süvendamiseks transiidiküsimuses. - Koop, A. NSV Liidu ja kodanliku Eesti suhted aastatel 1920-1928. Tln., 1967. Lk. 114.

H. Laretei hinnangul tegi Eesti kõik, et soodustada N Liidu kaubavahetust Eesti ja lääneriikidega ning kannatas majanduslikult seetõttu, et väljaheitatud sadamad ja muud võimsused jäid võimalikul määral kasutamata. - Laretei, H. Iseseisvusagstest välispoliitikast. Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. Stockholm, 1954. Lk. 197.

Endise Läti riigitegelase A. Bilmanise arvates orienteerus N Liit enam kaubavahetu- sele idamaadega üle Musta mere ja Läti pressi ebasõbralikkus ja muud süüdistused olid vaid ettekäändeks Lätile kasuliku 1927. a. kaubalepingu ülesütlemisel. - Bilmanis, A. A history of Latvia. Connecticut, 1951. P. 253. 6 Koik, H. Vnutripolitiitseskaja borba v Finljandii i Finljandsko-estonskie ekonomitiitseskie i politiitseskie otnosenija v 1929-1933 gg. Dissertatsija. Tartu, 1977.

7 Ant, J. "Pahempoolsed" valitsused Baltimaades aastail 1926-29. Eesti töörahva võitlusest kodaniku diktatuuri vastu aastail 1920-1940. Tln., 1980. Lk. 30-50.

8 Anderson, E. Toward the Baltic Entente. Pro Baltica. Melanges dedies a Kaarel R. Pusta. In memoriam. Stockholm, 1965. P. 50.

9 Gehrmann, K. Die Baltischen Staaten. Eine Brücke zwischen Ost und West. Büche- rei Länder und Völker. B. 6. Berlin, 1939. S. 76-77.

10 Kazlauskas, B. L'Entente Baltique. Paris, 1939.

11 Hovi, K. Die Randstaatenkonferenzen 1919 bis 1927. Reval und die Baltischen Länder. Marburg/Lahn. 1980.

12 Etelppää, J. E. Finland, Baltischen Staaten und Polen. Baltisches Handbuch für das Jahr 1929. Danzig, 1929. S. 159-160.

13 Põhjalikumata toponüümikata vt. Inno, K. Mare Balticum ja Balticum. "Journal of baltic studies". 1972. Vol. X, nr. 2.

14 Gehrmann. S.7.

15 Eesti Riigiarhiiv = ERA. F. 1624. N. 1. S. 9. L. 2. Piip, A. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti. Trt., 1932. Lk.103. Piip, A. Balti liidu mõtte arenemine. "Baltijas Unija". 1934. Nr. 2, lk. 22.

I POLIITIKA

1 VIIMANE KATSE BALTI RIIKIDE KOOSTÖÖKS ehk mittekallaletungilepingu läbirääkimised (1926-1927 a.)

1 Istorija diplomatii. T. III. M., 1965. S. 406-432.

2 Luiga, J. Balti poliitika lainetused. Poliitilised päevamured. II kd. Trt., 1935. Lk. 199-200. Ž. Meierovics hukkus autoõnnetusel 1925 a.

Samal ajal ennustas Pustale tema poliitika lüüasaamist ka G. Tšitšerin. - Tšitšerin, G. V. Stati i retsi po voprosam mezdunarodnoi politiki. M., 1961. S. 451-455.

3 Pusta, K.-R. Saadiku päevik. New-York, 1964. Lk. 144, 147.

O. Öpik kirjutab, et Pusta sunniti lahkuma, sest ta ei arvestanud Eesti majanduslike ja poliitiliste vajadustega ning lahkkelide tõttu väliskomisjoniga (J. Laidoneriga). - Mammers, O. Kahe sõja vahel. Stockholm, 1957. Lk. 116-117. 1932. a. tunnistas Pusta erakirjas K. A. Hindrey'le, et oli sunnitud 1925. a. välisministri kohalt lahkuma kombinatsioonide pärast Poolaga. - Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakond. KM KO F. 185. M. 10:1. L. 132.

4 Pusta. Saadiku päevik. Lk. 141.

Tuleb tunnistada, et Pusta ei taotlenud Balti liidu loomist iga hinna eest. 4. veebruaril 1926. a. hoiatas ta eesti saadikut Lätis J. Seljamaad erakirjas, et välispoliitikas ei tohi "vigurdada" ja pidada "eeskavatava" konverentsi. Ta soovitas ka uut välisministrit A. Piipu hoiatada Balti riikide konverentsi eest, mille nurjumine on ette teada. - ERA. F. 3828. N. 1. S. 2. L. 37.

5 Mammers, O. Häda võidetuule. Stockholm, 1958. Lk. 22.

6 Grotkopp, W. Ostseepolitik. "Europäische Gespräche". 1927. Heft IV. S. 224-225.

7 Höltje, C. Die Weimarer Republik und das Ostloccarno-problem 1919-1934. Würzburg, 1958. S. 2-4.

Jaanson, K. Kodanliku Eesti ja Skandinaavia suhted aastail 1917-1925. Dissertatsioon. Trt., 1975. Lk. 182-183.

Schauman, G. Baltic politics. "The Contemporary Review". 1927. Heft IV. P. 712.

Talvar, H. The foreign policy of Estonia 1920-1939. Tln., 1982. P. 74-75.

8 ERA. F. 957. N. 1. S. 395. L. 32.

9 Dokumentõ vnožnoi poliitiki = DVP. T. IX. M., 1964. S. 10.

10 Rauch, G. von. Geschichte der baltischen Staaten. Stuttgart, 1970. S. 118.

11 "Piipaleht". 1926. 19. veebruar. - Hiljem loeti konverentsi toimumise eitamist veaks, sest N Liidu luurel oli selle kohta kindlad tõendid olemas. GPU ja Välisasjade Rahvakomissariaat kasutasid konverentsi toimumise ja selle saladuses pidamise fakti Baltikumi poliitikute ja poliitika mõjutamiseks oskuslikult ära (nt. A. Birki skandaal). Oma huvides kasutati ära ka kallaletungi kulleritele - T. Nette'le ja J. Mahmatal'ile 5. veebruaril 1926. a. Nõukogude autorid süüdistavad Balti riikide ja Inglise luuret, et selle kallaletungiga taheti kiirendada Balti liidu loomist ja nurja ajada Leedu-N Liidu suhete paranemist (kallaletungijad olid formaalselt Leedu kodanikud). Tegelik tulemus oli vastupidine ja ainukesena Balti riikidest sõlmis Leedu N Liiduga 1926. a. mittekallaletungi-

lepingu. Popov, V. I. Proval odnoi mezdunarodnoi provokatsii. Dipkurjerö. M., 1973. S. 171-202.

12 "Päevaleht". 1926. 16. veebruar.

13 ERA. F. 957. N. 5. S. 404. L. 3, 12.

14 Sipols. V. J. Tainaja diplomatija. Riga, 1968. S. 142.

15 ERA. F. 957. N. 5. S. 402. L. 6.

16 DVP. T. IX. M., 1964. S. 159.

17 "Päevaleht" 1926. 24. aprill.

18 Balti riikide endi katsed pääseda Rahvasteliidu Nõukogusse olid koordineerimata ja tavaliselt ei saadud üle ühe hääle. - Peters, R. Problems of Baltic diplomacy in the League of Nations. "Journal of Baltic studies". 1983. Vol. XIV. No. 2. P. 141.

19 Ahvenamaa saarestik Botnia lahes, 1809. a. andis Rootsii saarestiku Venemaale, 1814. a. läksid Soomele. 1921. a. Rahvasteliit kinnitas saarestiku Soomele. Okt. 1921. a. sõlmiti Eesti, Inglismaa, Itaalia, Läti, Poola, Prantsusmaa, Saksamaa, Soome, Sveitsi ja Taani vahel Genfi kokkulepe, mille põhjal Rahvasteliidu Nõukogule jäi õigus kontrollida, et Soome ei ehita saarestikule kindlustusi. N Venemaa protestis, et tema jäeti kõrvalle ja teatas, et ei loe lepet endale kohustuslikuks.

20 DVP. T. IX. M., 1964. S. 726-729. - Tegelikult seadis ta Eestile ja Lätile tingimuse, et nad Poola-N Liidu konflikti korral säilitaksid heatahtliku neutraliteedi.

Rodgers, I. H. Search for Security. A Study in Baltic Diplomacy, 1920-1934. Hamden, Connecticut, 1975. P. 53.

21 ERA. F. 957. N. 5. S. 405. L. 19-21. Arumäe, H. Võitlus Balti liidu loomise ümber 1919-1925. Tln., 1983. Lk. 110-116.

22 DVP. T. IX. M., 1964. S. 729.

23 Samas, I. 314-316.

24 ERA. F. 957. N. 12. S. 889. L. 28.

K. Pocs väidab, et Inglismaa asus 1926. a. Poola-Balti liitu toetama. - Polska i pribaltiiskie gosudarstva v antisovetskih planah angliiskih konservatorov v poslelokarnskoi period (1926-1927 gg.). Zapadnoi imperializm i pribaltika. Riga, 1986. S. 66.

25 ERA. F. 957. N. 5. S. 403. L. 29.

26 Anderson, E. Toward the Baltic Union 1920-1927. "Lituanus". 1966. Vol. XII. No. 2. P. 55. Hiden, J. The Baltic States and Weimar Ostpolitik. Cambridge, 1987. P. 166.

Tegelikult loeti Eestis täiesti reaalseks ka Eesti, Läti, Soome ühist lepingut N Liiduga.

27 "Päevaleht". 1926. 25. september.

28 DVP. T. IX. M., 1964. S. 507. Leedu-N Liidu kaubaleping jäi 1927. a. sõlmimata.

29 ERA. F. 957. N. 5. S. 406. L. 42.

30 DVP. T. X. M., 1965. S. 64-65.

31 ERA. F. 73. N. 2. S. 12. L. 88-89.

32 DVP. T. X. M., 1965., S. 131.

33 Kõiges inglaste kätt näinud nõukogude autorid on väitnud, et riigipöörde taga olid Inglismaa ja Poola. - A. Koop. Lk. 217.

34 Wood, H. C. The Baltic States. "The Contemporary Review". 1929. Vol. CXXXVI. P. 187.

35 Ühtlasi meenutas Cielens vajadust sõlmida nn. Ida-Locarno leping, kuid Eestis sellesse tõsiselt ei suhtunud. Taoline pakt polnud hetkel kuigi aktuaalne. Mõte ise pärines A. Voldemaraselt - vt. Rodgers, P. 67.

36 "Päevaleht". 1927. 17. märts.

37 ERA. F. 957. N. 5. S. 408. L. 163.

38 "Päevaleht". 1927. 4. mai.

39 Anderson arvab, et Rahvasteliidu laen (Balti riikidest ainukesena Eestile) võimaldati J. Laidoneri eriteenete eest Inglismaale meelepärase otsuse vastuvõtmisel Mosuli probleemi lahendamisel. - Anderson, E. Die baltischen Staaten im Völkerbundrat. Reval und die Baltischen Länder. Marburg / Lahn, 1980. S. 136.

2 SULUŠEIS BALTI RIIKIDE SUHETES

1 Maksimaitis, M. Polititseskii rezim v bursuaznoi Litve v 1926-1940 gg. Vilnius, 1974. S. 34.

2 "Päevaleht". 1927. 13. noveber.

3 Poolas osalesid aastapäeva tähistamisel J. Pilsudski, L. Zeligowski, jt. - Polson-Newman, E. W. Britain and the Baltic. London, 1930. P. 145.

4 Powell A., E. Embattled borders. Eastern Europe from the Balkans to the Baltic. London, 1928. P. 316.

5 DVP. T. X. M., 1965. S. 479.

6 "Vaba Maa". 1927. 14. oktoober.

7 Rootsi kapitalist Baltikumis vt. Johansson, A. Swedish Transnational Enterprise in the Baltic Countries: Aspects of Continuity of the Pre-Revolutionary Process of Direct Investment in the Russian Market. The Baltic in International Relations between the Two World Wars. Stockholm, 1988. P. 253-279. 8 DVP. T. XI. M., 1928. S. 298. 9 Anderson, F. Toward the Baltic Union, 1927-1934. "Lituanus". 1967. Vol III. No. 1. P. 11.

10 ERA. F. 957. N. 13. S. 136. L. 32.

11 Eesti Ajaloohiiv = EAA. F. 661. N. 1. S. 192. L. 1-8.

12 T. Hno. Kodukaitse võitis kuninga südame. "Kaitse Kodu". 1929. Nr. 29. Lk. 807.

13 Istorija diplomatii. T. III. M., 1945. S. 406.

"Päevaleht". 1929. 6., 20. juuni.

14 Hasselblatt, W. Ostseepolitik. "Baltische Monatschrift". 1929. Heft 6. S. 565-573.

3 BRIAND-KELLOGGI PAKTIST LITVINOV I PROTOKOLLINI

1 ERA. F. 957. N. 12. S. 897. L. 37-38.

2 Istorija diplomatii. T. III. M., 1945. S. 406.

Grigorjev, L., Olenev, S. Borba SSSR za mir i bezopasnost v Evrope (1925-1933 gg.). M., 1956. S. 87.

3 ERA. F. 957. N. 1. S. 527. L. 53-54.

4 Kuid Moskvaski teati USA-s suurenenud liikumist diplomaatiliste suhete sisseadmiseks N Liiduga. USA valitsus pandi Moskva initsiatiiviga komplitseeritud olukorda. N Liit ratifitseeris Kelloggi pakti esimesena ja seda hinnati kui tõsist sammu suhete normaliseerimiseks Läänega. USA-s puhkesid vaidlused N Liidu "de jure" tunnustamise pooldajate ja vastaste vahel.- Glasgow, G. Russia and the West. Foreign Affairs. "The Contemporary Review". 1928. Vol. CXXXIV. P. 660.- Joffe, A. E. Vnesnaja politika Sovetskovo Sojuzza 1928-1932 gg. M., 1968. S. 45.

- 5 Rei, A. The Drama of the Baltic Peoples. Stockholm, 1970. P. 224.
- 6 Joffe. Vnesnaja. S. 46.
- 7 DVP. T. XI. M., 1966. S. 527-529, 633-634, 755.
- 8 Op. cit. L. 595-596.
- 9 ERA. F. 957. N. 5. S. 527. L. 175-176.
- 10 Samas. L. 248.
- 11 Das Protokoll von Moskau. Baltisches Handbuch für das Jahr 1930. S. 32-38.
- 12 Toynebee, A.J. Survey of international affairs 1929. London, 1930. P. 66.
- 13 "Vaba Maa". 1929. 9. jaanuar.
- Eesti saadik Kaunases H. Laretei soovitas Leedu huvitatust ära kasutada ja teha uus ettepanek kaubalepingu sõlmimiseks. - ERA. F.957. N. 5. S. 527. L. 220-221.
- 14 ERA. F. 957. N. 5. S. 527. L. 220-221.
- Litvinovi ja Baltrušaitise vestlustest 29. detsembril 1928. a. selgub, et Leedul polnud pakt veel ratifitseeritud. - DVP. T. XI. M., 1966. S. 645.
- 15 Endine Läti saadik Moskvas K. Ozols tunnistas hiljem, et N Liit tahtis sõlmida eraldi lepingut Lätiga, et lõhkuda balti riikide omavahelist koostööd ja eemaldada neid Poolast. - Ozols, C. Russia, Germany and the Baltic States. "International Affairs". 1934. Vol. XIII. No. 4. P. 559.
- 16 ERA. F. 80. N. 3. S. 407. L. 24-25.
- 17 DVP. T. XIII. M., 1967. S. 52.
- 18 "Vaba Maa". 1929. 8. veebruar.
- 19 ERA. F. 957. N. 5. S. 527. L. 232.
- 20 12. veebruaril 1929. a. kirjutati Läti ja Poola vahel alla lepingutele, mis reguleerisid kaubavahetust ja ühendusepidamist raudteel ning meretsi. Lahendati ka küsimus endiste Poola mõisnikele tasumaksmise kohta. Läti-Poola läbirääkimiste käik võis olla Läti ühinemise või mitteühinemise otsustajaks. - Varslavan, A. J. Angliskii imperializm i burzuaznaja Latvija. Riga, 1975. S. 233. 21 DVP. T. XII. M. 1967. S. 133-134.
- 22 Joffe. Vnesnaja. S. 55.

4 MAJANDUSKRIIS JA BALTI RIIGID

- 1 ERA. F. 957. N. 13. S. 33. L. 15-20.
- 2 R. P. Eesti ja Rootsi. "Sõdur". 1929. Nr. 24/25/26. Lk. 570.
- 3 "Päevaleht". 1929. 18. juuni.
- 4 ERA. F. 957. N. 7. S. 149. L. 9.
- 5 Anderson, E. Toward the Baltic Union, 1927-1934. "Lituanus". 1967. Vol. XIII. No. 1. P. 13.
- 6 ERA. F. 957. N. 7. S. 149. L. 14.
- 7 Samas. L. 15.
- 8 "Päevaleht". 1930. 15. veebruaril pakkus demonstrantide arvuks 200 ja "Vaba Maa" koguni 1000 inimest. Teatati ka kokkupõrgetest politseiga.
- 9 Laretei kinnitab oma mälestustes, et viibis juhuslikult demonstrantide seas. - Laretei. Saatuse mängukanniks. Lk. 169.
- 10 Saadikuks tuli F. Raskolnikov.
- 11 "Päevaleht". 1930. 14. veebruar.

12 - e - Samm rahu kindlustamise poole. "Sõdur". 1930. Nr. 7/8. Lk. 161-164.

13 Kriitika lähtub seisukohalt, et "natsionalismi õhutamise" Eestis tulenes kodanluse soovist nõrgendada klassivõitluse teooriat ja praktikat. - Ant, J. Rahvuspoliitikast kodanlikus Eestis 1920-1940. Etnilisest ühendusest sotsialistliku rahvuseni. ENSV Ajaloo küsimusi X. Trt., 1987. Lk. 98-115. 14 "Päevaleht". 1929. 23. aprill.

15 "Vaba Maa". 1929. 25. aprill.

16 Tiro, E. Lätimaa eestlasi ähvardab lätistumine. "Välis-Eesti Almanak". 1921. Nr. 7. Lk. 2-5.

17 KM KO. F. 235. M. 35:52. L. 4.

18 Leeman, L. Lätis ja liivlaste juures. "Üliõpilasleht". 1932. Nr. 1. Lk. 17.

19 Kaubandusleping, koolikonventsioon, jms. olevat Läti ja Leedu suhteid siiski oluliselt parandanud, nii et N Liidu saadik sellest ärevaks muutus. - Anderson, E. Toward the Baltic Union, 1927-1934. "Lituanus". 1967. Vol. XIII. No. 1. P. 14.

20 Sommer, S. Eestlaste ümberrahvustamine Lätis. "Välis-Eesti Almanak". 1933. Nr. 3. Lk. 5.

21 Raud, M. eesti kool aegade voolus II. Stockholm, 1965. Lk. 116-117.

22 Stamati, C. v. Die völkische Auslandsarbeit der Litauen, Esten und Letten. Volksforschung begründet als Auslandsdeutsche Volksforschung. B. 3. Heft 2 Stuttgart, 1939. S. 157.

23 Leedu. Tln., 1934. Lk. 87.

5 MITTEKALLALETUNGILEPINGUTE SOLMIMINE BALTI RIIKIDE JA N LIIDU VAHEL

1 Sipols, V. J. Vnesnaja politika Sovetskovo Sojuzā 1933-1939 gg. M., 1980. S. 39-40.

2 Umschau. Die neuen Nichtangriffsverträge mit Sowietrussland. "Baltische Monatshefte". 1932. S. 116.

Nn. dumping - müük alla omahinna saavutati ränga hinnaga. Võiks meenutada vaid näljahäda Ukrainas.

3 Selter, K. Eesti vahekord NSV Liiduga. Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. Stockholm, 1954. Lk. 194.

4 Rauch. Geschichte. S. 148.

5 Joffe. Vnesnaja. S. 285-314.

6 Scott, W. E. Alliance against Hitler. The Origins of the Franco-Soviet Pact. Durham, 1962. P. 8-11.

7 Op.cit. P. 13.

8 ERA. F. 957. N. 5. S. 707. L. 9.

9 Samas. S. 407. L. 26.

10 Samas. S. 707. L. 22.

11 "Päevaleht". 1932. 22. jaanuar. Genfis algas veebruaris desarmeerimiskonverents. Laussane'is toimus konverents reparatsioonide küsimuses.

12 Umschau. "Baltische Monatshefte". 1932. S. 42-47, 115.

13 ERA. F. 957. N. 5. S. 707. L. 105.

14 Samas. S. 407. L. 112.

15 Joffe. Vnesnaja. S. 309.

16 The Baltic States. A survey of the political and economic structure and the foreign relations of Estonia, Latvia and Lithuania. London, 1938. P. 78.

17 Eesti kroonika 1932. Trt., 1933. Lk. 11-12.

6 KRIISI RAHVUSVAHELISTES SUHETES JA BALTIKUM (1933-34)

1 Eesti kroonika 1933. Trt., 1934. lk. 11.

2 Jazökova, A. A. Malaja Antanta. Evropa v mezdunarodnöh otnosenijah 1917-1939. M., 1979. S. 169. Lepingu teksti vt. Europäische Gespräche". 1933. Heft III/IV. S. 87-90.

3 King Hall, S. Our own times 1913-1934. A political and economic survey. Vol. II. London, 1934. P. 301.

4 "Päevaleht". 1933. 25. märts.

5 Studnicki, S. 34.

Tõsimeelselt arutati võimalusi, et Poola peaks loobuma nn. Poola koridorist ja saama väljapääsu merele näiteks Meemeli ülemjooksul. - Vollmer, C. A new Polish Corridor. "Foreign Affairs". 1933. P. 156-159. Põhjalikuma ülevaate selles küsimuses võib leida - Höltje. S. 141-157.

6 Eesti kroonika 1934. Trt., 1935. Lk. 13.

7 Lednicki, A. Sinn und Bedeutung der Polish-Deutschen Entspannung. "Panuropa". 1934. Heft 5. S. 117-118.

8 Rauch. Geschichte. S. 168.

9 DVP. T. XVI. M., 1970. S. 747.

Arumäe, H. Kahe ilma piiril. Tln., 1979. Lk. 35.

10 Arumäe, H. NSV Liidu välispoliitika dokumendid. Balti riikide julgeolekust 1930. aastate keskel. "ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused". 1978. Nr. 27/2. Lk. 138.

11 Sipols. Vnesnaja. S. 163.

12 Arumäe. Kahe ilma piiril. Lk. 10.

13 Sokolowski, P. v. Deutschland von drauen gesehen. Baltikum/Russland. Kowno. 1934. S. 34.

14 Scott. P. 169.

15 Sipols. Vnesnaja. S. 176.

16 Arumäe. Kahe ilma piiril. Lk. 29.

17 ERA. F. 957. N. 14. S. 9. L. 10.

18 Arumäe. Kahe ilma piiril. Lk. 56.

19 Süüdistused ei põhine faktidel. On kasutatud isegi võltsimist, et seda tõestada. - Vihalem, P. Eesti kodanluse üleminek Saksa fasismi teenistusse. Tln., 1971. Lk. 13-14. Vi-halema poolt tsiteeritud dokument ei puuduta Ida-pakti, vaid Balti deklaratsiooni. - ERA. F. 3228. N. 1. S. 2. L. 143.

20 Studnicki. S. 37.

Scott. P. 187-188.

21 Varslavan, A. J., Zunda, L. J. Britanskii imperializm i buržuaznaja Latvija v godó mirovo ekonomitseskovo krizisa. Riga, 1981. S. 131-140.

22 Gloger. Baltikum. S. 152. Omapoolset survet Balti liidu loomiseks Prantsuse-N Liidu kavade järel avaldas ka Inglismaa. - Rodgers. P. 100.

23 ERA. F. 957. N. 13. S. 532. L. 8.

24 Uustalu, E. Riigikogu välisomisjonide protokollid 1929-1934 ja 1938-1939. Eestit tagasivaates. Stockholm, 1987. Lk. 33.

25 Riigikaitse Nõukogu loodi 1933. a. Lisaks sõjalistele küsimustele arutati seal sa-geli välispoliitilisi probleeme.

26 ERA. F. 988. N. 1. S. 2. L. 55.

27 Umbes sel ajal vestles välisministri abi H. Laretei uue N Liidu saadiku A. Ustino-viga, kes hoiatas, et sõja korral ei kohta N Liit vaenlast oma territooriumil ja soovitas sõlmida Eesti-N Liidu vastastikuse abistamise leping. - Laretei. Saatuse mängukanniks. Lk. 191-192.

28 DVP. T. XVII. M., 1971. S. 437.

29 Scott. P. 189.

7 BALTI LIIDU LOOMINE

1 Arumäe. Kahe ilma piiril. Lk. 79.

2 "Postimees". 1933. 22. veebruar.

3 T. v. W. Politische übersichten. "Baltische Monatshefte". 1933. Heft 5. S. 283.

4 ERA. F. 957. N. 13. S. 769. L. 37.

5 Teiste seas osales endine Eesti riigivanem ja välisminister ning 1926. a. skandaali-ga Moskvast saadikukohalt lahkunud, nüüd filmiasjandusega tegelev ning juristina Riias töötav Ado Birk.

6 Ozols, K. Baltijas valstu starptautiskais stavoklis. "Baltijas Unija". 1933. No. 1. Lk. 30.

7 ERA. F. 957. N. 13. S. 772. L. 2.

8 EAA. F. 2464. N. 1. S. 44. L. 37-38, 88.

9 ERA. F. 957. N. 12. S. 897. L. 190.

10 Eesti kroonika 1933. Trt., 1934. Lk. 14.

11 ERA. F. 957. N. 13. S. 643. L. 319.

12 Piip. Balti liidu mõtte arenemine. Lk. 23.

13 ERA. F. 957. N. 1. S. 674. L. 8.

14 Samas. N. 14. S. 2. L. 34.

15 Samas. N. 13. S. 782. L. 37.

16 N Liidu vastav ettepanek Saksamaale 28. märtsil 1934. a. tehti Balti riikidele ja Poolale teatamata. Selles on nähtud hoolitsust Balti riikide julgeoleku eest, teisalt aga katset Baltimaade arvel jätkata Rapallo poliitikat.

17 Pusta arvates mängis Moskva 4. aprillil 1934. a. Poolale "triki" sellega, et sundis Eestit, Lätit ja Leedut kiires korras pikendamä mittekallaletungilepinguid, kuigi nende tähtaeg möödus alles 1935. aastal. Pusta arvates soovis N Liit sellega Poolat Balti riiki-dest eemaldada. - KM KO. F. 234. M. 10:2. L. 2.

18 ERA. F. 957. N. 13. S. 782. L. 33.

19 "Läti-Eesti ühingu kuukiri". 1934. Nr. 3. Lk. 35. - Ühingute järgnevad iga-aasta-sed kokkusaamised kasvasid üle "Balti nädalateks". Viimane "Balti nädal" rikuti N Liidu poolt juunis 1940. a. - Vileišis, J. Unity of the Baltic Nations. "Revue Baltique". 1940. Vol. I. No. 1. P. 81.

Tammer, H. The rapprochement of the Baltic people. "Revue Baltique". 1940. Vol. I. No. 2. P. 162.

20 Zinghaus, V. Führende Köpfe der Baltischen Staaten. Kaunas, Leipzig, Wien, 1938. S. 224.

21 Mägi, A. Eesti rahva ajaraamat. Stockholm, 1979. Lk. 193.

22 Raud, M. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Toronto, 1953. Lk. 310.

23 Gehrmann. S. 78.

24 Tõnisson, I. Eesti välispoliitika. "Akadeemia". 1937. Nr. 3. Lk. 176.

25 Zetterberg, S. Ununenud utopia: Soome ja Eesti uniooni idee. "Looming". 1989. Nr. 4. Lk. 544-545.

26 ERA. F. 957. N. 13. S. 764. L. 66.

27 Samas. N. 14. S. 29. L. 14-16.

28 Piip, A. Eesti-Läti-Leedu koostöö. "Läti-Eesti ühingu kuukiri". 1934. Nr. 4. Lk. 6.

29 Arumäe. Za kulisami. S. 277.

30 Pusta, K. R. Balti mere statuut. "Õigus". 1935. Nr. 1. Lk. 38-39. Bulduri konverents toimus 1920. a augustis-septembris.

II MAJANDUS

1 BALTI KLAUSEL JA EESTI-LÄTI-LEEDU KAUBANDUSSUHTED 1926-29

1 Polesky, R. System der Handelsverträge der Baltischen Landstaaten. Riga, 1926. S. 49. - Tuntud on veel näiteks Skandinaavia, Ibeeria (Hispaania - Portugal), Kesk-Ameerika jt klauslid.

2 Studnicki. W. Polen im politischen System Europas. Berlin, 1936. S. 129.

3 Orvusto. Ida-Euroopa ühisriigid ja rajariigid. "Rünnak". 1926. Nr. 2. Lk. 8-9.

4 Warma, A. Enamsoodustuse klauslist kaubalepingutes (Eesti kaubalepingud esimesel kümnel aastal). Magistritöö. Tallinn, 1929. Lk. 82-86.

5 Mickwitz, R. Übersicht über die seitens Estlands, Lettlands und Litauens abgeschlossenen Handelsverträge. Zweite Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Lettlands, Estlands und Litauens. Tln., 1930. S. 71.

6 Siiski arvab H. Õunapuu, et klausil oli oma tähtsus Eesti lepingutes Läti ja Soomega. - Õunapuu, H. Balti liit. Magistritöö. Trt., 1939. Lk. 82

7 Kaasik, N. The Baltic Clause in Treaties of Commerce Baltic Countries. Baltic Countries. 1935. Vol. I. No. 1. P. 180.

8 Karvelis, P. Zollfrieden und die Baltische Klausel. Dritte Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Estlands, Lettlands, Litauens. Kaunas, 1931. S. 39.

9 Wrangel, G. Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Deutschland und den Baltischen Staaten. "Baltische Monatshefte". 1933. Heft 11. S. 607.

10 Kuldkepp, M. Märkmeid Eesti-Läti majanduslikest suhetest. Pulmaunelmatest lahusmõteteni. "ERK". 1937. Nr. 78. Lk. 190.

A. Piip arvab, et Eesti-Soome leping pole hävitanud Balti klauslit, vaid ainult ähvardab seda. - Piip, A. Eesti ja Läti. "Akadeemia". 1937. Nr. 4. Lk. 213.

11 Baltuschka, P. Die Wirtschaftsbeziehungen Litauens zu Estland und Lettland. Zweite Konferenz. S. 57-58.

12 Ülevaade Balti ja Skandinaavia riikide majanduselu arengust enne ja pärast Inglise £ langust. Tln, 1933. Lk. 11.

2 TOLLIUNIOONI KÜSIMUS EESTI JA LÄTI VAHEL

- 1 ERA. F. 957. N. 5. S. 99. L. 92.
- 2 The Baltic States. A survey. P. 70.
- 3 Eesti vabariik 1918-1940. Lund, 1968. Lk. 198.
- 4 Kaslas, B. J. The Baltic Nations. The quest for regional integration and political liberty Estonia, Latvia, Lithuania, Finland, Poland. Pittston, 1976. P. 152.
- 5 ERA. F. 957. N. 5. S. 219. L. 33.
- 6 "Vaba Maa". 1925. 11. jaanuar.
- 7 ERA. F. 80. N. 2. S. 2741. L. 139-143
- 8 Ulmanis, K., Munter, W. N. Foreign Trade and Customs Policy. "The Latvian Economist". 1925. Nr. 5. P. 121-125.
- 9 "Vaba Maa". 1925. 20. november.
- 10 ERA. F. 73. N. 1. S. 337. L. 82.
- 11 Pusta, K. R. Vabakaubanduse poole. "Kaubandus-tööstuskoja teataja". 1926. Nr. 20. Lk. 217-219.
- 12 Nikonova, S. V. Brianovskie planõ "Pan-Evropõ". Evropa v mezdunarodnõh otnošenijah 1917-1939. M., 1971. S. 99.
- 13 Pusta, K. R. Euroopa ja Eesti. "Õitsituled". Album V. Lk. 36.
- 14 ERA. F. 957. N. 12. S. 872. L. 185.
- 15 "Päevaleht". 1927. 26. mai. Samal ajal pidas Pusta Pariisis pikema ettekande Balti liidust, mis avaldati eraldi brošüürina. - Pusta, C.-R. Vers L'Union Baltique. Paris, 1927.
- 16 Sellega tähistati piiriküsimuse tekkimise 10. aastapäeva.
- 17 ERA. F. 20. N. 1. S. 678. L. 41, 274.
- 18 Varšlavan. Angliskii imperializm. S. 159-161.
- 19 "Vaba Maa". 1927. 7. juuli.
- 20 ERA. F. 80. N. 3. S. 407. L. 150.
- 21 "Päevaleht". 1927. 1. september.
- 22 "Vaba Maa" 1927. 6. september. Eesti välisminister hoiatas siiski Baltikumi "balkaniseerimise" eest. - Baltic Problem. "European economic and political survey". 1927. Vol. 3. No. 7. P. 215.
- 23 Varšlavan. Angliskii imperializm. S. 167.
- 24 Kaks möödunud nädalat. "Kaitse Kodu". 1927. Nr. 21. Lk. 821.
- 25 KM KO. F. 186. M. 72.3. L. 25.
- 26 Läti uus kodanline valitsus. "Kaitse Kodu". 1928. Nr. 2. Lk. 63.
- 27 "Vaba Maa". 1928. 28. märts.
- 28 Bihlmans, A. Lettland Aussenpolitik 1928. Baltisches Handbuch für das Jahr 1929. S. 188.
- 29 ERA. F. 80. N. 3. S. 407. L. 44.
30. Munter, W. Zöllunion zwischen Lettland und Estland. Baltisches Handbuch für das Jahr 1930. Danzig, 1930. S. 181.

31 Volmars, J. Zollunion Lettland-Estland als historisches, theoretisches und ökonomisch-konstruktives Problem. Riga, 1934. S. 83.

32 "Päevaleht". 1929. 19. juuli.

33 Dokumente. Baltisches Handbuch für das Jahr 1930. S. 63.

34 Berendsen, R. Hindernisse im Handelsverkehr zwischen Estland, Lettland und Litauen. Zeite Konferenz. S. 126.

35 Op.cit. S. 33.

36 Bihlman, A. Lettlands Aussenpolitik 1930. Baltisches Handbuch für das Jahr 1931. Danzig, 1931. S. 158.

37 "Päevaleht". 1929. 1. aprill. Tolliuuniooni kriis langes kokku Läti kauaegse saadiku J. Seskise lahkumisega Eestist ning uus saadik andis volitused üle alles mais 1930. a. Sama aasta märtsis ilmunud "Välis-Eesti Almanakis" kinnitati, et Eesti-Läti tolliuunioon jõudis läinud aastal surnud punkti ning nähtavasti jääbki sinna. - E. J. Möödunud aasta Eestis ja Eestile. "Välis-Eesti Almanak". 1930. Nr. 3. Lk. 24.

38 Varslavan. Angliskii imperializm. S. 237.

39 Volmars. Zollunion Lettland-Estland. S. 140.

3 MAJANDUSKRIIS JA EESTI - LÄTI KAUBALEPINGU TÄIENDAMINE

1 Pullerits, A. Estonia. Population, cultural and economic life. Tln., 1937. P. 66. Eesti majandus ja selle areng Eesti iseseisvuse aastail. Trt., 1937. Lk. 16.

2 Sipols. Tainaja diplomatija. S. 169.

3 Varga, E. S. Ekonomitseskie krizisö. M., 1974. S. 143.

4 Rannes, A. The industrial export trade of Estonia. "Baltic and Scandinavian Countries". 1937. Vol. III. No. 3. P. 466.

5 ERA. F. 73. N. 1. S. 1208. L. 140.

6 Koik. S. 98.

7 ERA. F. 891. N. 1. S. 64. L. 87-88.

8 "Vaba Maa". 1930. 3. september.

9 "Päevaleht". 1930. 14. september.

10 Bihlman. Die Lettische Aussenpolitik 1930. S. 158.

11 "Päevaleht". 1930. 20. november.

12 Eesti lepingud välisriikidega 1930-1931. X kd. Tln., 1931. Lk. 186-197.

13 IV Riigikogu VII istungjärg. Protokollid. Tln., 1931. Veerg 2879-2880.

14 Volmar, J. Läti-Eesti kaubandus. "Läti-Eesti ühingu kuukiri". 1933. Nr. 2. Lk. 9-10.

15 ERA. F. 969. N. 6. S. 249. L. 45.

4 EESTI JA LEEDU KAUBANDUSLIKUD SUHTED

1 Mamers. Kahe sõja vahel. Lk. 178-179.

2 Baltuschka, P. Die Handelspolitik der Baltischen Staaten. Erste Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Lettlands, Estlands und Litauens. Riga, 1928. S. 120.

3 Vabadusrist anti üldse kahele Leedu kodanikule, samal ajal sai risti 40 Poola, 50 Läti ja 666 Soome kodanikku.

4 ERA. F. 73. N. S. 1106. L. 93-95.

- 5 Samas. F. 957. N. 5. S. 165. L. 38.
- 6 "Päevaleht". 1927. 26. märts.
- 7 Kaubandus-tööstuskoja esimehe hr. J. Puhki seletus eesti delegatsiooni Leedusse sõidu ülesannetest ja tähtsusest. - "Kaubandus-tööstuskoja teataja". 1927. Nr. 7. Lk. 150.
- 8 "Vaba Maa". 1927. 4. juuni.
- 9 ERA. F. 20. N. 3. S. 407. L. 157.
- 10 Samas. N. 1. S. 678. L. 274.
- 11 Samas. F. 80. N. 3. S. 338. L. 81.
- 12 DVP. T. XI. M., 1966. S. 552.
- 13 "Vaba Maa". 1928. 21. november.
- 14 Tuulik, H., Valge, J. Otto Strandman 1875-1941. "Looming". 1989. Nr. 7. Lk. 972.
- Strandman võis loota põllumeeste toetusele, et pääseda hiljem saadikuks Pariisi.
- 15 ERA. F. 957. N. 13. S. 405. L. 216.

5 "KRIISITOLLIUNIOONI" LÄBIRÄÄKIMISED (1931-33)

- 1 Kaasik, N. Rahvasteliit. Trt., 1933. Lk. 70.
- 2 Välisministri aruanne Rahvasteliidu Täiskogu 11. korralise istungjärgu töödest Genfis 10. septembrist - 4. oktoobrini 1930. Tln., 1930. Lk. 6-10.
- 3 Karvelis, P. Zollfrieden und die Baltische Klausel. Dritte Konferenz. S. 40-41.
- 4 Berendsen, R. In welchen Richtung soll die Zollpolitik Estlands, Lettlands und Litauens sich fortentwickeln. Dritte Konferenz. S. 72.
- 5 Gormsen, M. The Oslo Conventions. Baltic and Skandinavian Countries. 1938. Vol. IV. No. 1. P. 39.
- 6 ERA. F. 957. N. 12. S. 897. L. 132.
- 7 "Vaba Maa". 1931. 6. mai.
- 8 N. Rg. Sõjalispoliitiline olukord Euroopas aastaks 1931. "Kaitse Kodu". 1931. Nr. 9/10. Lk. 212-215.
- 9 "Päevaleht". 1931. 25., 29., 31. oktoober.
- "Vaba Maa". 1931. 25., 27., 29. oktoober.
- 10 ERA. F. 957. N. 12. S. 897. L. 160.
- 11 Bihlman, A. Nord-Baltische Vereingte Staaten. "Europäische Revue". 1932. S. 113-116.
- "Postimees". 1932. 8., 10. jaanuar.
- 12 Wittram, R. Vereingte baltische staaten. "Baltische Monatshefte". 1932. S. 168.
- 13 ERA. F. 957. N. 5. S. 732. L. 42.
- 14 Samas. L. 17.
- 15 Eesti kroonika 1932. Trt., 1933. Lk. 14.
- 16 The Baltic States. A survey. P. 82.
- H. Arumäe andmetel alustas Saksamaa 1933. a. majandusliku survega Baltimaade allutamiseks. - Arumäe. Kahe ilma piiril. Lk. 18-19.
- 17 "Päevaleht". 1933. 27. aprill.
- vt. ka Varslavan., Zunda. Britanskii imperializm. S. 146.

Balti riikide ja Saksamaa majandusliku liidu ideid pakuti välja ka tunduvalt varem. - Schroeder, H. Der Hanseatische Block. "Europäische Gespräche". 1932. Heft IX/X. S. 265.

Eesti välisminister dementeeris ametlikult kuuldused võimalikust tolliunioonist Saksamaaga. - "Ost-Europa-Markt". 1933. Heft 10/11. S. 467.

18 Munters, V. Latvijas-Igaunijas konference. "Läti-Eesti ühingu kuukiri". 1933. No. 1. Lk. 10.

19 Erhart, R. Schaffung eines Ständigen Organs der Konferenzen. Vierte Konferenz der Vertreter von Handel und Industrie Estlands, Lettlands und Litauens. Riga, 1934. S. 45-46.

20 "Läti-Eesti ühingu kuukiri". 1933. Nr. 4-6. Lk. 35-36.

Läti-Leedu kaubaleping 1. detsembrist 1933. a. nägi ette muuseuma ka nn. piirikau bandust 15 km laiuses piirivööndis. Sealsed elanikud said õiguse 50 kuldfrangi ulatuses tollivaba kaupa üle piiri viia. Seda lepingut hinnati kui tolliuniooni teostamist minimaalsetes mõotudes. - "Ost-Europa-Markt". 1933. Heft 10/11. S. 464.

21 ERA. F. 957. N. 5. S. 745. L. 3.

22 Marners. Häda võidetuile. Lk. 22.

III BALTI RIIKIDE ÜHISKONDLIKE ORGANISATSIOONIDE SUHTED

1 Süüdlast on nähtud Leedus, kes sel perioodil polnud veel valmis tihedaks koostööks. - L. Die fünfte baltische Wirtschaftskonferenz. "Ost-Europa-Markt". 1934. Heft 9. S. 382-383.

Anderson on süüdistanud nii Eestit kui Leedut, kes soovisid vaid kahepoolseid lepinguid. - Anderson, E. Toward the Baltic Union, 1927-1934. "Litaunus". 1967. Vol. XIII. No. 1. P. 14.

2 Rahamägi, H. Eesti-Läti-Leedu ajakirjanduslikust koostööst. "Õitsituled". Album XIV. Lk. 38.

3 Vellner, H. Väljamaa ajakirjanikkude külaskäigud. "Õitsituled". Album I. Lk. 29.

4 Toimusid näiteks vastastikused külaskäigud maakondade tasemel. - Raud, M. Tutvunemas Läti omavalitsustega. "Maaomavalitsus". 1931. Nr. 13. Lk. 222.

5 Algatus tehti Läti linnade liidu poolt. ERA. F. 923. N. 1. S. 42. L. 5.

6 Tagasivaade Balti riikide linnade liitude II konverentsi tööle. "Linnad ja alevid". 1931. Nr. 5/6. Lk. 72.

7 ERA. F. 923. N. 1. S. 81. L. 9, 23.

8 Kiivet, J. Rajariikide pedagoogiline konverents Riias. "Kasvatus". 1922. Nr. 22. Lk. 362.

9 "Õpetajate Leht". 1930. 21. november.

10 "Õpetajate Leht". 1931. 6. märts.

11 "Õpetajate Leht". 1931. 1. mai.

12 Aleksei Janson (1866-1941) 1921-22 haridusnõunik, 1922-27 Vene rahvaasjade sekretär, 1927-40 Tallinna Linna Pedagoogilise Muuseumi juhataja, avas 1940. a. Riigivoli-kogu, oli selle abiesimees.

13 EAA. F. 2100. N. 4. S. 418. L. 23-29.

- 14 Uustalu, E. Tagurpidi sõudes. Mälestusi ajavahemikult 1914-1943. Stockholm, 1982. Lk. 99, 109.
- 15 "Üliõpilasleht". 1933. 30. aprill.
- 16 SELL Hochschulen und Studentenschaften. Trt., 1930.
- 17 EAA. F. 2464. N. 1. S. 20. L. 11.
- 18 Samas. S. 40. L. 13.
- 19 "Üliõpilasleht". 1933. 30. aprill.
- 20 Vaarmann, J. Rinnutsi leekidega. Tln., 1988. Lk. 65-66.
- 21 "Tuletõrje Teated". 1928. Nr. 9. Lk. 132.
- 22 "Tuletõrje Teated". 1927. Nr. 32. Lk. 504-508.
- 23 "Tuletõrje Teated". 1929. Nr. 11. Lk. 187-188.
- 24 Maavõistluste kohta vt. Oll, S. Eesti Vabariigi sportlaste rahvusvahelised sidemed (maavõistlused) aastatel 1920-1940. Diplomitöö. Trt., 1987.
- 25 "Päevaleht". 1928. 27. juuli.
- 26 Tõnisson, I. Eesti välispoliitika. Lk. 178.
- 27 Eesti kehakultuuri aastaraamat VI. Tln., 1932. Lk. 126.
- 28 "Päevaleht". 1933. 6. september.
- 29 Eesti kehakultuuri aastaraamat VIII. Tln., 1934. Lk. 78.

LISA 1**BALTI RIIKIDE VÄLISKAUBANDUS 1926 – 1934. a**Tabel 1*Balti riikide väliskaubanduskäive*

Aasta	Eesti tuh.kr.	alus- indeks	Läti tuh.lati	alus- indeks	Leedu tuh.liti	alus- indeks
1926	191 806	100	448 818	100	494 061	100
1927	202 193	105	471 234	105	511 623	104
1928	258 482	135	570 167	127	547 972	111
1929	230 438	120	636 015	142	636 264	129
1930	194 804	102	544 205	121	646 154	113
1931	132 297	69	340 842	76	551 078	112
1932	79431	41	181 104	40	356 080	72
1933	84588	44	172 741	39	302 403	61
1934	124 248	65	180 162	40	285 935	58

Tabel 2*Balti riikide import*

Aasta	Eesti tuh.kr.	alus- indeks	Läti tuh. lati	alus- indeks	Leedu tuh.liti	alus- indeks
1926	95 570	100	260 314	100	240 761	100
1927	96 417	101	249 988	96	265 694	110
1928	131 373	137	308 808	119	291 091	121
1929	112 967	118	362 147	139	306 422	127
1930	98 370	103	296 328	114	312 415	130
1931	61 224	64	177 083	68	277 959	115
1932	36 860	39	84576	32	166 954	69
1933	39 030	41	91215	35	142 176	59
1934	55 275	58	94895	37	138 690	58

Tabel 3

Balti riikide eksport

Aasta	Eesti tuh.kr.	alus- indeks	Läti tuh. lati	alus- indeks	Leedu tuh. liti	alus indeks
1926	96236	100	188 504	100	253 299,6	100
1927	105 776	110	221 246	117	245929	97
1928	127 109	132	261 359	139	256881	101
1929	117 471	122	273 868	145	329842	130
1930	96434	100	247 877	132	333739	132
1931	71073	74	163 759	87	273119	108
1932	42571	44	96528	51	189126	75
1933	45558	47	81526	43	160227	63
1934	68973	72	85267	45	147245	58

Tabel 4

Eesti import (tuh. kroonides)

Aasta	Lätist	%	Leedust	%	Inglis- maalt	%	Saksa- maalt	%impordist
1926	3117	3,3	149	0,2	11583	12,1	27838	29,1
1927	3003	3,1	24	0,0	13759	14,3	25502	26,4
1928	3987	3,0	98	0,1	14390	11,0	39783	30,3
1929	2951	2,4	83	0,1	12360	10,1	37017	30,1
1930	2630	2,7	222	0,2	8467	8,6	27870	28,3
1931	2002	3,2	83	0,1	4710	7,7	18340	30,0
1932	1498	4,1	41	0,1	5071	13,8	11799	32,0
1933	2196	5,6	121	0,3	7037	18,0	8793	22,5
1934	2755	5,0	265	0,5	9071	16,4	11706	21,2

Tabel 5

Eesti eksport (tuh. kroonides)

Aasta	Lätisse	%	Leetu	%	Inglismaale	%	Saksa- maale	%
1926	5962	6,2	682	0,7	27687	28,8	22275	23,1
1927	5479	5,2	1207	1,1	33255	31,5	31480	29,8
1928	6287	5,0	1611	1,3	44171	34,8	32922	25,9
1929	5440	4,6	670	0,6	44707	38,1	31277	26,6
1930	2474	2,6	1614	1,7	31154	32,3	29017	30,1
1931	1673	2,4	1261	1,8	25990	36,6	17261	24,3
1932	1557	3,7	877	2,1	15628	36,7	11140	26,2
1933	2599	5,7	1190	0,4	16891	37,1	9655	21,2
1934	4066	5,9	253	0,4	27894	40,5	15500	22,5

Tabel 6

Läti import (tuh. latides)

Aasta	Eestist	%	Leedust	%	Inglismaalt	%	Saksa- maalt	%
1926	6930	2,7	8953	3,4	25753	9,9	103 886	40,0
1927	7153	2,9	7324	2,9	26492	10,6	101 512	40,6
1928	6993	2,3	5691	1,8	29178	9,5	127 083	41,2
1929	7323	2,0	9754	2,7	30361	8,4	149 177	41,2
1930	3970	1,3	9138	3,1	25138	8,5	109 932	37,1
1931	2108	1,2	5657	3,2	15136	8,6	65709	37,1
1932	880	1,0	1816	2,2	11716	13,9	30140	35,6
1933	1474	1,6	2404	2,64	19970	21,9	22321	24,5
1934	3162	3,3	2267	2,4	21409	22,6	23206	24,5

Tabel 7

Läti eksport (tuh. latides)

Aasta	Eestisse	%	Leetu	%	Inglismaale	%	Saksa- maale	%
1926	3975	2,1	5041	2,7	64169	34,0	45837	24,3
1927	3520	1,6	5698	2,6	75310	34,0	58460	26,4
1928	4484	1,7	5872	2,3	70562	27,0	69001	26,4
1929	4059	1,3	6487	2,4	75011	27,4	72442	26,5
1930	3470	1,4	6635	2,7	70355	28,4	65964	26,6
1931	2753	1,7	6326	3,9	41600	25,4	44158	27,0
1932	1409	1,5	4053	4,2	29723	30,8	25287	26,7
1933	1522	1,9	2776	3,4	34646	42,5	21133	25,9
1934	2090	2,5	1430	11,7	30527	35,8	25185	29,5

Tabel 8

Leedu import (tuh. litides)

Aasta	Eestist	%	Lätist	%	Inglismaalt	%	Saksa- maalt	%
1926	3513	1,5	7459,9	3,1	19113	7,9	129 542	53,8
1927	3081	1,7	10149	3,8	17925	6,8	141 217	53,2
1928	4019,6	1,4	10353	3,6	19254	6,6	146 824	50,4
1929	2029,7	0,7	10971	3,6	26036	8,5	150 238	49,0
1930	3496	1,1	13457	4,3	24067	7,7	151 427	48,5
1931	3406	1,2	11865	4,3	19661	7,1	130 678	47,0
1932	2142	1,3	7753	4,6	17997	10,8	67222	40,3
1933	558,4	0,4	5673	4,0	24346	17,1	51288	36,1
1934	358,5	0,3	2548,5	1,8	35075,5	25,3	38843	28,0

Tabel 9

Leedu eksport (tuh. litides)

Aasta	Eestisse	%	Lätisse	%	Inglis- maale	%	Saksa- maale	%
1926	205	0,1	26490	10,5	66310	24,9	118 578	48,8
1927	86	0,04	21851	8,9	61076	24,8	126 761	51,5
1928	143	0,1	17385	6,8	52264	20,4	148 267	57,7
1929	253	0,1	30477	9,2	57432	17,4	195 921	59,4
1930	334	0,1	22868	6,9	65042	19,5	199 885	59,9
1931	200	0,1	15157	5,6	90435	55,1	125 426	45,9
1932	149,5	0,1	4448	2,4	78285	41,4	74018	39,1
1933	154,6	0,1	5322	3,3	71569	44,7	52468	32,8
1934	390,8	0,3	4788	3,3	62699,8	42,6	31819	21,6

Lisa 1 koostamisel kasutatud:

Eesti majandus. Vihik IX-XVII. Väliskaubandus 1926-1934. Tallinn, 1927-1935.

Latvijas Statistikas Gada gramata 1929-1934. Riga, 1930-1935.

Lietuvos Statistikos Metraštis 1927-1928. Kaunas, 1929.

Lietuvos užsienio prekyba 1933 m.i.l.i.a.

Lietuvos užsienio prekyba 1938 m. Vienuoliktas tomas. Kaunas. i.l.

LISA 2

RIIGI- JA VALITSUSJUHID NING
VÄLISMINISTRID 1926 - 1934. a.

Eesti

Aasta	Riigivanem	Ametisse asumise aeg	Välisminister
1926		15 XII 25	A. Piip-t.
1927	J. Teemant <i>p</i>	9 XII 27	F. Akel-t (23 VII 26)
1928	J. Tõnisson <i>t</i>	4 XII 28	H. Rebane <i>t</i>
1929	A. Rei <i>v</i>	9 VII 29	J. Lattik <i>t</i>
1930	O. Strandman <i>t</i>		J. Lattik
1931	K. Päts <i>p</i>	12 II 31	J. Tõnisson

1932	J. Teemant <i>v</i> K. Einbund <i>p</i> K. Päts	19 II 32 19 VII 32 1 XI 32	J. Tõnisson M. Pung <i>p</i> A. Rei <i>v</i>
1933	J. Tõnisson	20 V 33	A. Piip
1934	K. Päts	21 X 33	J. Seljamaa <i>t</i>

Läti

Aasta	President	Peaminister	Välisminister	
1926	J. Čakste <i>t</i> (1922 - 13 III 27)	K. Ulmanis <i>p</i> P. Alberings <i>p</i>	24 XII 25 6 VI 26 18 XII 26	H. Albats <i>t</i> K. Ulmanis <i>p</i>
1927		M. Skujenieks <i>v</i>	F. Cielens <i>v</i>	
1928	G. Zemgals <i>t</i> (1927 - 9 IV 30)	P. Jurasevskis <i>t</i>	30 XI 28 A. Balodis <i>t</i>	
1929		H. Celmiņš <i>p</i>	H. Celmiņš <i>p</i>	
1930				
1931	A. Kvieses <i>p</i>	K. Ulmanis <i>p</i>	26 III 31 5 XII 31 K. Ulmanis <i>p</i>	
1932		M. Skujenieks <i>t</i>	K. Zarīns <i>p</i>	
1933		A. Blodnieks <i>t</i>	23 III 33 V. Salnais <i>t</i>	
1934		K. Ulmanis <i>p</i>	III 34 K. Ulmanis <i>p</i>	

Leedu *

Aasta	President	Peaminister	Välisminister	
1926	A. Stulginskis (1922 - 1926) K. Grinius <i>t</i> 7 VII 26: 17 XII 26	L. Bistras <i>p</i> M. Sleževicius	(1922 - VII 1926) VI 26 17 XII 26	M. Reinys <i>p</i> (1925 - VII 26) M. Sleževicius
1927	A. Smetona <i>p</i>	A. Voldemaras <i>p</i>	(17 XII 26 - A. Voldemaras <i>p</i> 12 IX 29)	
1928				
1929				
1930		J. Tubelis	(1929 - 38) D. Zaunius (1929 - VIII 34)	
1931				
1932				
1933				
1934			S. Lozoraitis (1934 - 38)	

Tabelis kasutatud lühendid tähistavad kuulumist parlamendi parteideblokki:

p - parempoolne *l* - tsentrumi *v* - vasakpoolne

* - Leedu puhul on jaotus tinglik.

LISA 3

BALTI RIIKIDE RAHVUSLIK KOOSSEIS 1930. AASTATE ESIMESEL POOLEL

Rahvus	Eestis		Lätis		Leedus	
	arv	%	arv	%	arv	%
Eestlasi	993000	88	7700	0,4	100	0,0
Lätlasi	6 000	0,5	1 400 000	74	15 000	0,6
Leedulasi	250	0,0	24 000	1,2	1 940 000	82
Venelasi	93 000	8,2	235 000	12,4	55 000	2,3
Sakslasi	16 000	1,5	66 000	3,5	88 600	3,7
Poolakaid	1 600	0,1	57 000	3,0	78 000	3,3
Juute	4 400	0,4	94 000	4,9	150 000	6,3
Teisi	15 000	1,3	11 000	0,6	43 000	1,8
Kokku:	1 126 000	100	1 900 000	100	2 370 000	100

Lisa 3 koostamisel kasutatud:

Garleff, M. Deutschbaltische Politik zwischen den Weltkriegen. Bonn-Bad-Godesberg, 1976. S. 163.

Kadaja, R. Vähemusrahvused Eestis. Tähiseid II. Eestluse aastaraamat. Trt., 1936. Lk. 29-55.

Latviesu Konversācijas Varnica. Rīga, 1933-1934.

Leedu. Tln., 1935. Lk. 11-12, 87-88.

Lāti. Tln., 1934. Lk. 27, 86.

Rahvastiku koostis ja korteriolud. 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihik II. Tallinn, 1935. Lk. 47-48.

Sõrmus, R. Eestlased ja Eesti vähemusrahvused. Tähiseid. Eestluse aastaraamat. Trt., 1935. Lk. 57-62.

LISA 4*Tähtsamad usuvoolud Balti riikides*

	Eesti	(% elanikkonnast)	
		Läti	Leedu
Luterlus	78,6	55,6	3,3
Katoliiklus	0,2	23,7	85,7
Õigeusk	19,0	8,9	1,1
Vanausulised	1,0	5,0	1,6
Juudiusulised	0,4	4,9	7,6
Teised	0,8	1,9	0,7
	100	100	100

LISA 5Tabel 1*Võrdlusandmeid Läänemereäärsete riikide kohta
Elanikkond 1934. aastal*

Riik	(mlj)	inimesi/km ²
Taani	3,656	85,0
Rootsi	6,233	15,2
Soome	3,739	10,7
Eesti	1,128	23,7
Läti	1,939	29,4
Leedu	2,451	43,8
Poola	33,024	85,0
Saksamaa	65,320	139,2

Tabel 2*Maa- ja linnarahvastiku osakaal 1934. aastal (%)*

Riik	Linn	Maa
Taani	43,9	56,1
Rootsi	32,5	67,5
Soome	20,4	79,6
Eesti	28,2	71,8

Tabel 2 järg

Läti	36,4	63,6
Leedu	15,2	84,8
Poola	27,2	72,8
Saksamaa	67,1	32,9

Tabel 3*Kuni aastaste laste suuremus (%)*

Riik	1924-28	1930	1934
Taani	82	80	64
Rootsi	58	55	47
Soome	92	75	73
Eesti	108	100	91
Läti	97	90	95
Leedu	158	154	166
Poola	-	142	141
Saksamaa	100	85	66

Tabel 4*Sõjalised kulutused (milj. USA \$)*

Riik	1929/30	1931/32	1933/34
Taani	14,5	12,4	7,7
Rootsi	37,0	27,2	19,3
Soome	15,2	15,5	6,8
Eesti	5,2	4,9	2,8
Läti	7,8	6,3	5,3
Leedu	4,9	5,6	4,9

THE BALTIC TREND IN ESTONIAN FOREIGN POLICY 1926 - 1934

SUMMARY

The relations between the Baltic states can be divided into three periods. During the first period the Baltic states tried to create military alliance in order to secure their unstable independence. Finnish, Estonian, Latvian, Lithuanian, Polish and other historians have shown considerable interest in this period. Different viewpoints have been presented about the end of the first stage of cooperation and the reasons why the Estonian and Latvian military union remained the only one.

While the military cooperation was not actual, the economic, political and cultural cooperation became more essential. The Baltic states had practically only way to ensure their security - the union and cooperation of the states against external dangers. Despite the effort to find new ways, the idea of a Baltic union was prominent in the years 1926-34.

Comparatively little attention has been paid to this period. But it was during these years that the nature of the future Baltic union as well as the relations between the Baltic countries in the third period (1934-40) were predetermined. The present paper contains three subsections and deals with political, economic and also cultural cooperation. Political problems dominate over other ways of life. Economic and cultural questions were also discussed from the point of view of political measures. Several economic problems (custom union, Baltic clause etc.) will be dealt with in the future as well.

As well as Estonian foreign policy, the activities carried out in relation to the Baltic countries were also aimed at quarantening the security of the state. Before 1933-34, the accomplishment of the task seemed possible. The Baltic Entente, however, was not able to defend the countries against J. Stalin.

The present paper has been written under the conditions when only the archives of the foreign policy documents were at our disposal and the books published abroad had just become available. This paper could be assistance in compiling a more detailed study of the period between the two World Wars.

SISUKORD

Sissejuhatus	3
I Poliitika	8
1. Viimane katse Balti riikide koostööks ehk mittekallaletungilepingu läbirääkimised (1926-27. a).....	8
2. Suluseis Balti riikide suhetes	18
3. Briand-Kelloggi paktist Litvinovi protokollini	21
4. Majanduskriis ja Balti riigid	25
5. Mittekallaletungilepingute sõlmimine Balti riikide ja N Liidu vahel.....	30
6. Kriis rahvusvahelistes suhetes ja Baltikum (1933-34).....	34
7. Balti liidu loomine.....	38
II Majandus.....	44
1. Balti klausel ja Eesti-Läti-Leedu kaubandussuhted 1926-29. a	44
2. Tolliuniooni küsimus Eesti ja Läti vahel.....	46
3. Majanduskriis ja Eesti-Läti kaubalepingu täiendamine	58
4. Eesti ja leedu kaubanduslikud suhted	61
5. Kriisiaegsed tolliuniooni läbirääkimised (1931-33).....	67
III Balti riikide ühiskondlike organisatsioonide suhted	72
Kokkuvõte	85
Viited ja kommentaarid.....	87
Lisad	101
Summary.....	110

Eero Medijainen.
EESTI VÄLISPOLIITIKA BALTI SUUND 1926-1934.
Eesti keeles.
Tartu Ülikool.
EV, 202 400. Tartu, Ülikooli, 18.
6.51. 7.32. 7.0. T. 549. 1000.
TÜ trükikoda. EV, 202 400 Tartu, Tiigi t. 78.

